

34 (2 pas = Rus.)
ch 51

S A R A H I K O Y A L A R

ANTON CHEXOV

Semiz va orig

• H I K O Y A L A R •

**Anton
Pavlovich
Chexov**

Augustus Lopez

S A R A H I K O Y A L A R

A. P. Ghexov

Semiz va oriq

Hikoyalar

ZIYO NASHR

Toshkent
2019

UO'K: 821.161.1-32
KBK 84 (2Ros=Rus)
Ch 51

Tuzuvchi
Abdurahmon Jo'rayev

Tarjimonlar:

Abdulla Qahhor, Nabi Alimuxamedov, Odil Rahimiy

Chexov, Anton Pavlovich.

Ch 51 **Semiz va oriq.** [Matn]: hikoyalar. / A.P. Chexov; tarjimonlar:
A. Qahhor va b. – T.: «Ziyo nashr» Mas'uliyati cheklangan jamiyati,
2019. – 128 b.

ISBN 978-9943-5706-2-7

Dunyo adabiyotida A.P. Chexov o'z ovozi va o'z so'ziga ega bo'lgan noyob ijodkorlardan biri sifatida tan olingan. U hikoyalari orqali ushbu janmi yana bir taraqqiyot pog'onasiga ko'tarib berganligi ham bor gap. O'zbek adabiyotida realistik hikoyalarning paydo bo'lishiga ham ayni yozuvchining asarlari sabab bo'lib, Abdulla Qahhor va undan keyingi bir qator yozuvchilarimiz hikoyalarning muvaffaqiyatida mazkur adibning maktabi alohida ahamiyat kasb etadi.

Ushbu kitobda yozuvchining eng sara hikoyalari jamlangan.

UO'K: 821.161.1-32
KBK 84 (2Ros=Rus)

ISBN 978-9943-5706-2-7

© A. Qahhor va b. (tarj.).
© «Ziyo nashr» MChJ, 2019.

NASHRIYOTDAN

Jahon adabiyotining buyuk namoyandalaridan bo'lgan Anton Pavlovich Chexov hikoyachilikda o'ziga xos maktab yaratgan. Uning hikoyalari yengil o'qilishi, jumalarning qisqaligi, jamiyatdagi kamchiliklarni ochib berishi va ularning ustidan zaharxanda kulishi bilan o'quvchi e'tiborini tortadi. Ayniqsa, yozuvchining voqealarni real tasvirlashi, hikoyalariga badiiy to'qima va hayot haqiqatini singdirib yuborishi, ularda rus xalqiga xos xarakterlarning bo'rtib ko'rinishi tahsinga sazovor. Bundan tashqari, adibning qalamga olgan mavzulari butun insoniyat uchun umumiy bo'lgan masalalarni ifoda etishi bilan har qanday o'quvchi ko'ngliga yaqin keladi. Hikoyalarni qaysi millat kitobxonini o'qishidan qat'i nazar, unda o'zini ko'ra olishi mumkin. Ba'zi yozuvchilarda kuzatiladigan uslubiy g'alizlik, jumalarning haddan ziyod cho'zilib ketishi, tasvirda me'yordan oshib ketish, asarda ortiqcha qahramonlarning bo'lishi, asar qismlari o'rtasidagi bog'liqlikning zaifligi kabi kamchiliklarni Chexov asarlarida uchratmaysiz. Har bir epizod, har bir jumlaning o'z o'rni, vazifasi bo'ladi.

Ta'bir joiz bo'lsa, yozuvchi ijodida bitta ham ortiqcha so'z uchramaydi. Ayniqsa, muallifning qisqa va sarmazmun yumoristik hikoyalari har qanday darajadagi o'quvchini o'zining sirli olamiga olib kiradi

Chexov hikoyalarida sarlavhalar mahorat bilan tanlanadi, hikoya g'oyasidan xabar beradi. Hikoyani o'qib bo'lgach, nega aynan shu sarlavha tanlanganini tushunib yetasiz, yozuvchining mahoratiga tasanno, deysiz. Hikoyalarning oxiriga katta ma'no yuklanadi. Butun hikoyadagi voqealar rivoji kuchayib bo'lib, oxirida «portlaydi».

Umuman olganda, so'z tejamkorlikgida, asar qismlarini g'oya atrofida jipslashtirishda Chexovga yetadigan adib sanoqli, desak,

to'g'ri bo'ladi. To'g'ri, ba'zi hikoyalarni tushunish qiyin tuyilishi mumkin, lekin undan olingan zavq beqiyos bo'ladi. Shu sababli ham A.P. Chexov ijodi butun dunyodagi ko'plab hikoyanavis yozuvchilar uchun ilhom manbai bo'lib xizmat qilgan.

Adabiyotimizning yirik namoyondalaridan bo'lmish Abdulla Qahhor Chexov ijodidan ilhomlanib ko'plab go'zal hikoyalar yozganlar. Ayniqsa, A. Qahhor va undan keyingi bir qator adiblarimiz hikoyalarida Chexovga xos uslub yaqqol sezilib turadi.

Mazkur, «Semiz va oriq» to'plamiga kiritilgan hikoyalar adibning eng sara ijod namunalaridandir.

«Semiz va oriq», «Niqob», «Lozim choralar», «Xameleon», «Chenovnikning o'limi» kabi hikoyalarda o'sha davr jamiyatidagi laganbardorlik, xushomadgo'ylik, kuchlining, boyning soyasiga ko'rpacha yozish singari kabi illatlar qoralansa, «Mujiklar», «Soylikda», «Yovuz niyatli kishi», «Vanka» hikoyalarida oddiy xalq hayoti, orzu-armonlari yuksak mahorat bilan tasvirlanadi. Mo'jazgina «Chiqdi» hikoyasi orqali esa kattagina hayot haqiqati, ya'ni odamlarning o'zgalar kamchiliklarini g'iybat qilib, o'zining qusurlariga e'tibor bermasligi juda go'zal tarzda ochib beriladi.

Mazkur to'plamdagi hikoyalarni o'qib ibrat va zavq olasiz. Qahramonlarning kamchiliklaridan goh kulasiz, goh jahlingiz chiqadi, xullas, ularning hayoti bilan yashaysiz. Bu kitob sizning eng sevimli asarlaringiz qatoridan o'rin olishga ishonamiz.

SEMIZ VA ORIQ

«Nikolayev» temir yo‘lining vokzalida ikki oshna uchrashi qolishdi. Biri semiz, biri oriq. Semiz hozirgina vokzalda ovqat yegan – yog‘liq labi pishgan olchaday yaltirab turibdi. Unda «xeres» vinosi va «flerdoranje» degan atirning hidi kelar ed Oriq esa vagondan hozirgina tushgan va chemodan, tugun, kartonlar ko‘tarib olgan edi. Undan vetchina va qahva hidi kelar ed Uning orqasida oriq, cho‘ziq yuzli xotini, qisiq ko‘zli novcha gimnazist o‘g‘li turishibdi.

– Porfiriy! – dedi semiz, oriqni ko‘rib. – Senmisan! Bo‘talog‘im! Necha-necha yoz, necha-necha qishlar o‘tib ketdi!

– E! – dedi oriq hayron qolib. – Misha! Birodarim! Qadrdonim. Xo‘p eson-omon bormisan?

Oshnalar qayta-qayta uch marotaba og‘iz-burun o‘pishgandan keyin, yoshli ko‘z bilan bir-birlariga tikilishdi. Ikkovi har o‘zida yo‘q xursand bo‘lib dovdirab qoldi.

– Azizim! – dedi oriq og‘iz-burun o‘pishgandan keyin. Buni qara-ya! Xo‘p uchrashib qoldik-da! Qani menga tuzukrc qara-chi! Hali ham o‘sha ilgarigidek, chiroyliksan-a! Ham o‘shanday jonon, olifta! Obbo, sen-ey! Xo‘sh, qalaysan? Boydingmi? Xotin oldingmi? Men uylandim, mana... Bu xotinin Luiza Vansenbax... Lyuteran mazhabida... Bu esa o‘g‘li Nafanail, uchinchi sinfda o‘qiydi... Nafanail, bu kishi menir qadrdon do‘stim! Gimnaziyada birga o‘qiganmiz!

Nafanail biroz o‘ylab turib, shapkasini boshidan oldi.

– Gimnaziyada birga o‘qiganmiz, – dedi oriq davom etib. Esingda bormi, seni nima deb kalaka qilishar edi? Hukum kitobini papiros bilan kuydirganing uchun seni Gerostrat¹ da

¹ Yunon afsonasining qahramoni. Nom chiqarish uchun ma‘buda Dianani ibodatxonasiga o‘t qo‘ygan.

kalaka qilishar edi. Men chaqimchi bo'lganim uchun Efialt¹ deb kalaka qilishar edi. Ha-ha... Bola edik! Tortinma, Nafanya! Yaqinroq kel... Bu mening xotinim Vansenbax... O'zi lyuteran...

Nafanail biroz o'ylab turib, o'zini otasining orqasiga oldi.

– Xo'sh, ishlar qalay, do'stim? – dedi semiz, do'stiga sevinchli nazar tashlab. – Biron joyda xizmat qilasanmi? Kattaroq amalga mindingmi?

– Xizmat qilaman! Ikki yildan beri kollejskiy assesorman², Stanislav³ oldim. Maosh yaxshi emas... Sadqayi sarku-ya! Xotinim musiqa darsi beradi, men uyda yog'ochdan portsigar qilib sotaman. Juda g'alati portsigarlar yasayman! Bittasi bir so'm. Ulgurji oladigan odamga arzonroq qilib beraman. Sababi tirikchilik-da. Departamentda xizmat qilar edim, shu mahkama bo'yicha bu yoqqa ishlar mudiri bo'lib keldim... Shu yerda xizmat qilaman. Xo'sh, sen-chi? Statskiy sovetnik bo'lgandirsan deyman? A?

– Yo'q, azizim, yuqoriroqdan kelaver, – dedi semiz. – Men tayniy sovetnik bo'lib qoldim... Ikkita Yulduzim⁴ bor.

Birdaniga oriqlarning rangi oqarib ketdi, toshday qotib qoldi, lekin hayal o'tmay yuzi tarvayib, kuydirilgan kalladay irjaydi; xuddi yuz-ko'zidan uchqunlar yog'ilayotganga o'xshar edi. O'zi qo'nishdi, bukchaydi... Xotining cho'ziq yuzi yana ham cho'zildi; Nafanail g'oz turib, mundirining hamma tugmalarini soldi...

– Men, janobi oliylari... Ko'p yaxshi!.. Bolaligingdan beri do'st bo'lib yurgan kishing shunday martabaga yetsa! Hi-hi!

– Qo'ysang-chi! – dedi semiz aftini burishtirib. – Bu gaplarning nima keragi bor? Birga, ko'rpa tepishib katta bo'lgan odamlarmiz, muncha ehtimom-u qo'l qovushtirishning nima keragi bor!

– Qo'l qovushtirmasdan bo'lar ekanmi... Nainki... – dedi oriqlar yana ham qo'nishib, – janoblarning nazari marhamatlari...

¹ Bu ham afsona qahramoni. U Eron qo'shiniga tog'dan o'tgani yo'l ko'rsatib, vatandoshlariga xiyonat qilgan.

² Assesor – 1717–1917-yillarda rus imperiyasi armiyasidagi kichik unvon.

³ Orden.

⁴ Orden.

Go'yoki obi hayot... Bu, janobi oliylari, o'g'lim Nafanail... xotinim Luiza lyuteran, bir daraja...

Semiz unga qarshi nimadir demoqchi edi, uning yuzidagi ortiq darajada bo'lgan mutelik, xokisorlik alomatlari ensasini qotirib yubordi. U o'girilib, xayrlashgani qo'l uzatdi.

Oriq butun vujudi bilan ta'zim qilib xayrlashdi va xitoyday hihiladi. Xotini iljaydi. Nafanail tavoze bilan qadam tashlayman deb, shapkasini qo'lidan tushirib yubordi. Uchovi ham o'zida yo'q xursand edi.

NIQOB

X. degan jamoat klubida ezgu bir niyat bilan bal-maskarad yoki shu yerlik nozaninlar ta'бири bilan aytganda bal-parey berildi.

Soat tungi o'n ikki. Tansa tushmaydigan niqobsiz ziyolilar (bular besh nafar edi) qiroatxonadagi kattakon stol atrofida o'tirib, burun va soqollarini gazetaga ishqab o'qishar, mudrashar, poytaxt gazetalarining mahalliy muxbiri o'taketgan liberal bir janobning ta'бири bilan aytganda «fikir» qilishar edi.

Umumiy zaldan «Vyushki» degan kadril sadosi eshitilardi. Eshik oldidan gurs-gurs qadam bosib, idish-tovoqlarni sharaqlatib damba-dam, lakeylar o'tib turishar edi.

– Mana shu yer tuzukka o'xshaydi, – dedi kimdir bosinqi, bo'g'iq tovush bilan. – Kiraberinglar! Bu yoqqa kiringlar!

Eshik ochilib, yo'g'on gavdali, pakana, kuchercha ust-bosh kiygan, shlyapasiga tovus pati taqqan niqobli bir kishi kirdi. Uning ketidan niqob kiygan ikki xonim va patnis ko'targan lakey ham kirdi. Patnisda bir ko'zacha likyor, uch shisha qizil vino va bir necha stakan bor edi.

– Bu yoqqa! Bu yer salqinroq ham, – dedi u kishi. – Patnisni stolga qo'y. O'tiringlar, xonimlar! Je vu pri a lya trimontran¹. Sizlar, janoblar, nariroq siljinglar... Nima bu yerda...

U qalqib, stuldagi bir necha jurnalni qo'li bilan surib tashladi.

– Bu yerga qo'y! Sizlar, kitobxon janoblar, nariroq siljinglar; bu yerda gazeta-yu siyosatga balo bormi... Tashlanglar!

– Mumkinmi, sekinroq gapirsangiz, – dedi ziyolilardan biri niqob kiygan kishiga ko'zoynak orqali qarab. – Bu yer bufet emas, qiroatxona... Bu yer ichkilik ichiladigan joy emas.

– Nega ichkilik ichiladigan joy emas ekan? Nima, stol qimirlab to'kiladimi, yo ship o'pirilib tushish ehtimoli bormi?

¹ Fransuzcha – marhamat qiling.

Ajab! Ammo... Gapni cho'zmang! Tashlang gazetani... Shusiz ham juda aqllisizlar... Biroz o'qibsizlar bas, ko'z ham ishdan chiqadi. Hammadan ham muhimi, menga yoqmayapti, hamma gap shunda.

Lakey patnisni stolga qo'ydi, sochiqni bilagiga tashlab, eshik yoniga borib turdi. Xonimlar shu ondayoq vino ichishga kirishishdi.

– Gazetani shunday ichkiliklardan ortiq ko'radigan aqlli odamlar ham bo'lar ekan-da, deyman, – dedi tovus pati taqqan kishi, o'ziga likyor quyayotib. – Menimcha, muhtaram zotlar, ichgani pullaring bo'lmagani uchun gazetani yaxshi ko'rasizlar. Shunday emasmi? Xo-xo!.. O'qiyaptilar! Xo'sh, nima deb yozibdi? Hoy, ko'zoynakli zot! Qanaqa faktlar to'g'risida o'qiyotibsiz? Ho? E, qo'ysangizchi-ya! Oliftagarchilik ham evi bilan-da! Undan ko'ra iching-chi!

Tovus pati taqqan kishi o'rnidan turib, ko'zoynakli janobning qo'lidagi gazetani tortib oldi. U kishining rangi oqardi, keyin qizardi va hayron bo'lib, goh boshqa ziyolilarga qaradi – ular ham bunga qarab turishar edi.

– Siz taltayib ketayotirsiz, muhtaram janob! – dedi u jahli chiqib. – Siz qiroatxonani mayxonaga aylantirayotirsiz, tartibsizlik qilishga, mening qo'limdagi gazetani tortib olishga haqingiz yo'q! Men siz aytgan odamlardan emasman! Siz meni bilasizmi, kimman! Men bank direktori Jestyakov bo'laman.

– Sendaqa Jestyakovlar menga pisand emas! Gazetingni esa mana-mana...

U gazetani yerdan olib mayda-mayda qilib tashladi.

– Janoblar, bu nima degan gap? – dedi Jestyakov. – Bu qanday bo'ldi... Bu hech aqlga sig'maydigan ish-ku...

– Achchiqlari keldi, – dedi u kishi kulib, – hay-hay, juda qo'rqib ketdim-ku! A'zoyi badanim titrab ketayotibdi! Menga qaranglar, muhtaram zotlar! Hazil harom, mening sizlar bilan gaplashgani hushim yo'q... Men mana bu xonimlar bilan yakka o'zim aysh-ishrat qilmoqchiman, shuning uchun ko'p xira bo'lmasdan, bu yerni bo'shatib qo'yinglar... Bo'la qolinglar!

Janob Belebuxin, qani tuyog‘ingni shiqillat! Nega tumshug‘ingni jiyirasan? Chiq degandan keyin chiq! Chiq tezroq deyman, bo‘lmasa bo‘yningga tushiraman!

– Bu qanday bo‘ldi? – dedi sud xazinachisi Belebuxin qizarib, yelkalarini qisib. – Tushunolmadim. Bir surbet bu yerga kirsa-yu... shunaqa qilib o‘tirsas.

– «Surbet»ing nimasi? – dedi tovus pati taqqan kishi, g‘azabi kelib qichqirdi va stolga shunday mushtladiki, patnisdagi stakanlar sakrab ketdi. – Kimga aytayotirsan? Bu niqob kiyib olgan, nima desam bo‘laveradi, deb o‘ylaysanmi? He xotintaloq! Chiq deganimdan keyin chiq! Hoy, bank direktori, yaxshilikcha chiqib ket. Yo‘qol hammang, muttahamlar! Tuyog‘ingni shiqillat.

– Ko‘ramiz, kim chiqib ketarkan! – dedi Jestyakov hayajondan ko‘zoynagigacha terlab. – Ko‘rsatib qo‘yaman! Hoy, oqsoqolni chaqir bu yoqqa!

Bir daqiqadan keyin tansadan hansirab qolgan ko‘kragiga ko‘k tasma taqqan, kichkinagina, mallarang oqsoqol kirdi.

– Chiqing bu yerdan! – dedi u. – Bu yer ichkilik ichiladigan joy emas. Marhamat qilib bufetga chiqing!

– Sen nega kelding, – dedi niqobli kishi. – Men seni chaqirdimmi?

– Qo‘lingizni paxsa qilmang! Chiqing deyman.

– Menga qara, senga bir daqiqa muhlat beraman... Sen bu yerning oqsoqolisan, ulug‘isan, shuning uchun mana bu masxarabozlarni sekin, izzati bilan bu yerdan olib chiqib ket. Mening xonimlarim bu yerda begona odam bo‘lishini xushlamaydi... Uyalishadi. Men pul sarf qilganman. Bularning yechinib, yayrab o‘tirishini istayman.

– Bu sho‘rtumshuq bu yer og‘il emasligini bilmaydi, shekilli, – dedi Jestyakov qichqirib. – Yevstrat Spiridonichni chaqiringlar!

– Yevstrat Spiridonich! – deb qichqirdi zalda kimdir. – Yevstrat Spiridonich qanilar?

Politsiya mundiri kiygan chol – Yevstrat Spiridonich darrov keldi.

– Marhamat qilib, chiqing bu yerdan! – dedi u bo‘g‘iq tovush bilan va baqrayib, bo‘yalgan mo‘ylovlarni qimirlatdi.

– Obbo, juda qo‘rqitib yubording! – dedi niqobli kishi xaxolab kulib. – Voy, voy, qo‘rqitding-ku! Buni qaranglar-a! Mo‘ylovi mushukning mo‘yloviga o‘xshaydi. Baqrayganini ko‘r... Ha-ha-ha!

– Gapni cho‘zma! – dedi Yevstrat Spiridonich bor tovushi bilan baqirib titrab. – Chiq bu yerdan! Hozir buyuraman, olib chiqib tashlaydi!

Qiroatxona g‘ala-g‘ovur bo‘lib ketdi, qisqichbaqaday qizargan Yevstrat Spiridonich yer tepinib qichqirar edi. Jestyakov qichqirardi. Belebuxin qichqirardi. Hamma ziyolilar qichqirardi, ammo hammasining tovushini niqobli kishining yo‘g‘on tovushi bosib ketar edi. Bu to‘polon natijasida tansa to‘xtadi, hamma qiroatxonaga yopirilib kirdi.

Yevstrat Spiridonich, dag‘dag‘a uchun klubda bo‘lgan hamma mirshablarni chaqirdi, o‘zi bayonnoma yozgani o‘tirdi.

– Yoz, yoz, – dedi niqobli kishi uning qog‘oziga barmog‘i bilan niqtab. – Endi men sho‘rlikning boshimga nimalar kelar ekan-a? Sho‘rginam qursin! Men g‘aribni nega endi xarob qilasiz? Ha, ha! Xo‘sh? Bayonnoma tayyor bo‘ldimi? Hamma qo‘l qo‘ydimi? Xo‘p, endi qaranglar!.. Bir... ikki... uch!..

Niqobli kishi o‘rnidan turdi, qomatini rostlab yuzidan niqobini oldi. Mast basharasini ochib, hammaga qaradi va qilmishi qattiq ta’sir etganidan zavqlanib, o‘zini kresloga tashladi va qahqaha urib kuldi.

Haqiqatan, uning bu qilmishi hammani hang-u mang qilib qo‘ydi. Hamma ziyolilar gangib – oqarib-bo‘zarib bir-biriga qaradi, ba’zisi bo‘ynini qashladi. – Yevstrat Spiridonich bilmasdan ko‘p ahmoqona bir ish qilganday tomog‘ini qirib qo‘ydi.

Ma’lum bo‘ldiki, to‘polon qilgan kishi shu yerlik millioner, fabrikant, faxriy grajdanin¹, o‘zining janjalkashligi, ezgu ish-

¹ *Faxriy grajdanin* – podsho hukumati zamonida turli xizmatlari (aksari cherkov, monastir, kasalxonada foydasiga iona qilganliklari) uchun ko‘proq savdogarlarga beriladigan unvon.

larga himmatli ekani va mahalliy matbuotda ko‘p martalab zikr qilingan, maorifparvarligi bilan tanilgan Pyatigorov ekan.

– Xo‘sh, chiqib ketasizlarmi, yo‘qmi? – dedi Pyatigorov birpasdan keyin.

Ziyolilar indamasdan, oyoq uchida yurib, chiqib ketishdi va Pyatigorov eshikni qulflab oldi.

– Buning Pyatigorov ekanini sen bilar eding-ku, axir! – dedi sekin xirillab Yevstrat Spiridonich, qiroatxonaga vino olib kirgan lakeyning yelkasidan ushlab silkib. – Nega indamading?

– Aytmagin degan edilar!

– «Aytmagin» degan emishlar... Bir oy qamab qo‘ysam, ana undan keyin «Aytmagin dedilar!» deyishni bilib olasan. Yo‘qol!! Sizlar ham chakki emas, janoblar, – dedi u ziyolilarga qarab, – birpas chiqib tursalaring nima bo‘lar edi! Mana endi o‘zlaring pishirgan oshni o‘zlaring ichinglar! E janoblar, janoblar... Yomon ko‘rganim shunaqa ish, Xudo haqi!

Ziyolilar xuddi bir kor-hol bo‘lishini oldindan sezganday bir-birlari bilan pichirlashib, bo‘yinlarini qisib, xomush va xafa holda klubda yurar edilar... Ularning xotinlari, qizlari Pyatigorovning «koyigani»ni va jahli chiqqanini bilib, asta-sekin uylariga tarqaldilar. Tansa to‘xtab qoldi.

Soat ikkida Pyatigorov qiroatxonadan chiqdi. U mast, gandaraklar edi. Zalga kirib, orkestrga yaqin bir yerga o‘tirdi va musiqashitib, pinakka ketdi, keyin bir yoqqa qiyshayib, xurrak otdi.

– Chalma! – dedi oqsoqol musiqachilarga. – Jim!.. Yegor Nilich uyquga ketdilar.

– Uyingizga eltib qo‘yaymi, Yegor Nilich? – dedi Belebuxin engashib, millionerning qulog‘iga.

Pyatigorov xuddi yuziga qo‘ngan pashshani uchirmoqchi bo‘lganday labini qimirlatdi.

– Uyingizga eltib qo‘yaymi, – dedi Belebuxin yana. – Yo izvoshingizni chaqirtirib beraymi?

– A? Kimni? Sen... nima deysan?

– Uyingizga eltib qo‘yay... Alla qiling.

– Uyga ketaman... Eltib qo‘y!

Belebuxinning joni kirdi va Pyatigorovni ko'tara boshladi. Boshqa ziyolilar ham chopib kelishdi va iyib ketishib, faxriy grajdaninni ko'tarishdi, avaylab izvoshga olib chiqishdi.

– Faqat artist, talant egasigina shuncha odamni laqillatib ketishi mumkin, – dedi Jestyakov kulib, uni izvoshga o'tqazayotib. – Juda-juda qoyil qoldim, Yegor Nilich! Hali-hali kulaman-a... Ha, ha... Biz bo'lsak yugurib, jon kuydirib yuribmiz! Ha, ha. Ishonasizmi? Teatrda ham bunchalik kulgan emasman... Ko'p qiziq ish qildingiz-da! Bu kecha – umr bo'yi esimdan chiqmaydi.

Pyatigorovni kuzatib, ziyolilar xursand bo'lishdi, tasalli topishdi.

– Menga qo'lini berib xayrlashdi, – dedi Jestyakov mamnuniyat bilan. – Demak, tuzuk, xafa bo'lmabdi...

– Iloyim shunday bo'lsin, – dedi Yevstrat Spiridonich uf tortib.

– O'zi ko'p rasvo, yaramas odam, lekin xayrli ishlarga himmatli-da, shunisi bor!.. Xafa qilish yaramaydi!..

YOVUZ NIYATLI KISHI

Sud tergovchisi huzurida tik ko‘ylak, seryamoq lozim kiygan kichkinagina, nihoyat darajada ozg‘in bir mujik turibdi. Uning mo‘y bosgan bujur yuzlarida, qalin va uzun qoshlari ostidan zo‘rg‘a ko‘rinib turgan ko‘zlarida tund bir shiddat ifodasi bor. Qanchadan beri taroq tegmagan chigal sochlari boshini shap-kadek qoplab olib, u chehraga yana ko‘proq shiddat, o‘rgimchak shiddati berardi. U yalangoyoq.

– Denis Grigoryev! – deb unga xitob qilib so‘z boshlaydi tergovchi. – Yaqinroq kelib mening savollaringga javob ber. Ushbu iyul oyining yettinchi kuni temir yo‘l qorovuli Ivan Semyon o‘g‘li Akinfov erta bilan yo‘lni aylanib yurib, 141-chaqirimda seni ko‘ribdi, sen – relsni¹ shpalga² bog‘laydigan gaykani³ burab, chiqarib turgan ekansan. Mana o‘sha gayka!.. U seni shu gayka bilan ushlabdi. Shunday bo‘lgan edimi?

– Labbay?

– Butun voqea shu Akinfov aytgandek bo‘lganmidi?

– Ha, shunday bo‘lgandi.

– Yaxshi, xo‘sh, endi aytib ber-chi: gaykani nega burab chiqarding?

– Labbay’.

– Sen u «labbay»laringni qo‘yib, savolga javob ber; gaykani nima uchun burab chiqarding?

Denis shipga qaragan holda xirqirab javob beradi:

– Bir keragi bo‘lmasa, burab chiqararmidim?

– Bu gayka senga nima uchun kerak bo‘ldi, axir?

¹ Temir iz.

² Temir iz ostida ko‘ndalang yotqiziladigan yog‘och.

³ Burma mixlarni bir-biriga bog‘laydigan qalpoq.

– Gaykami? Biz bu gaykadan cho'kdirgich¹ yasaymiz...

– Kim u, «biz» deganing?

– Biz, aholi... Klimov qishlog'ining mujiklari.

– Menga qara, og'ayni, sen unaqa o'zingni telbalikka solmasdan, durustroq gapirsang-chi. Bo'lmag'ur cho'kdirgichlar bilan boshni aylantirib yolg'on gapirma.

Denis ko'zlarini pilpillatib turib, so'zlaydi:

– Umrimda yolg'on gapirgan odam emasman. Endi kelib, mana, yolg'onchi bo'lib o'tiribman... Cho'kdirgich bo'lmasa, ish bitadimi, taqsir? Qarmoqqa chuvalchang yo bo'lmasa mayda baliqni o'tkazganingminan, u o'lgurda cho'kdirgich bo'lmasa, suvga botadimi? Yolg'onchi emishman... – iljaydi Denis. – Suv betida qalqib yuraveradigan bo'lsa, undan nima foyda? Olabug'ani oling, cho'rtanni oling, shirin baliqni oling – hammasi chuqurdagi imlamaga² keladi; suv betida turgan imlamani shilishper³ cho'qisa cho'qiydi, uyam bo'lsa yilda bir... Bizning soyda shilishper o'zi yo'g'am... U baliq keng joyni yoqtiradi.

– Sen menga shilishperdan gapirib nima qilasan?

– Labbay? O'zingiz so'rab yotibsiz-ku! Biz tomonda katta-katta boylar ham baliqni shunaqa qilib tutadi. Eng yaramas bir bolani olgan vaqtingizdayam: cho'kdirgich bo'lmasa, baliq ovlamaydi. Albatta, tushunmagan odam bo'lsa boshqa gap, u cho'kdirgich bo'lmasayam ovga chiqaveradi. Ahmoqqa zakon yo'q degan gap bor emasmi, axir?..

– Demak, sen o'sha gaykani cho'kdirgich yasash uchun burab chiqargan ekansan-da?

– Bo'lmasam-chi? Nima, uni soqqa qilib o'ynardimmi?

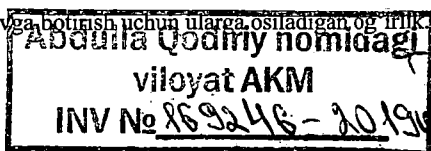
– Cho'kdirgich uchun yo qo'rg'oshin, yo miltiq o'qi... yo bironta mix topib ishlatsang bo'lardi-ku...

– Qo'rg'oshin ko'chada tushib yotgani yo'q, u pulga keladi, mix bo'lsa yaramaydi. Gaykadan boshqasi qo'l kelmaydi... U ham og'ir, ham tayyorgina teshigi bor.

¹ Qarmoq yoki to'mi suvga botish uchun ularga osiladigan og'irlik.

² Xo'rak.

³ Baliq turi.

– Jinnilikka soladi-ya o‘zini! Go‘yo kechagina dunyoga kelgan-u, yo bo‘lmasa osmondan tushgan. Bu gayka burashning oqibati qanday bo‘lishini bilmaysanmi, hoy esi past? Agar qorovul ko‘rib qolmasa, poyezd izidan chiqib ketib, qancha odam o‘ladi! Sen odam o‘ldirgan bo‘larding, odam!

– E, Xudo saqlasin, taqsir! Nega odam o‘ldiray? Nima, biz chulchutmidik, yo yo‘lbarsmidik? Xudoga shukur, taqsir, yoshimiz shunchaga yetib odam o‘ldirish tugul, unday narsalarni o‘ylaganimizam yo‘q... O‘zing saqla, Parvardigorim, rahming kelsin... Gapingizni qarang-a?

– Xo‘sh, seningcha, poyezdlarning ag‘anashi nimadan bo‘ladi? Bir-ikkita gaykani burab chiqardingmi, ag‘anaydi-ketadi!

Denis iljayadi, ishonmagandek bo‘lib, baqrayib tergovchiga qaraydi.

– Yo‘g‘-e! Necha yildan beri butun qishloq gayka burash bilan tirikchilik qilsak ham, shu kungacha Xudo o‘zi saqlab keldi, mana endi ag‘anash, odam o‘ldirish degan gaplar chiqib turibdi... Men uning relsini olib ketsam, yo bo‘lmasa, aytaylik, yo‘lga bitta-yarimta xodani ko‘ndalang qilib qo‘ygan bo‘lsam, ana unda poyezd, ehtimol, ag‘anardi, bu bo‘lsa... nihoyati bir gayka, xolos... Gayka-ya!

– Sen, axir, tushunsang-chi, relsni shpallarga o‘sha gaykalar bilan bog‘laydilar!

– E, uni biz yaxshi bilamiz... Biz, unaqa, hammasini burab olmaymiz-da... jindak qoldiramiz... Telbalarining ishini qilmaymiz... tushunamiz...

Denis esnaydi va og‘zini cho‘qintiradi¹.

– O‘tgan yili shu yerda bir poyezd ag‘anab edi, – deydi tergovchi. – Sababi endi ma‘lum bo‘ldi...

– Nima dedingiz?

– O‘tgan yili deyman, bir poyezd izidan chiqqan edi. Shuning sababi mana endi ma‘lum bo‘ldi... Ha-a, bildim!

– Siz mehribonlarimiz, shunaqa narsalarni bilish uchun bilimdon bo‘lgansizlar-da. Xudo fahm berganda kimga berishini

¹ Esnaganda og‘iz ochiladi, shunda shayton kirib qolmasin, deb og‘zini cho‘qintirish xristianlarda bor.

yaxshi bilgan... Siz, mana, bu unday, bu munday deb darrov gapning fahmiga yetdingiz, ammo anovi qorovulingiz bir mujik emasmi, hech narsaning fahmiga bormasdan, odamning yoqasiga osilib, sudray beradi... Ilgari bir narsaning fahmiga borgin, undan keyin sudra-da! Mujik bo'ldimi, miyasi ham mujikka yarasha bo'ladi... Taqsir, muni ham daftaringizga yozib qo'ying, u meni ikki marta lunjimga, yana tag'in ko'kragingma mushtladi.

– Sening uyingni axtargan vaqtda yana bitta gayka topibdilar... Munisini qachon va qayerda burab olgan eding!

– E, siz anovi qizil sandiq ostida yotgan gaykani aytasizmi?

– Qayerda yotganini bilmayman, ishqilib senikidan topganlar. Qachon burab olgansan?

– Uni men burab olganim yo'q. Uni menga ana u Semyon qiyshiqning o'g'li Ignashka bergan. Men haligi qizil sandiq ostidagisini aytayotibman, ammo tashqarida, chanadan topilganini Mitrofan ikkovimiz burab chiqarganmiz...

– Qaysi Mitrofan u?

– Petrov Mitrofan... Eshitmaganmisiz? O'zi to'r qilib, boylarga sotadi. Unga haligi gayka o'lgurdan juda ko'p kerak bo'ladi. Har bir to'rga, men sizga aytsam, o'ntadan ketadi...

– Menga qara... Jazo qonuni majmuasining 1081-moddasida aytilganki, basharti biror kimsa yomon niyat bilan temir yo'lga biron zarar yetkizsa, agarda mazkur zarar natijasida o'sha yo'lda ketayotgan transport xavf ostida qoladigan bo'lsa va u ishning natijasida falokat ro'y berishini ul kimsa o'zi bilsa... tushundingmi? Bilsa!.. Bu burab olishning oqibati qanday bo'lishini sen bilgansan, albatta... Ul kimsa katorga ishlariga yuborilmoqqa hukm etiladi.

– Siz yaxshi bilasiz, albatta... Biz nodon odamlarmiz... biz nimani bilardik?

– Sen hamma narsani bilasan! Hozir sen yolg'on aytayotibsan, o'zingni telbalikka solasan!

– Nega yolg'on aytay? Ishonmasangiz, qishloqqa borib so'rang... Cho'kdirgich bo'lmasa, yelim baliqdan boshqa narsa tutib bo'lmaydi; toshboshi baliqdan bemaza baliq bormi dunyoda, o'shayam cho'kdirgich bo'lmasa, ilinmaydi.

Tergovchi kuladi:

– Ha-a, shilishperdan gapir tag'in!

– Bizning soyda shilishper bo'lmaydi. Qarmoqqa kapalakni o'tkazib, cho'kdirgichsiz tashlasak, qo'shboshi baliq ilinadi, xolos, uyam onda-sonda.

– Bo'ldi, jim...

Jimlik cho'kdi. Denis og'irligini goh u oyog'iga, goh bu oyog'iga solib, ko'k movut yopilgan stolga qaradi va zo'r berib kiprik qoqdi, qarshisida go'yo movut emas, quyosh ko'rinayotganday. Tergovchi shoshilib yozadi.

Biroz jimlikdan so'ng:

– Men endi ketaveraymi? – deydi Denis.

– Yo'q. Men seni mirshablarga qo'shib, qamoqxonaga jo'nataman.

Denis kiprik qoqishdan to'xtab qalin qoshlarini ko'tarib, to'raga savol nazari bilan qaradi:

– Bu nimasi? Nega qamoqxonaga yuborasiz, janob? Sira vaqtim yo'q, hozir katta bozorga jo'nashim kerak; Yegorda yog' pulidan uch so'm qoluvdi, o'shani olmasam bo'lmaydi...

– Jim tur, xalaqit berma.

– Qamoqxonaga emish... biron gunohim bo'lsa, mayliydi, bo'rardim, yo'qsa, bekordan bekorga... quruq tuhmatga-ya... Bo'lmasa, nimaga, axir? O'g'irlik qilgan bo'lmasam, mushtlashgan bo'lmasam... Oliy-soliqdan boqimanda qolgan, deb o'ylasangiz, janob, xotirjam bo'ling, oqsoqolning gaplariga ishonmang... Siz ana u to'radan so'rang, taqdir... U oqsoqolda imon degan narsa yo'q o'zi...

– Jim tur!

Denis:

– Haliyam jim turibman... – deb g'udullaydi. – Xatlash vaqtida oqsoqol juda orttirib yozgan, munga men qasam ichib tasdiqlayman. Biz o'zimiz – uch og'aynimiz: Kuzma Grigorevich, chunonchi, Yegor Grigorevich, undan keyin mana men, Denis Grigorevich...

– Sen menga xalaqit berayotibsan... – deydi tergovchi, so'ngra qichqiradi. Hoy Semyon! Olib bor muni!

Ikkita haybatli soldat kelib, uni mahkamadan olib chiqib ketarkan, Denis yana soʻzlaydi:

– Biz oʻzimiz uch ogʻaynimiz. Birining gunohiga biri javobgar emas... Soliqni Kuzma toʻlamasin-u, javobini men, Denis beray emish... Sudyalar! Attang, burungi xoʻjayinim katta general oʻlib ketdi-da, Xudo rahmat qilgur, yoʻqsa, siz sudyalarning toza adabingizni berardi... Adashmasdan, yaxshi bilib hukm qilish kerak. Ursang ham mayli, lekin gunohim boʻlsa ur, insof bilan ur...

LOZIM CHORALAR

Mahalliy qamoqxona nazoratchisining ifodasicha, geografiya xaritasida ismini teleskop bilan ham ko‘rib bo‘lmaydigan kichkina va uyezdsiz bir shaharcha, quyoshning nurlari bilan porlamoqda. Jimjitlik. Shahar idorasidan chiqib savdo rastalari tomon sekin-sekin sanitariya komissiyasi ketib bormoqda, bu komissiya shahar doktori, politsiya nazoratchisi, shahar idorasining ikki vakili hamda bir savdo vakilidan iborat. Orqada kamoli hurmat bilan mirshablar ketmoqda... Komissiyaning yo‘li ham, do‘zax yo‘li singari, yaxshi niyatlar bilan to‘shalgan. Bu sanitarlar ketib borarkan, qo‘llarini to‘lg‘ay-to‘lg‘ay iflosliklar, badbo‘yliklar, lozim choralar va boshqa, shuningdek, o‘latga tegishli narsalar to‘g‘risida so‘zlashadilar. Ularning gaplari shu qadar mazalik bo‘ladiki, hammadan oldinda ketib boruvchi politsiya nazoratchisini birdaniga zavq olib ketadi-da, orqasiga qayrilib, deydi:

– Mana shu tariqada tez-tez yig‘ilishib, muzokaralar qilishib tursak edi, taqsirlar! Ham ko‘ngil ochilardi, ham kishi o‘zini binoyi sezardi, yo‘qsa biz g‘ajishganimiz-g‘ajishgan. Azbaroyi Xudo!

Savdo vakili xuddi o‘ziga qurbon tanlab turgan bir jallod singari, doktorga yuzlanadi:

– Kimdan boshlasak ekan? Osheynikovning do‘konidan boshlasak qanday bo‘lar ekan, Anikita Nikolaich? Avvalo, u o‘zi muttaham odam va... ikkinchidan, uni ham tekshirishga vaqt keldi. Bir kun uning do‘konidan biznikiga grechixa yormasi olib kelgan edilar, qarasam, ichida kalamush tezagi yuribdi... Xotinim og‘ziga ham olmadi!

Doktor loqayd javob berdi:

– Nimasi bor? Osheynikovdan bo‘lsa, Osheynikovdan boshlayveramiz-da.

Sanitarlar, viveskasiga – «A.M. Osheynikovning qand, qahva va boshqa kolonial mollar magazini», deb yozilgan bir do‘konga kirdilar-da, uzundan uzoq muqaddimalarga kirishmasdan, darhol tekshira boshladilar.

Qozon sovunlaridan chiroylik qilib uyilgan ehromga qararkan:

– Joyida... – deydi doktor. – Sovunlardan qanday Babil qal‘alari yasab yuboribsan! Hunar bu, qarang-a! Iyi, iyi! Bu qanday gap bo‘ldi? Buni qarang, taqsirlar! Demyan Gavrilovich sovunni ham, nonni ham bir pichoqda kesar ekanlar!

Do‘kon egasi bunga qarshi, xuddi haqli javob qaytarganday bo‘lib, dedi:

– Bundan hech bir vaqt vabo paydo bo‘lmaydi, Anikita Nikolaich!

– U-ku rost-a, lekin yaxshi emas, axir! Men ham, axir, nonni sendan olaman.

– Yaxshi odamlarga alohida pichog‘imiz bor. E, xotirjam bo‘ling... Nima deb o‘tiribsiz...

Politsiya nazoratchisi ko‘zlarini suzib cho‘chqa soniga, qaraydi, anchagacha uni tirnog‘i bilan timdalab ko‘radi, qattiq ishaydi, so‘ngra cho‘chqa sonini chertib turib so‘raydi:

– Buning ichida strixnin¹ ham bo‘ladimi?

– Yo‘g‘-e... Unday demasinlar-e... Unday qilarmidik!

Nazoratchi xijolat bo‘lib, u yerdan ketadi, undan keyin yana ko‘zlarini suzib, Asmolov va sheriklarining preyskurantiga² tikiladi. Savdo vakili qo‘lini grechixa yormasi turgan bochkaga solsa, qo‘li yumshoq, barqut singari bir narsaga urinadi... Bochkaning ichiga qaraydi va so‘ngra yuzida mehr alomati paydo bo‘ladi.

– Mushukcha... mushukcha! Yumshoq maxluqcha! – deb g‘ujurlaydi u, – yormaning ustiga uzalib, boshlarini ko‘taribdilar... – Erkalik qilayotirlar... Sen, Demyan Gavrilich, mushukchadan biron-tasini biznikiga berib yuborsang bo‘lardi!

¹ O‘tkir zahar.

² Narxlarning ro‘yxati.

– Mumkin... Ammo taqsirlar, gazaklarni ko‘rmakchi bo‘l-sangiz agar... mana selyodka, pishloq... qizil baliq, marhamat qilib ko‘ring... Bu baliqni payshanba kuni tushirdim, eng yaxshi baliq... Mishka, pichoqni ber!

Sanitarlar baliqni pichoq bilan to‘g‘ragach, ilgari bir qur iskab olib, so‘ngra tatib ko‘rmoq uchun og‘izlariga soldilar.

Do‘kon egasi Demyan Gavrilich, xuddi o‘z-o‘ziga gapirgan-day deydi:

– Shu bahonada men o‘zim ham jindak ovqatlanib olay. Allaqanday bir shisha dori yotib edi. Baliqdan oldin jindak urib olsammi... Unda, baliqning ta‘mi ham o‘zgacha bo‘ladi... Mishka, o‘sha shishani bu yoqqa ber!

Mishka lunjini shishirib va ko‘zini baqraytirib shishaning og‘zini ochadi-da, «taqq!» etib prilavka ustiga qo‘yadi. Politsiya noziri, chuchmallanib, gardanini qashigani holda deydi:

– Nahorda ichish... – deydi. – Ammo birgina stakan bo‘lsa, balki... Demyan Gavrilich, beradigan bo‘lsang, tezroq bo‘l, yo‘qsa sening arag‘ingga sira vaqtimiz yo‘q!

Chorak soatdan keyin sanitarlar lablarini arta-arta va gugurt cho‘pi bilan tishlarini kovlagan holda, Goloribenko deganning do‘koni tomon ketib boradilar. O‘chakishganday, o‘tadigan yo‘l ham yo‘q... Besh nafar polvon kishi yuzlari qip-qizargan va terlagan holda, do‘kondan tashqariga yog‘liq bochkalarni g‘ildiratmoqdalar.

– O‘ngga o‘t... Chekkasidan tort... tort, tort deyman! Tagiga yog‘och qo‘y... e, padaringga la‘nat! Chetroqqa o‘tib turing, to‘ra, bosib ketadi!

Bochka eshikka tiqilib qolib, o‘rnidan sira jilmaydi. Polvonlar butun kuchlari bilan zo‘r berib, uni itaradilar va qattiq-qattiq pishillashib, baland ovoz bilan so‘kinadilar. Juda zo‘r berib itarish natijasida, shuncha ko‘p pishillash bilan havoning softligi ham yaxshigina buzilgach, nihoyat, bochka o‘rnidan jiladi, ammo tabiat qonunining aksi o‘laroq orqaga qarab g‘ildiraydi-da, yana eshikka tiqilib qoladi. Yana pishillash boshlanadi.

– Tfu! – deydi nazoratchi. – Shibukinnikiga o‘ta qolaylik. Bu la‘natilar kechgacha pishillashadiganga o‘xshaydi.

Ammo Shibukinning do‘koni bu vaqtda qulflangan edi.

Sanitarlar, bir-birlariga qarashib, taajjublanadilar:

– Hozirgina ochiq edi-ku! – deydilar. – Biz Osheynikovnikiga kirgan vaqtimizda, u eshik oldida mis choynakni yuvib turgan edi. So‘ngra yopiq do‘kon oldida turgan gadoydan so‘raydilar:

– Qani bu? Gadoy xirqiroq ovoz bilan deydi:

– Iso yo‘liga bir narsa beringlar. Bir mayib bechoraman, xayr-u saxovat qiling, to‘ralar. Ilohim, bola-chaqalaringizning...

Sanitarlar qo‘l siltab, nari ketdilar. Shahar idorasi vakili Plyuningina ulardan ajralib qolib, gadoyga yonidan bir tiyin olib beradi-da, xuddi bir narsadan qo‘rqqanday apil-tapil cho‘qinib, sheriklarining orqasidan yuguradi.

Ikki soatcha o‘tgandan keyin, komissiya endi qaytib boradi. Sanitarlar charchagan va ezilgan ko‘rinadilar. Ularning bu safarlari bekor ketgani yo‘q, chunki mirshablardan biri, tantana bilan qadam bosarkan, bir savat to‘la sasigan olma ko‘tarib boradi.

Nazoratchi «Araq savdosi. Araqlar va vinolar» deb yozilgan viveskaga qaragan holda, deydi:

– Shuncha halol mehnatdan keyin, endi jindakkina tomoqni ho‘llab olsak, yomon bo‘lmas edi.

– Ha, albatta. Yomon bo‘lmas edi. Istasalarining, kiraylik.

Sanitarlar yerto‘la – mayxonaga tushadilar-da, oyog‘i qiyshiq stol tegrasida davra olishib o‘tiradilar. Nazoratchi xo‘jayin tomonga imo qiladi, shundan keyin stol ustida darhol shishalar paydo bo‘ladi.

Savdo vakili ichkilikni icharkan, yuzini burishtirib:

– Afsuski, gazagi yo‘q, – deydi. – Tuzlangan bodringdan bersakmikan... Unday desam...

U kishi darhol haligi mirshab tomonga burilib, olmaning yaxshi-yaxshisini tanlaydi-da, gazak qiladi.

Nazoratchi, ajablangandek bo‘lib, deydi:

– Oh... buning uncha buzilmaganlari ham bor ekan. Qani ber-chi, men ham bir-ikkita tanlab olay! E, sen idishning o‘zini shu yerga qo‘y... Yaxshi-yaxshilarini tanlab olamiz-da, archib yeymiz, qolganini tashlab yuborsang ham bo‘ladi. Anikita Ni-

kolaich, qo‘ying! Mana shunaqa tez-tez yig‘ilishib, muzokara qilishib tursak. Yo‘qsa, bu pastqam joyda hech narsani ko‘rmay umring o‘tadi: na ma‘rifat, na klub, na ulfatchilik – Avstraliyaning xuddi o‘zginasi! Quyib ichinglar, taqsirlar! Doktor, olmadan oling! Siz uchun o‘zim, o‘z qo‘lim bilan archidim!

Mirshab yerto‘ladan chiqib kelayotgan nazoratchidan:

– Taqsir, to‘ra, bu savatni nima qildim endi? – deb so‘raydi.

– I... savat? Qanday savat? Ha-a! Olmasi bilan birga yo‘q qil darrov!.. Yuqumli kasalning uyasi u!

– Olmasini yeb bo‘ldilar-da!

– Ha-a... juda soz! Me-engaq-qara... mening uyimga borib, bolalarimga ayt, xafa bo‘lmasin... Men faqat birgina soat... Plyuninnikida uxlab kelaman... Uqdingmi? Uxlab kelaman. Uyqu tangrisiga salom berib kelaman. Sprexen zi deych¹, Ivan Andreich.

Shundan keyin, u ko‘zini yuqori ko‘tarib, allaqanday bir alam bilan bosh chayqaydi-da, qo‘llarini kerib turib:

– Butun umrimiz shunday o‘tadi! – deydi.

¹ Olmoncha – «olmoncha bilasizmi?»

XAMELEON¹

Ustiga yangi shinel kiygan, qo'lida tuguncha, politsiya nazoratchisi Ochumelov bozor maydoni o'rtasidan yurib kelmoqda. Uning orqasidan qo'lida musodara qilingan krijovnik² to'la g'alvir ko'tarib aft-angori sap-sariq gorodovoy³ qadam tashlab kelayotir. Tevarak jimjit... Bozor maydonida qimirlagan jon ko'rinmaydi... Do'kon va qovoqxonalarning eshiklari och yirtqichning og'ziday ochilib, huvullab turar edi; ularning oldida hatto gadoy ham yo'q.

Ochumelovning qulog'iga birdan:

– Sen hali odamni tishlaysanmi, mal'un! Birodarlar, qochirib yubormanglar! Hozir birovni tishlashga ruxsat yo'q! Ushla! A... e! – degan tovush eshitildi. Kuchuk vangilladi. Ochumelov atrofiga qarab, savdogar Pichuginning o'tinxonasidan bir it uch oyoqlab, orqa-o'ngiga qarab, chopib chiqib kelayotganini ko'rib qoldi. Kuchukni chit ko'ylak kiygan va nimchasining tugmalari yechilgan bir kishi quvlab kelmoqda edi. U kuchukning ketidan choparkan, o'zini yerga tashlab, kuchukning keyingi oyog'idan ushlab oldi. Kuchuk yana vangilladi va «qochirib yubormang», degan ovoz eshitildi. Do'konlardan mudroq bosib o'tirgan kishilar kallalarini chiqarib qarashdi va bir dam o'tinxonaning oldiga, xuddi yer ostidan chiqqandek, xaloyiq yig'ildi.

– Muhtaram afandim, bu tartibsizlik... – dedi gorodovoy.

Ochumelov so'lga burilib, odamlar yig'ilgan joyga qarab yurdi. O'tinxona darvozasi oldida, yuqorida tasvir qilingan, nimchasining tugmalari yechilgan kishi o'ng qo'lini yuqoriga

¹ *Xameleon* – kaltakesakning bir xili. U o'z terisining rangini tez o'zgartirib, o'zi yashab turgan sharoitdagi rangga kira oladi.

² *Krijovnik* – rezavor.

³ *Gorodovoy* – mirshab.

ko'tarib, qonga bo'yalgan barmog'ini odamlarga ko'rsatib turardi. Uning shirakayf basharasi go'yo: «Senimi, qarab tur, la'nati!» deb turar va barmog'i ham g'alaba tug'iga o'xshardi. Ochumelov bu kishini tanidi: u zargar Xryukin edi. O'rtada oldingi oyoqlarini kerib, vujudi titrab, to'olonning sababchisi – tumshug'i uzun ola tozi turardi. Uning yoshlangan ko'zlari javdirardi.

Ochumelov odamlar orasiga yorib kirarkan:

– Nimaga yig'ildilaring, nima gap? Barmog'ingga nima qildi? Kim qichqirdi? – deb so'radi.

Xryukin mushtumini og'ziga tutib, yo'talib qo'yib so'z boshladi.

– Men, muhtaram afandim, o'z yo'limda ketayotgan edim... Mitriy Mitrich bilan o'tin to'g'risida gaplashmoqchi edim. Siz meni kechiring, men ish qiladigan odamman. Mening ishim mayda ish, menga tovon to'lasinlar, chunki kim biladi, balki, men bu barmog'imni bir hafta qimirlatolmasman. Muhtaram afandim, qonunda, mundaqa maxluq kishiga ozor bersin, deyilgan emas... Agar har narsa tishlayversa, u vaqtda dunyoda turmaslik yaxshiroq...

– Hm... yaxshi... – dedi Ochumelov jiddiyat bilan yo'talib va qoshlarini qimirlatib, – yaxshi... Kimning kuchugi? Men buni shunday qo'ymayman! Men sizlarga kuchuklarni bo'sh qo'yib yuborish nima ekanini ko'rsatib qo'yaman! Qarorlarga bo'ysunishni xohlamagan afandilarga ahamiyat berish vaqti keldi. Bu ablahga jarima solinsa, u vaqtda kuchuk va boshqa tentirab yuradigan hayvon nima ekanini biladi. Men unga ko'rsatib qo'yaman! Yeldirin, – dedi nazoratchi gorodovoyga qarab, – sen bu kuchukning egasini topib, bayonnoma yoz! Kuchukni yo'qotish kerak. Tezda! Quturgan kuchukka o'xshaydi... Bu kimning kuchugi o'zi!

– General Jigalovniki shekilli, – dedi kimdir.

– General Jigalovniki? Hm... Yeldirin, qani meni paltomni yechib ol: juda ham kun esib ketdi! Yomg'ir yog'sa kerak!.. Lekin men bir narsaga tushunolmadim, u seni qanday qilib tishlab oldi? – deb Ochumelov Xryukinga murojaat qildi. – Qanday qilib

barmog'ingga bo'yi yetdi? U kichkina, sen bo'lsang kap-katta odamsan! Sen, balki, barmog'ingni mix bilan teshgandirsan, undan keyin kuchukni bahona qilib tovon olish fikri boshingga kelgandir. Sening kim ekaning hammaga ma'lum. Men sen la'natilarni bilaman.

– Bu, muhtaram afandim, kulgi bo'lsin uchun yonib turgan papirosini kuchukning tumshug'iga tutdi, kuchuk ham ahmoq emas, g'irch etib tishlab oldi... Bu odamning o'zi tentak ekan, muhtaram afandim.

– Yolg'on aytasan, qiyshiq! Ko'rmaganingdan keyin nimaga yolg'on gapirasan? Janoblari aqlli odamlar, kim yolg'on gapirganini, kim Xudo oldida turgandek rost aytganini – hammasini biladilar... Agarda men yolg'on gapirgan bo'lsam, sud hukm qilsin... Hozir hamma barobar... Mening birodarim jandarmada ishlaydi. Agar bilgingiz kelsa...

– Tilingni tiy!

– Yo'q, bu generalning kuchugi emas. Generalning bundaqa iti yo'q: uning itlari ovchi itlar, – dedi gorodovoy ma'nolik qilib.

– Sen buni aniq bilasanmi?

– Aniq bilaman, afandim.

– O'zim ham bilaman. Generalning itlari qimmatbaho, zotli itlar, shu ham itmi? Buning aftini qara... Rasvo bir narsa... Shuni ham it deb saqlaydimi kishi?! Sizda aql bormi o'zi? Bundaqa it Peterburg yoki Moskvada ko'rinib qolsa, bilasizlarmi, nima bo'lar edi? U yerda qonunga qarab o'tirmasdan, o'ldirib qo'ya qolar edilar. Sen Xryukin, qancha azob ko'ribsan, bu ishni shunday qo'yib ketaverma!.. Adabini berish kerak! Vaqt keldi...

– Ehtimol, generalnikidir... – deb gorodovoy ovozi chiqarib qo'ydi. – Uning tumshug'iga yozib qo'yilmagan-ku... Bir kun generalning hovlisida shunday itni ko'rgan edim.

– Albatta, generalniki bo'lsa kerak, – dedi kimdir.

– Hm... Yeldirin, birodar, paltoni yelkamga tashla... Shamol turgandek bo'ldi... Badanim uvushib ketdi... Sen itni generalning oldiga oborib so'ra. Itni men topib yuborganligimni ayt... Ko'chaga chiqarmasinlar. Aytib qo'y. Balki, u qimmatbahodir, har bir

to'ng'iz uning tumshug'iga papiros tegizaversa, it aynib qoladi. Kuchuk degan narsa nozik maxluq bo'ladi. Ahmoqlik qilib, barmog'ingni ko'rsatib turishga hech hojat yo'q! Ayb o'zingda!..

– Generalning oshpazi kelyapti, o'shandan so'raymiz... Hay, Proxor! Azizim, qani bu yoqqa kel! Itni ko'r-chi... Sizlarnikimi?

– Shu ham gap bo'ldimi?! Biz hech qachon bunaqa it tutganimiz yo'q.

– Bu yerda so'rab o'tirishning hech hojati yo'q, – dedi Ochumelov. – Bu o'zi sayoq it! Nima keragi bor gapni cho'zishning? O'zim sayoq it deb aytdim-ku. Sayoq-da! O'ldirish kerak, vasalom!

– Bu bizniki emas, – dedi oshpaz, – bu generalning yaqinda kelgan ukasiniki. Bizda bunaqa itni yoqtirishmaydi. U kishining ukalari bunaqa itni yaxshi ko'radi...

– U kishining birodarlari keldilarmi? Vladimir Ivanovich-a? – deb Ochumelov so'radi, iyib ketib og'zi qulog'iga yetdi. – Uni qara-ya. Men bilganim yo'q, mehmon bo'lib keldilar degin?

– Mehmon bo'lib keldilar.

– Uni qarang, yo Xudo... Akalarini sog'inib qolibdilar-da... Men bilganim yo'q edi. Bu o'sha kishining itlari degin? Juda xursandman... Ol, mana buning barmog'ini tishla, xa-xa-xa... Nega titraysan? Ol, kish-kish! Ko'rdingmi... jahli chiqadi-ya...

Oshpaz Proxor itni chaqirib, olib ketadi... To'planib turgan odamlar Xryukinni masxara qilib, qahqaha uradilar.

– Shoshmay tur, men senga ko'rsatib qo'yaman! – deb Ochumelov Xryukinga do'q qiladi va shineliga o'ranib, bozor maydonidan yo'lda davom etadi.

UNTER PRISHIBEYEV

– Unter-ofitser¹ Prishibeyev! Siz shuning uchun ayblanasizki, 3-sentyabr kuni soʻz va harakatingiz bilan uryadnik Jiginni, volost boshligʻi Alyapovni, yuzboshi Yefimovni, guvohlar qatorida oʻtiruvchi Ivanov va Gavrilovni, yana olti nafar dehqonni haqorat qilgansiz. Shuni ham aytish kerakki, uryadnik, volost boshligʻi va yuzboshini xizmat vazifalarini oʻtab turgan chogʻda haqorat etgansiz. Aybingizga iqormisiz?

Yuzi burishgan, basharasini jun bosgan Prishibeyev gʻoz turib, hirqiroq va boʻgʻilgan ovoz bilan, xuddi buyruq berganday, har soʻzini bitta-bitta aytib javob qaytaradi:

– Janobi oliylari, sud hazratlari! Demak, qonunning butun moddalariga qaraganda, ishning sababini har yoqlama tekshiruv lozim edi. Ayb menda emas, boshqalarda. Bu ish hammasi Xudo rahmat qilgur bir murda ustida kelib chiqdi. Shu oying uchinchi kuni xotinim Anfisa bilan sekin, oliyjanoblik bilan ketayotgan edim, qarasam – suv boʻyida bir toʻda har xil odam turibdi. Xalqning toʻplanishga qanday haqqi bor, dedim. Nechun? Qonunda xalq poda singari toʻplanib yursin, deb aytilganmi? «Tarqal-ingiz!» deb qichqirdim. Uylariga tarqalsin, deb odamlarni nari-beri itara boshladim, yuzboshiga, boʻyniga urib haydashni buyurdim...

– Shoshmang, siz axir, uryadnik ham, oqsoqol ham emassiz-a, xalqni haydash sizning ishingiz emas-ku?

Har burchakdan:

– Uning ishi emas! Uning ishi emas! – degan ovozlari eshitildi. – Taqsir, u bizga kun bermay qoʻydi! Oʻn besh yildan beri undan koʻrmagan koʻrgiligimiz qolmadi, u xizmatdan qaytgandan buyon qishloqni tashlab ketguday holdamiz. Hammani jonidan bezdirdi.

¹ *Unter-ofitser* – kichik ofitser.

– Xuddi shunday, taqsir! – dedi guvohlik beruvchi oqsoqol. – Butun yurt bir bo‘lib shikoyat qilamiz. Uning bilan murosa qilish qiyin bo‘lib qoldi... Ma‘rakalarda ham, to‘y-tomoshalarda ham yoki boshqa bir marosimda bo‘lsa ham, xullas, har qachon qichqiradi, shovqin soladi, o‘zicha tartib o‘rnatgan bo‘ladi. Bolalarning qulog‘idan cho‘zadi, bir gap chiqib qolmasmikin, deb xotinlarga sekin nazar solib yuradi, go‘yo qaynataga o‘xshaydi. Bir kuni, ashula aytmang, chiroq yoqmang, deb uyma-uy buyruq qilib yurdi. Qonunda ashula aytsin demagan, deb qichqirdi.

– Shoshmanglar, hali guvohlik berishga ulgurasiz, – dedi sudya, – Prishibeyevning o‘zi gapirsin-chi. Qani, Prishibeyev, gapingizni davom ettiring.

– Xo‘p, taqsir! – deb xirilladi unter. – Siz janobi oliy, xalqni tarqatish mening ishim emasligini gapirdingiz... Yaxshi... Xo‘sh, axir, tartibsizlik qiluviga yo‘l qo‘yib berish kerakmi? Qaysi qonunda xalqni o‘z erkiga qo‘yib berilsin deyilgan? Men bunga yo‘l qo‘ya olmayman. Men ularni haydamasam, jazo bermasam, buni kim qiladi? Chinakam tartibni hech kim bilmaydi. Aytish mumkinki, taqsir, oddiy fuqaro bilan qanday muomala qilishni, butun qishloqda faqat men o‘zim bilaman, o‘zim, taqsir, hamma narsani tushunolaman. Men mujik emas, unter-ofitserman, xizmatdan bo‘shab kelgan kaptenarmusman. Men Varshavada, shtabda ishlaganman... Agar bilishni istasangiz, undan so‘ng o‘t o‘chiruvchilik xizmatiga kirdim. Shundan keyin notobligim, zaifligim sababli o‘t o‘chiruvchilikdan bo‘shab ketib, ikki yilgacha erlar klassik progimnaziyasida shveysar bo‘lib xizmat qildim... Men butun tartibni bilaman. Mujik esa sodda odam, u hech narsani tushunmaydi, mening aytganlarimga quloq solishi lozim, chunki o‘ziga foyda bo‘ladi. Misol uchun shu ishni olaylik... Men odamlarni hayday boshladim. Suv bo‘yidagi qum ustida bo‘lsa o‘lgan kishining gavdasi yotibdi. Xo‘sh, qaysi asosga binoan bu kishi bu yerda o‘lib yotadi, dedim. Shu ham tartib bo‘ldimi? Nimaga uryadnik indamay qarab turadi. Sen, uryadnik, nimaga bu to‘g‘rida

kattalarga xabar qilmading, dedim. Balki, bu odam o'zi suvga cho'kib o'lgandir. Balki, birov qilgan jinoyat bo'lib, jinoyatchini Sibir kutayotgandir. Jinoyatkor qotil bo'lsa ham ajab emasdir... Uryadnik Jigin bo'lsa parvo qilmay, papiros chekib o'tiribdi. «Bu qanaqa buyruqchi o'zi? Uning o'zi qayerdan paydo bo'lib qoldi? – deydi. – Usiz biz qiladigan ishimizni bilmaymizmi?» – deydi. Demak, dedim men, sen ahmoq, bu yerda hech narsaga e'tibor bermasdan g'o'dayib turibsan, hech narsani bilmaysan, «Men, – dedi u, – kecha kechqurunoq daha politsiyasi boshlig'iga xabar qilganman». Daha politsiyasi boshlig'iga nima uchun xabar qilasan, deb so'radim. Qonunlar majmuasining qaysi moddasiga asosan? Axir, chunonchi, birov suvga botganda yoki o'zini bo'g'ib o'ldirganda va shuning singari hodisalarda, xullas, bunday ishlarda daha politsiyasi boshlig'ining qo'lidan bir narsa keladimi? Bu jinoiy ish, grajdan ishi... Tezlik bilan tergovchi va sudya janoblariga, chopar yubormoq kerak. Hammadan avval sen dalolatnoma tuzib, mirovoy sudya janoblariga yuborishing lozim, dedim. Uryadnik bo'lsa mening gapimni eshitib kulabe'ni, m'ijiklar ham kuldilar. Hamma kuldi, taqsir. Qasamyod qilib bularni ko'rsatolaman. Mana bu ham kuldi, anavi ham kuldi. Jigin ham kuldi. Nega iljayasiz. Uryadnik: «Mirovoy sudya bunday ishlarni qaray olmaydi», dedi. Bunday so'zlarni eshitib, juda qizishib ketdim. Uryadnik, sen shunday deb aytmadingmi? – dedi unter, uryadnik Jiginga qarab.

– Ha, aytdim.

– Oddiy xalq oldida: «Bunday ishlarni mirovoy sudya qaray olmaydi», deb aytganingni hamma eshitdi. Bu gapni hamma eshitgandan so'ng, desangiz, taqsir, men qizishib ketdim. Jon-ponim chiqib ketdi. «Nima deding, qani qaytarib ayt!» dedim. U menga tag'in o'sha so'zlarni takrorladi. Men unga o'shqirdim. Qanday qilib, dedim, sen mirovoy sudya janoblari to'g'risida shunday so'zlarni aytolasan... Sen politsiya uryadnigi bo'la turib, hukumatga qarshimisan, a? Bilasanmi, dedim, agar mirovoy sudya janoblari istasalar, bunday so'zlaring uchun seni ishonchsiz deb ayblab, gubernajandarmi idorasiga yuborishlari mumkin? Axir,

bunday siyosiy soʻzlar uchun mirovoy sudya janoblari seni qayerlarga haydab yuborishini bilasanmi, dedim... Oqsoqol boʻlsa: «Sudya oʻz haddidan tashqari hech narsaga qoʻl urolmaydi. U faqat mayda ishlarnigina qaraydi», dedi. Xuddi shunday deb aytdi, hamma eshitdi... Axir, qanday qilib sen maʼmuriyatning obroʻyini tushirasan, dedim. Hazilingni bir chekkaga yigʻishtirib qoʻy, dedim, boʻlmasa ishing yomon boʻladi, birodar, Varshavada yoki erlar progimnaziyasida xizmat qilganimda birorta noqulay soʻzni eshitsam, jandarm koʻrinmasmikin, deb darrov koʻchaga qarar edim, koʻrinib qolsa: «Bu yoqqa kel, yigit», der edim-da, eshitgan hamma gapimni aytardim. Bu yerda boʻlsa, qishloqda bunday gaplarni kimga aytasan?.. Jonim chiqib, yuragim tars yorilib ketdi. Hozirgi xalq oʻzboshimcha va itoatsiz boʻlib, oʻzini unutib qoʻyganidan juda koyindim, aylantirib bir soldim... Albatta, uncha qattiq urganim yoʻq, siz janobi oliyning shaʼniga ikkinchi bunday qattiq soʻz aytmasligi uchun urdim. Uryadnik boʻlsa oqsoqolning tarafini olib qoldi. Shundan soʻng, albatta, men uryadnikka ham tarsaki tortib yubordim. Shu bilan boshlanib ketdi... Qizishib ketgandan keyin, taqsir, axir, urmasdan boʻlmaydi-da. Agar ahmoq kishini urmasang, oʻzing gunohiga qolasan. Ayniqsa, ish ustida, tartibsizlik ustida.

– Toʻxtang-chi! Tartibsizlikni tekshiradigan kishi bor, buning uchun uryadnik, oqsoqol, yuzboshi bor...

– Uryadnik hamma narsani koʻrib ulgura olmaydi, axir, uryadnik men tushungan narsani tushunmaydi...

– Axir, bu sizning ishingiz emasligini tushunsangiz-chi!

– Nega? Qanday qilib bu mening ishim boʻlmasin! Ajab... Odamlar tartibsizlik qilsin-u, mening ishim boʻlmasin. Nima qilay, ularni shu qiligʻi uchun maqtaymi? Anavilar boʻlsa, meni ashula aytirmaydi, deb sizga chaqadi... Xoʻsh, ashulaning nima yaxshi joyi bor? Ish oʻrniga ular ashula aytadilar... Bu ham yetmaganday, kechasi chiroq yoqib oʻtirish odat boʻlib qolibdi; yotib uxlash payti kelgan, ular boʻlsa gap sotishib, hiring-hiring kuladilar. Bu narsalarning hammasini yozib qoʻyganman.

– Nimani yozib qoʻygansiz?

– Chiroq yoqib o‘tirgan kishilarni yozib qo‘yganman, – Prishibeyev cho‘ntagidan yog‘ bosgan qog‘oz chiqarib, ko‘zoynagini taqib o‘qidi: – Chiroq yoqib o‘tiradigan dehqonlar – Ivan Proxorov, Sayva Mikiforov, Pyotr Petrov, soldat xotini Shustrova, o‘zi tul, Semyon Kislovni o‘ynash tutgan. Ignat Sverchok jodugarlik qiladi, uning xotini Mavra bo‘lsa, kechalari birovlarining sigirlarini sog‘ib oladi.

– Bas! – dedi sudya va guvohlardan so‘ray boshladi.

Unter Prishibeyev ko‘zoynagini peshonasiga ko‘tarib ajablangan holda, sudyaga qaraydi. Sudya uning tarafini olmaydiganiga o‘xshaydi. Uning shohsoqqaday irg‘ib chiqqan ko‘zlari yaltiraydi, burni qip-qizarib ketadi. U dam sudyaga, dam guvohlarga qaraydi. Sudya nega bunchalik hayajonlanganini, nima uchun burchaklardan, goho norozilik bayon qilingan, goho sekingina kulgan ovozlari eshitilganini anglolmaydi. Bir oy qamalsin, deb chiqarilgan hukmni ham u anglolmadi.

– Nima uchun! – deydi unter hayron bo‘lib. – Qaysi qonunga asosan?

Va shu onda unga ma‘lum bo‘ldiki, dunyo o‘zgargan, endi yorug‘ jahonda yashash sira mumkin emas. U ko‘ngilsiz va g‘ussali fikrlar ichida qoldi. Biroq sudya oldidan chiqib mujliklarning to‘planib allanimalarni gapirib turganini ko‘rgach, tark etolmaydigan odati bo‘yicha, Prishibeyev yana g‘oz turib, hirqiroq va g‘azabli tovush bilan qichqiradi:

– Haloyiq, tarqal! To‘planma! Uy-uyingga jo‘na!

CHIQDI

Tushgi ovqatni yeb bo‘lishdi. Qorinlar to‘yib, dimog‘lar chog‘; esnab, shirin uyqu bosib, ko‘zlar biyo-biyo. Er sigara chekdi, ke-rishdi va kushetkaga o‘zini tashladi. Xotin uning bosh tomoniga o‘tirib, mushukka o‘xshab xirilladi... Er-xotin baxtiyor edi.

– Gapirsang-chi, – dedi er esnab.

– Nima deyayin? Hm... Ha, aytganday! Eshitdingmi? Sofiya Okurkova haligi... oti nima edi-ya... Fon-Trambga tegibdi! Buni qara-ya!

– Tegsa tegibdi-da, nima qipti?

– Tramb razil odam-ku, axir! Shunday ham yaramas... Shunday ham vijdotsiz odamki! Bunaqa tuturuqsiz, betamiz maxluq doriga ham topilmaydi. Axloqini ham asti qo‘yaver! Grafning ish boshqaruvchisi edi, shuning orqasidan ko‘p dunyo orttirdi, endi temir yo‘lda ishlab, o‘g‘irlik qiladi... Singlisini g‘orat qildi... Qisqasi, ko‘p yaramas va o‘g‘ri... Shunaqa odamga tegadimi kishi?! Shu bilan umr qiladimi kishi! Hayronman! Shunday binoyi qiz bo‘lsa-yu... Shunaqa qilib o‘tirsaya! Bunaqa maxluqqa o‘lsam ham tegmas edim! Millioner bo‘lsa ham baribir tegmas edim! Dunyoda yakka-yu yagona chiroyli bo‘lsa ham aftiga tuflar edim. Toqatim bormi razil erga!

Xotin irg‘ib o‘rnidan turdi va qip-qizargan, g‘azablangan holda uyda nari-beri yurdi. Uning ko‘zlari g‘azabdan yonar, so‘zlari samimiy ekanligi ochiq ko‘rinib turar edi...

– Bu Tramb shunaqa maxluq. Shunaqa odamlarga tegadigan xotinlar o‘larday ahmoq, o‘larday sharmanda xotinlar!

– Hm... Sen, albatta, tegmas eding... Hm... Bordi-yu men ham razil odam bo‘lsam-chi? Nima qilar eding?

– Menmi? Sendan chiqar edim! Bir soniya ham sen bilan umr qilmas edim! Men faqat pok kishini yaxshi ko‘rolaman,

xolos. Agar Tramb qilgan ishlarning yuzdan birini qilganingni bilib qolsam bormi... Tamom!

– Hm... Hali shunaqaman degin... Men bilmagan ekanman. Ha-ha-ha... Baqrayib turib yolg'on gapiradi-ya!

– Men umrimda yolg'on gapirgan emasman! Qani, razillik qilib ko'r-chi, nima qilar ekanman!

– Nima hojati bor? O'zing bilasan... Men o'sha sening Fon-Tramingni bir cho'qishda qochiraman!.. Trambni menga qaraganda kissavur desa bo'ladi. Nega ko'zingni lo'q qilasan? Ajab... (Pauza). Men necha pul oylik olaman?

– Bir yilda uch ming so'm.

– Bundan bir hafta burun olib berganim marvarid necha pulga keldi? Ikki ming... Shunday emasmi? Kecha olib bergan ko'ylagim besh yuz... Dacha ikki ming... Ha-ha-ha... Kecha otaxonning bir mingni o'marib ketdi...

– Axir, Pyer, boshqa daromadlar ham...

– Otlar... Shaxsiy doktor... Mashinachilarning shyotlari. Bundan uch kun burun yuz so'mni o'zing kartaga boy berding...

Er boshini ko'tardi, chakkasiga mushtini tirab, butun boshlik bir aybnoma o'qib berdi; yozuv stolining yoniga borib bir necha dalil va hujjatlar ko'rsatdi.

– Mana, ko'rdingmi, jonim, Fon-Traming mening oldimda chakana o'g'ri, kisavur! Minba'd birov to'g'risida bunaqa dema!

Men hikoyani tamom qildim. Ehtimol, kitobxon:

– Xotin chiqdimi? – deb so'rar.

– Ha... chiqdi. Lekin eridan emas, narigi uyga chiqdi.

CHINOVNIKNING O'LIMI

So'lim oqshomlarning birida xuddi shunday so'lim ekzekutor Ivan Dmitrich Chervyakov kreslolarining ikkinchi qatorida o'tirib, durbin orqali «Karnevilskiye kolokola» degan spektaklni tomosha qilardi. U sahnaga qarab, o'zini eng rohatda o'tirgan his qilardi. Lekin birdaniga... Hikoyalarda «lekin birdaniga» so'zi tez-tez uchrab turadi. Mualliflar shunday deyishga haqli, chunki hayotda tasodifiy hodisalar juda ko'p! Lekin birdaniga uning yuzi burishdi, ko'zlari olaydi, nafasi to'xtadi... U ko'zidan durbinni oldi, engashdi va... apshu!!! Ko'rib turibsizki, u aksirdi. Aksirishning aybi yo'q. Mujiklar ham aksiradi, polismeystrlar, ba'zan, hatto tayniy sovetniklar ham aksiradi. Hamma aksiradi. Chervyakov hech qancha xijolat bo'lmadi, ro'molchasi bilan og'zi-burnini artdi va odobli odam bo'lgani uchun aksirganim bironvga malol kelmadimikan, deb atrofiga qaradi. Mana shunda xijolat bo'lib qoldi. Qarasa, oldida o'tirgan chol qo'lqopi bilan tepakal boshini, bo'ynini artib, allanima deb javrayotibdi. Chervyakov cholni tanidi: bu chol statskiy general Brizjalov bo'lib, temir yo'l mahkamasida xizmat qilardi.

«Men unga tupuk sachratdim, – deb o'yladi Chervyakov. Mening boshlig'im emas, begona, shunday bo'lsa ham yaxshi emas, afv so'rash kerak».

Chervyakov yo'taldi, biroz oldinga engashib generalning qulog'iga pichirladi:

– Kechiring, janobi oliylari, beadabchilik bo'ldi... Men bilmasdan...

– Mayli, mayli...

– Xudo haqi, kechiring. Axir, men... Qandoq qilay...

– Obbo, o'tirsangiz-chi, azbaroyi Xudo! Qo'ying, eshitaylik!

Chervyakov xijolat bo'ldi, tirjaydi va sahnaga qaray boshladi. U sahnaga qararkan, endi hech qanday rohat his qilmasdi. U tash-

vishlana boshladi. Tanaffus vaqtida Brizjalovning yoniga keldi, atrofida aylanib yurdi va o'zini dadil tutib, sekin dedi:

– Men sizga tupuk sachratdim, janobi oliylari... Kechiring... Axir, men... men...

– E, qo'ysangiz-chi... Men allaqachon esimdan chiqarib yubordim-u, siz hali ham o'sha gapni gapirib yuribsiz! – dedi general va toqati toq bo'lib, pastki labini qimirlatdi.

«Jahli chiqib ketgani ko'zlaridan ham ko'rinib turibdi-yu, esidan chiqqan emish, – deb o'yladi Chervyakov generalga shubhali qarab olgach. – Gaplashgisi ham kelmaydi. Axir, men o'zinga qolsa... Bu tabiatning qonuni ekanini bunga tushuntirish kerak. Bo'lmasa menga tupurdi deb o'ylaydi. Hozir o'ylamasa ham keyin o'ylaydi!»

Chervyakov uyga kelib, qilgan beodobligini xotiniga gapirib berdi. Chervyakovning nazarida, xotini bu so'zga juda yengiltaklik bilan qaradi, u faqat qo'rqdi, so'ngra Brizjalovning «begona» ekanligini bilib tinchlandi.

– Shunday bo'lsa ham borib, afv so'ra, – dedi u. – Bo'lmasa seni, xalq orasida o'zini tutolmas ekan, deb o'ylaydi!

– Hammadan shunisi bor-da! Men afv so'radim, u g'alati odam ekan... Biror og'iz durust so'z aytmadi. Gaplashgani vaqt ham bo'lmadi.

Ertasi kuni Chervyakov yangi kostyumini kiydi, sochini tekislatdi va uzr so'rash uchun Brizjalovning oldiga ketdi... Generalning qabulxonasida arzga kelgan bir qancha odamlarni ko'rdi, bu odamlar orasida general ham bo'lib, arz so'ramoqda edi. General bir necha odamdan arz so'rab bo'lib, Chervyakovga qaradi.

– Agar eslarida bo'lsa, janobi oliylari, kecha men «Arkadiy»da, – deb ekzekutor so'z boshladi, – aksirib, bilmasdan tupuk sachratdim... Kechir...

– Hechqisi yo'q... Shu ham gap bo'ldimi... Sizning nima arzingiz bor? – dedi general navbatdagi shikoyatchiga.

«Gaplashgisi ham kelmadi! – deb o'yladi Chervyakov, bo'zarib ketib, – Demak, achchiqlanyapti... Yo'q, buni shunday qoldirib bo'lmaydi... Men unga tushuntiraman...»

General oxirgi shikoyatchi bilan suhbatini tugatib endigina ichkari uyga qadam qo‘ygan ediki, Chervyakov uning ketidan borib:

– Janobi oliylari! – dedi. – Agar haddim sig‘sa, sizga samimiyat arz qilib, uzr so‘ramoqchi edim, o‘zingiz bilasiz, jo‘rttaga qilganim yo‘q!

General yuzini burishtirib qo‘l siltadi.

– Siz meni kalaka qilayotibsiz shekilli, muhtaram afandi, – dedi u eshikni yopa turib.

«Kalaka nimasi! – deb o‘yladi Chervyakov. – Hech unday niyatim yo‘q! General bo‘la turib shuni ham tushunolmaydi! Bunday bo‘lsa men bu kekkaygandan afv so‘rab o‘tirmayman! Afti qursin! Xat yozaman-qo‘yaman, kelib yurmayman. Xudo ursin, kelmayman!»

Chervyakov uyga ketarkan shunday o‘yladi. U generalga xat yozmadi. O‘ylab-o‘ylab nima deb xat yozishini bilmadi. Ikkinchi kuni yana uzr so‘ragani borishga to‘g‘ri keldi.

– Men kecha kelib sizni bezovta qilgan edim, janobi oliylari, – dedi u, general boshini ko‘tarib unga qaraganda, – siz aytganingizday, men kalaka qilish uchun kelgan emasman. Men aksirib tupuk sachratganim uchun afv so‘radim... Kalaka qilish mening xayolimga ham kelgan emas. Axir, kalaka qilgani mening haddim bormi? Agar biz kalaka qilsak, hurmat qilgan bo‘lmaymiz.

– Yo‘qol! – deb baqirdi birdaniga general, ko‘karib va qaltirab.

Qo‘rqqanidan ikki bukilib qolgan Chervyakov:

– Nima? – deb sekingina so‘radi.

– Yo‘qol!!! – deb general yana qichqirdi va yer tepindi.

Chervyakovning qornida nimadir uzilib ketdi. U hech nima ko‘rmay, hech nima eshitmay eshikkacha tisarilib bordi, ko‘chaga chiqib, jo‘nab qoldi... O‘zini bilmay uyga kelib, ustidagi yangi kostyumini ham yechmay divanga yotdi va... o‘lib qoldi.

MUJIKLAR

I

Moskvadagi «Slavyan bozori» musofirxonasining malayi Nikolay Chikildeyev kasal bo'ldi. Uning oyog'i tortishib, siltanglanib yuradigan bo'lib qoldi. Bir kuni patnida yaxna go'sht, no'xat qo'yib borayotganda yo'lakda qoqilib, yiqilib tushdi. Xizmatdan chiqib ketishga to'g'ri keldi. O'zining va xotiniining pullarini dori-darmonga sarf qilib, ovqatga ham pul qolmadi, ishsizlikdan zerikdi, so'ngra o'z qishlog'imga borsam, yaxshi bo'lar, deb o'yladi. O'z uyingda kasallik ham bilinmaydi, xarajat ham kam; uyda bo'lsang, har bir devor suyaydi, degan gap bejiz emas, axir.

Nikolay kech paytda o'z qishlog'i Jukovoga kirib keldi. Bolalik chog'lari esiga tushganda, tug'ilib o'sgan uyi xayolida yorug', dildor, bag'ri kengdek ko'ringan edi; endi uyga kirarkan, hatto qo'rqib ketdi: yorug' deb o'ylagan joyi nihoyatda qorong'i, tor va iflos edi. Nikolay bilan kelgan xotini Olga, qizi Sasha, uyning salkam yarmisini egallagan, is va pashshadan qorayib ketgan beso'naqay pechga qarab hayron bo'lardi. Pashshaning son-sanog'i yo'q! Pech qiyshaygan, devorlarning yog'ochlari egri-bugri, uy xuddi hozir qulab tushadigandek. Ikonalar turadigan burchakda shisha yorliqlari, gazet parchalari yopishtirilgan – bular go'yo surat o'rniga qo'yilgan. Kambag'allik, qashshoqlik! Uyda kattalardan hech kim yo'q, hamma o'roqda. Pech ustida yoshi sakkizlarga borgan mallasoch, aft-boshi kir bir qiz beparvogina o'tiribdi. U kelganlarga aqalli qaramadi. Pastda oq mushuk kosovga surkalib turardi. Sasha:

– Ma, pish-pish-pish, – deb mushukni chaqirdi.

Pech ustidagi qiz:

– Mushugimiz kar bo'lib qolgan, eshitmaydi, – dedi.

– Nega?

– Shunday. Urib kar qilishgan.

Nikolay bilan Olga bir qarashdayoq bundagi turmushning qanday ekanini fahmladilar, ammo tugunlarini yerga qo‘yib, indamay ko‘chaga chiqdilar. Ularning uyi bir chekkadan uchinchi bo‘lib, ko‘rinishi eng xarob, eng eski edi; ikkinchi uy ham ularnikidan yaxshi emas, lekin uchinchisi tunuka tomli, oynalariga parda tutilgan edi. Bu uyning oldi to‘silnagan, o‘zi alohida turibdi. Uylar bir qator tizilgan, butun qishloq jimjit, xomush, hovlilardan ko‘rinib turgan tol, qarag‘ay, chetan daraxtlari qishloq manzarasini chiroyli va yoqimli qilib turibdi.

Dehqon uylarining narigi tomonida soy bo‘yiga qarab tushgan jarlik bor edi, bu jarlik baland va tikka bo‘lib, goh joylarda tuproq tagidan kattakon toshlar chiqib turibdi. Bu toshlar, kulollar kovlagan chuqurlar yonida, jar bag‘rida aylanma yolg‘izoyoq yo‘llar bor; siniq idishlarning qora, qizil parchalari to‘p-to‘p bo‘lib uyilib yotibdi, pastdagi keng yalanglik ko‘m-ko‘k o‘lanzor; o‘lanzorning o‘ti o‘rilgan, hozir dehqonlarning mollari o‘tlab yuribdi. Qishloqdan bir chaqirimcha narida buralib-buralib oqqan soy bo‘yida barradek sabzalar yashnaydi, soyning narigi yog‘ida yana keng o‘lanzor, mollar o‘tlab, qator-qator oppoq g‘ozlar yuribdi, so‘ngra u yoqda ham bu tomondagidek baland qir, qir tepasida qishloq, qishloqda besh gumbazli cherkov, nariroqda pomeschikning uyi.

Olga cherkovga qarab cho‘qingach:

– Sizlarning joylaringiz yaxshi ekan, yayraydigan yer ekan, ey Xudo! – deb qo‘ydi.

Xuddi shu paytda kechki ibodatga qo‘ng‘iroq chalindi (shanba oqshomi edi). Pastda chelakda suv olib kelayotgan ikki kichkina qiz qo‘ng‘iroq ovozi eshitish uchun, cherkovga qayrilib qaradilar.

Nikolay xayol surib:

– «Slavyan bozori»da ovqat vaqti bo‘ldi... deb qo‘ydi.

Nikolay bilan Olga jar bo‘yida o‘tirib kunning botishini, suvda, cherkovning oynalarida tip-tiniq, sof va salqin, muloyim

havoda qip-qizil osmonning tovlanib tovush urushini – Moskva-da hech qachon bo‘lmaydigan bu manzarani tomosha qildilar. Quyosh botgach poda ma‘rab, bo‘kirib o‘tdi. Narigi tomondagi g‘ozlar uchib keldi, hamma yoq jim bo‘ldi, havodagi sokit shu‘la so‘ndi, qorong‘i tusha boshladi.

Bu orada Nikolayning otasi bilan onasi, chol-kampir qaytib keldilar. Ikkovining bo‘yi baravar, munkaygan, tishlari tushgan, ikkovi ham ozg‘in. Soyning narigi yog‘ida pomeshchiknikida ishlagan kelinlar – Marya bilan Fekla ham keldi. Kiryak degan o‘g‘illarining xotini Maryaning olti bolasi bor, soldatga olingan Denis degan o‘g‘illarining xotini Feklaning ikki nafar bolasi bor edi. Nikolay uyga kirib bola-chaqalarni, so‘ri ustida, belanchakda, uying har yog‘ida, burchak-burchaklarda uymalashib yurgan katta-kichik gavdalarni, chol bilan kampirning qora nonni suvga botirib qanday ishtaha bilan yeyayotganlarini ko‘rganidan keyin kasal holda, pulsiz, buning ustiga bola-chaqasi bilan bu yerga chakki kelganini fahmladi – bekor qilibdi!

So‘rashib bo‘lganidan keyin:

– Kiryak og‘am qayoqda, – deb so‘radi.

– Savdogarnikida, o‘rmonda qorovullik qiladi, o‘zi yomon mujik emas-u, biroq juda yomon ichadi, – deb javob berdi otasi.

Kampir ko‘ziga yosh olib dedi:

– Uddaburon chiqmadi, mujiklarimizning peshonasi sho‘r, uyga tashib kelmasdan, uydan tashib ketadilar. Aybimizni bekitib nima qilamiz, Kiryak ham xo‘p ichadi, chol ham ichadi, qovoqxonadan beri kelmaydi. Xudoning qahriga qoldik.

Mehmonlar kelgani uchun samovar qo‘ydilar. Choydan baliq isi kelardi, qand mijilgan va sarg‘aygan, non va idishoyoqlar ustida suvaraklar yuribdi. Ichishga odam jirkanadi, gaplar kishini ranjitadi – muhtojlik, kasallik to‘g‘risidagina so‘zlashadi. Bir piyoladan choy ichilgani ham yo‘q ediki, bir mahal, hovlidan mastning bo‘kirgani eshitildi:

– Ma-arya!

– Kiryakka o‘xshaydi, – dedi chol, – ana, o‘zi ham kelib qoldi.

Hamma jim bo'ldi. Birozdan keyin xuddi yer tagidan kelganday haligi dag'al bo'kirik yana eshitildi:

– Mā-arya!

Katta kelin Maryaning rangi o'chdi, pech yoniga borib tiqildi. Keng yag'rinli, durkun, kuchli va xunuk xotinning qo'rqishi g'alati ko'rindi. Uning qizi, pech ustida beparvo o'tirgan haligi qiz to'satdan baqirib yig'lab yubordi.

Chiroyli, keng yag'rinli, baquvvat Fekla qizni jerkib:

– Vabo tekkur, sen nega yig'laysan? Joning chiqmasin, o'ldirmas! – deb baqirdi.

Nikolay choldan surishtirib bilsa: Marya o'rmonda Kiryak bilan birga turishga qo'rqar, eri har gal ichib mast bo'lganda Maryani yo'qlab kelib, shovqin-suron ko'tarib, xotinini hech ayamasdan urar ekan.

Xuddi eshik tagida yana:

– Ma-arya! – degan bo'kirik eshitildi.

Marya birov uni muzdek suvga sho'ng'itib olgandek, entika-entika:

– Xudo xayr bersin, jigarlarim, qutqarib oling, mehribonlarim, unga topshirib qo'ymang... – deb g'ulduradi.

Uydagi bolalarning hammasi, ularga qarab Sasha ham yig'lab yubordi. Mast kishining yo'talgani eshilib, baland bo'y, qora soqol, quloqchin kiygan kishi kirib keldi; chiroq xira yonganidan yuzi ko'rinmagani uchun dahshatli tuyuldi. Bu Kiryak edi. U xotiniga yaqin kelib, uning yuziga qulochkashlab bir musht urdi. Xotini esa kaltakdan gindiraklab, churq etmay o'tirib qoldi, shu ondayoq burnidan qon keldi.

Chol pechga chiqar ekan:

– Ana sharmandalik, uyat, nomus. Mehmonlar oldida-ya. Qanday battollik! – deb g'ulduradi.

Kampir bukchayganicha nimanidir o'ylab, indamay turadi. Fekla belanchak tebratardi... Kiryak, chamasi, o'zining bunday dahshatli ekanligini bilib va bundan quvonib Maryani qo'lidan ushlab eshikka sudradi, badtarroq qo'rqitmoq uchun hayvondek bo'kirdi, ammo shu chog' mehmonlarga ko'zi tushib to'xtadi.

Kiryak xotinini qo'yib yuborib, dedi:

– Ha, kelibsizlar... Tug'ishgan og'am bola-chaqasi bilan kelibdi... – dedi.

Gandiraklab turib qip-qizil mast ko'zlarini yirib ikonaga cho'qindi-da, yana gap ochdi:

– Og'am ota uyiga bola-chaqasi bilan kelibdi... Moskvadan kelibsizlar-da. Poytaxtdan, shaharlar onasi Moskvadan keldim deng... Aybga qo'shmaysizlar...

Samovarga yaqin joyda skameykaga o'tirib, idishdan ho'plab-ho'plab choy ichdi. Boshqalar indamay o'tirardi... O'n piyolaga yaqin choy ichdi, so'ngra skameykaga suyanganicha xurрак ota boshladi.

Yotar vaqt bo'ldi. Nikolay kasal bo'lganidan, unga chol yoniga, pech ustiga joy solib berdilar; Sasha yerda yotdi. Olga ayollar bilan yotgani saroyga kirib, Marya yoniga yotar ekan:

– Ey, o'rgilay, ko'zyoshi qayg'uni yuvmaydi! Sabrdan o'zga chorang yo'q. Aziz kitoblarda, agar birov o'ng betingga ursa, chap betingni ham tutib ber... deyilgan, ey o'rgilay, – dedi.

So'ngra Moskvada, musofirxonada cho'ri bo'lganini salmoqlab gapirib berdi.

– Moskvaning uylari katta, bir ming olti yuzta cherkov bor, o'rgilay; uylarda badavlat odamlar turadi, hammalari chiroyli, kelishgan, boadab!

Marya Moskva u yoqda tursin loaqal o'zining uyezd shahriga ham bormaganligini gapirib berdi. Marya o'qimagan, duolarning hech qaysisini, hatto «Ey bor Xudoyo»ni ham bilmas edi. Marya ham, nariroqda bular gapiga quloq solib o'tirgan ikkinchi kelin Fekla ham nihoyatda nodon bo'lganlaridan hech narsaga tushunmasdi. Ikkovi ham erini yoqtirmas edi. Marya Kiryakdan qo'rqar, uning oldida turganda qo'rqqanidan qaltirar va qachonki uning bilan birga tursa, undan araq va tamaki hidi buruqsib turganidan, boshi karaxt bo'lar edi. Fekladan eringni sog'inmaysanmi, deb so'raganda:

– Qo'ying o'shani! – deb javob berardi.

Gaplari tugab, jim bo'ldilar...

Kun salqin, bostirma oldida xo‘roz qichqirib uxlatmas edi. Tongning ko‘kimtir nuri har teshikdan ko‘rinib turgan chog‘da Fekla asta-sekin o‘rnidan turib eshikka chiqdi, so‘ngra yalang-oyoq shipillab qayoqqadir ketdi.

II

Olga cherkovga borarkan, Maryani ham birga olib ketdi. Ular so‘qmoqdan borib o‘lanzorga qarab tushayotganlarida xursand edilar. Olgaga bu yerning kengligi yo‘qar edi. Marya bo‘lsa ovsinini yaqin qarindoshdek bilardi. Kun chiqdi. Uyqudan karaxt bo‘lgan qirg‘iy o‘lanzor tepasidan pastlab uchmoqda, soy usti xira, unda-bunda tuman tentirab yurardi, ammo soyni narigi tomonidagi quyosh shu‘la tashladi, cherkov yarqirab turibdi, pomeshchikning bog‘ida zag‘chalar chag‘illardi.

– Chol tuzuk, lekin kampir serjahl, urishaveradi. O‘z bug‘doymiz hayitgacha yetib berdi, endi qovoqxonadan un sotib olib yeb turibmiz, shuning uchun kampirning jig‘ibiyroni chiqayotibdi, ko‘p non yeysizlar, deb jahl qiladi, – dedi Marya.

– Ey, o‘rgilay. Sabr qil, boshqa chora yo‘q. Kitobda, barcha oji-za va bechoralar, g‘am-g‘ussada qolganlar, sabr qilinglar, deyilgan.

Olga salmoqlab so‘zlar, yurganda tipirchilab, tez yurar edi. Har kuni otinoylardek qiroat bilan injil o‘qir, o‘qigani-ning ko‘piga tushunmasa ham, aziz so‘zlarga kelganda ko‘ngli buzilib yig‘lab, «ashche»¹ «dondeje»² kabi so‘zlarni yuragi ezilib, hazin tovush bilan aytar edi. U Xudoga, bibi Maryamga, aziz-avliyolarga ishonar, dunyoda na oddiy odamlarga, na nemislarga, na lo‘lilarga va na yahudiyilarga, xullas, hech kimga ozor berib bo‘lmaydi, hatto hayvonlarga ham ozor yetkazgan kishining sho‘ri quriydi, deb bilar edi, muqaddas kitoblarda shunday yozilgan deb va shuning uchun bu muqaddas kitoblarni o‘qiganda, garchi so‘zlariga tushunmasa ham, ko‘ngli buzilib, yuzi yorishib, rahm-shafqat alomatlari paydo bo‘lardi.

¹ «Ashche» – agar.

² «Dondeje» – qachonki; har ikkisi ham eski slavyancha diniy so‘z.

– Sen qayerlikсан? – deb so‘radi Marya.

– Men vladimerlikman. Moskvaga borib qolganimga ancha bo‘lgan, sakkiz yoshimda.

Soyga yaqinlashdilar. Soyning narigi bo‘yida suv yoqasida qandaydir bir xotin yechinmoqda edi.

Marya u xotinni tanib:

– Bizning Fekla-ku, – dedi, – soyning narigi bo‘yidagi boyning hovlisiga borib kelayotgandir. Unda boyning gumashtalari bor. Shunday sho‘x, qaqajonki, aslo qo‘ya ber!

Qoraqosh, sochlari yoyilgan, yosh, durkun, qizdek Fekla soy bo‘yidan o‘zini suvga tashlab, oyoqlari bilan suvni shaloplatib ketdi, to‘lqinlar har tomonga yoyildi.

Marya yana:

– Benihoyat sho‘x, – dedi.

Soy ustida lapanglab turgan yolg‘izoyoq yog‘och ko‘prik bo‘lib, ko‘prik tagida zog‘ora baliqlar galalashib yurar edi. Suvga engashib turgan mayda butalar bargida shudring tomchilari yarqiraydi. Havo ilidi, ko‘ngil quvonadi. Naqadar go‘zal tong! Agar muhtojlik, qochib qutulib bo‘lmaydigan dahshatli qashshoqlik bo‘lmasa, bu dunyoda turmush nechog‘lik go‘zal bo‘lardi! Agar orqaga qayrilib qishloqqa bir qaralsa, kechagi hodisalar darhol esga tushadi, bu yerning afsonaviy go‘zalligi, xursandlik nash‘asi bir lahzada yo‘qoladi.

Cherkovga kelishdi. Marya ichkari kirgani botinolmay, eshik oldida to‘xtab qoldi. Garchi ibodatga chaqirgan qo‘ng‘iroq soat sakkizdan oshganda chalingan bo‘lsa-da, tik turaverdi va shu turganicha sira o‘tirmadi.

Injil o‘qilayotganda butun xaloyiq alg‘oq-dalg‘oq bo‘lib, cherkovga kirib kelgan pomeschchiklar oilasiga yo‘l berdi; oq ko‘ylak, soyaboni keng shlyapa kiygan ikki qiz bilan matros kiyim kiygan qizil yuzli, semizgina bir bola kirib keldi. Ularning kelishi Olgaga ta‘sir qildi. U bir qarashdayoq bular odamshavanda, o‘qimishli, ko‘hlik kishilar ekan, deb qo‘ydi. Marya bo‘lsa, kelganlar odam emas, yo‘l bermaguday bo‘lsa, uni bosib-yanchib ketadigan balo-qazodek, ularga zimdan xo‘mrayib, ma‘yuslanib qaradi.

Dyakon yo'g'on tovush bilan bir so'zni o'qisa, Maryaning nazarida, eri «Ma-arya» deb bo'kirganday bo'lardi va cho'chib tushardi.

III

Mehmonlarning kelgani qishloqqa yoyildi, shuning uchun ibodatdan keyin ularni ko'rgani ancha odam keldi. Leonichevlar ham, Matveyevichlar va Ilichovlar ham Moskvada xizmat qilgan qarindoshlarini ko'rgani keldi. Jukovo qishlog'idan chiqqan savodli bolalarning hammasini Moskvaga eltib, oshxona va musofirxonalarga xizmatkorlikka berardilar (soyning narigi tomonidagi qishloq bolalarini esa faqat bulkaxonaga berardilar); bu narsa qadimdan, krepostnoylik zamonidan beri rasm bo'lib qolgan, u zamonda Jukovo qishlog'ida bo'lgan Luka Ivanovich degan bir dehqon nuqul o'z hamqishloqlarini xizmatga olar ekan. Qilgan ishlari hozir cho'pchakka aylanib qolgan bu odam Moskvadagi klublarning birida bufetchilik qilardi. Uning keltirgan odamlari o'rnashib olganlaridan keyin o'z qarindoshlarini chaqirib olib, ularni qovoqxona va restoranlarga joylashtirar ekanlar. Shu sababdan o'sha vaqtdan beri atrofdagi qishloqlarning odamlari Jukovo qishlog'ini «Malayobod» yoki «Yundixo'r» derdi. Nikolayni o'n bir yoshida Moskvaga eltib, u vaqtda «Ermitaj» bog'ida kapeldinerlik¹ qiluvchi va Matveyevichlar oilasidan bo'lgan Ivan Makarich o'rniga joylashtirib qo'ygandilar. Endi Nikolay Matveyevichlarga minnatdorlik bilan der edi:

– Ivan Makarich mening valiyne'matim bo'lgan, uni kecha-yu kunduz duo qilish mening vazifam, chunki men uning orqasidan odam bo'ldim.

– Ey, bolam, – dedi ko'zyoshi aralash Ivan Makarichning opasi, novcha, oriq kampir, – ulardan hech xat-xabar yo'q.

– Qishda Omonda² xizmat qilgan edi. Hozir shahardan tashqarida allaqanday bir bog'da emish, keksayib qoldi! Burun

¹ *Kapeldiner* – teatr, sirk kabi tomoshaxonalarda chipta tekshirib turuvchi odam.

² *Omon* – 90-yillar Moskvada bo'lgan bir restoran egasining familiyasi.

yozda kuniga o‘n so‘m ishlagan kunlari bo‘lar edi. Hozir har yerdam ham ishning mazasi yo‘q, qariganda azobga qoldi.

Kampirilar va xotinlar Nikolayning piyma kiygan oyog‘iga, oppoq rangiga qarab, xafalanib dedilar:

– Uddaburon emassan, Nikolay Osipich, topishingda maza yo‘q! Na chora!

Hamma Sashani erkalatar edi. Sasha o‘n birga qadam qo‘ygan bo‘lsa-da, bo‘yi yoshiga yarasha emas, pakana, o‘zi oriqlik, ko‘rgan kishi uni yettiga kirgan deydi. Oftobda qoraygan, sochlari pala-partish qirqilgan, uzun va keng etakli ko‘ylak kiygan, boshqa qizlar orasida oppoqqina, shahlo ko‘z, sochining uchiga qizil tasma bog‘lagan Sasha bir turfa qiziq ko‘rinar, xuddi daladan tutib, uyga olib kelingan jonivorga o‘xshar edi.

– Qizim o‘qishni ham biladi! – deb maqtandi Olga, qiziga muloyimgina qarab, – qani, o‘qi-chi, qizim! – dedi unga burchakda turgan Injilni olib berib, – sen o‘qi, mo‘minlar eshitsinlar.

Injil eski, og‘ir charm muqovasining chetlari to‘zigan edi. Undan shunday bir hid keldiki, uyga monaxlar kirganday bo‘ldi. Sasha qoshlarini chimirib qiroat bilan boshladi:

– «Onalar chiqib ketganlaridan keyin Yusuf tushida Jabroilni ko‘rdi, Jabroil unga aytdiki, tur o‘rningdan, bolani onasi bilan Misrga olib qoch... va mendan xabar bo‘lguncha unda tur...»

– Bolani onasi bilan... – degan iborani Olga yana qaytardi va hayajonidan qip-qizarib ketdi.

«Dondeje» iborasini eshitganda Olga o‘zini tutolmay yig‘lab yubordi. Unga qarab avval Marya, so‘ngra Ivan Makarichning opasi ham yig‘lab yubordi. Chol yo‘taldi va nevarasiga dasturxonidan biror narsa olib bermoqchi bo‘lib, jovdiradi: hech narsa topolmay, qo‘l siltadi. Shundan so‘ng Injil o‘qish tamom bo‘lib, ta’sirlanib, ko‘ngli buzilgan qo‘shnilar Olga va Sashadan mamnun bo‘lib tarqaldilar.

Bayram munosabati bilan hammalari kun bo‘yi uyda qolishdi. Eri ham, kelinlari ham, nevaralari ham acha, deb atagan kampir butun ishni o‘zi qilishga tirishar edi. Pechni ham o‘zi yoqdi, samovarni ham o‘zi qo‘ydi. Hatto yerto‘laga ham o‘zi

tushar, keyin «ishlayverib o‘lib bo‘ldim», deb shikoyat qilardi. Biron kishi bekor qolmasligi, birovning ortiqcha emasligi, chol va kelinlar bekor o‘tirmasligining g‘ami ham uning ustida. Qo‘shni qovoqxonaga egasining g‘ozlari, nazarida, chorvoqqa kelayotganday bo‘ladi. Kampir darhol uzun tayoq olib yugurib chiqdi-da, o‘zi singari burishgan va nimjon karami yonida yarim soatcha chinqirib vaysadi. Nazarida, jo‘jalarga sor tegayotganday bo‘lib, urishib-qarg‘ab sorni haydashga tutinadi. U ertadan kechgacha achchiqlanar hamda vaysardi, ko‘pincha shunday shovqin ko‘tarar ediki, ko‘chadan o‘tib borayotgan kishilar to‘xtab qarashar edi.

O‘z choliga ham yaxshi muomala qilmasdi. Uni goh yalqov, goh baloga uchragur, derdi. Chol ham epchilgina, inobatli odam emasdi, agar kampir shunday qilib turmasa, u hech ishlamas, pechkaning ustiga chiqib, gaplashib o‘tiraverar edi. U o‘g‘liga o‘zining allaqanday dushmanlaridan, qo‘shnilaridan yetgan alamlardan hasrat qilib, ezmalik bilan uni zeriktirar edi.

U biqinini ushlab turib dedi:

– Shunaqa... Bayramdan so‘ng oradan bir hafta o‘tib, pudini o‘n uch tiyindan pichan sotdim. O‘z ixtiyorim bilan... shunday qilib... xo‘p, demak, men pichanni o‘z ixtiyorim bilan olib boraman, hech kim bilan ishim yo‘q. Shu vaqtda qaragam, yo‘ldagi qovoqxonadan oqsoqol Antip Sedelnikov chiqib qoldi. «Qayoqqa olib borayotirsan, bu xashak-pashakni», – deb qulog‘imning tagiga bir tarsaki tushirdi.

Kayfi tarqalgan Kiryakning boshi qattiq og‘rir va akasidan xijolat bo‘lar edi.

Kiryak karaxt boshini qimirlatib:

– Araqning oqibati shu. Ey, Xudo-yey! Akalar, opalar, gunohimni kechiring, Iso haqi, o‘zim ham pushaymonman, – derdi.

Bayram munosabati bilan qovoqxonadan sho‘r baliq sotib olib, uning kallasidan sho‘rva qaynatildi. Qiyom vaqtida hamma choy ichgani o‘tirib, choyni uzoq, to‘rtlaguncha ichishdi. Hamma choy icha-icha xuddi shishib ketganday ko‘rinar edi. Shundan so‘ng sho‘rvani katta bir tog‘oraga quyib, o‘rtaga qo‘ydilar.

Hammalari shu bir tog' oradan ichdilar. Sho'r baliqni esa kampir yashirib qo'ydi.

Kechqurun kulol jar bo'yida o't yoqib, quvachalarni xumdonga soldi. Pastdagi o'tloqda qizlar qo'shiq aytishdi. Garmon chalishdi. Soyning narigi yuzidagi xumdonga ham o't yoqilgan. Unda ham qizlar qo'shiq aytdilar. Qo'shiq uzoqdan ohangdor va mungli eshitilar edi. Qovoqxonada va uning atrofiga mujiklar g'ovur ko'tarardi. Badmastlik bilan poyma-poy ashula qilar va shunday so'kishar ediki, uni eshitganda Olga bir irg'ib tushib:

– Voy, sho'rim qursin! – derdi.

So'kishlarning hech tinmaganligi, bir oyog'i go'rda bo'lgan chollarning hammadan ko'ra qattiqroq va uzoqroq so'kinishlari Olgani hayratda qoldirdi. Bolalar va qizlar esa bu so'kinishlarni eshitib, hech uyalmas, aftidan, yoshlikdanoq bunga o'rganib qolgan edi.

Vaqt yarim kechadan o'tdi. Soyning bu va narigi yuzidagi xumdonlarda o't o'chdi. Pastdagi o'tloqda va qovoqxonada hamon o'yin-kulgi davom etar edi. Chol bilan Kiryak mast – bir-birini suyab, bir-birini turtkilab, Olga bilan Marya yotgan omborning oldiga kelishdi.

– Qo'y, – derdi chol yolborib, – qo'y... yaxshi, mo'min xotin... Gunoh bo'ladi..

– Ma-arya! – deb qichqirdi Kiryak.

– Qo'y... gunoh... bu yomon xotin emas.

Ikkovi saroy yonida biroz turib, so'ngra ketishdi.

– Sevaman men dala gullarini, chamanzorda gullar terishni, – deb chol chinqirib birdaniga ashula boshladi.

So'ngra tupurdi. Yomon bir so'kindi-da, uyga kirib ketdi.

IV

Kampir Sashani polizni qo'riqlagali qo'yib, g'ozlarni kirgizma, deb buyurdi. Issiq avgust kuni edi. Qovoqxonada egasining g'ozlari galalashib narigi yoqdan polizga kirsalar bo'lardi-ku, ammo hozir qovoqxonada yonida to'kilib yotgan sulini terib yeyish

bilan ovora edi. Faqat bir erkak g'oz, kampir tayog'ini ko'tarib kelmayotibdimi, deganday bo'ynini cho'zib qarab qo'ydi. Boshqa g'ozlar past tomondan kelishi mumkin edi, ammo bular hozir soyning narigi yog'idagi o'tloqda qator-qator tizilishib, o'tlab yurar edi. Sasha biroz turdi-da, zerikdi. G'ozlar kelmaganidan keyin jar bo'yiga qarab ketdi.

Sasha u yerda Maryaning katta qizi Motkani ko'rdi. Motka katta bir toshning ustida turib, cherkovga qarar edi. Marya o'n uch bola tug'gan, ammo bulardan faqat olti nafari qolgan. Bularning hammasi qiz, eng katta qizi sakkiz yoshda edi. Motka yalangoyoq, uzun ko'ylak kiyib, oftob qizig'ida turar edi. Oftob uning miyasini qaynatar, ammo buni sezmay, toshday qotib turardi. Sasha uning yoniga borib, cherkovga qarab dedi:

– Cherkov Xudoning uyi. Odamlar chiroq, sham yoqadilar, Xudoning esa qizil, ko'k, zangor ko'zga o'xshagan shamchirog'i bor. Kechasi cherkovda Xudo yuradi: uning yonida bibi Maryam bilan Xudo sevgan Nikolay duk, duk, duk qadam tashlaydi... Qorovul qo'rqadi, vahima bosadi! – Sasha onasining gapiga o'xshatib, – so'ngra-chi, o'rgilay, qiyomat bo'lganda hamma cherkovlar osmonga ko'tarilib ketadi.

– Qo'n-g'i-roq bi-lan-mi? – dedi Motka yo'g'on ovoz bilan, har bir hijoni bo'lib.

– Qo'ng'iroq bilan. Qiyomat bo'lganda yaxshi odamlar jannatga kiradi, yomonlar, badjahllar, o'rgilay, do'zaxga tushadi. O'tda yonadi. Doim yonadi, o'rgilay. Mening onamga, Maryaga ham Xudo: «Sizlar hech kimni xafa qilmagan edingiz, shuning uchun o'ng yoqqa, jannatga boringlar», deydi, Kiryak bilan kampirga esa: «Sizlar chapdagi do'zaxga boringlar», deydi. Ro'za tutmay, go'shtlik ovqat yeganlar ham do'zaxga tushadi.

U ko'zlarini katta-katta ochib yuqoriga – osmonga qaradi-da, dedi:

– Kiprik qoqmay osmonga qara, farishtalarni ko'rasan.

Motka ham osmonga qaradi. Oraga bir lahza jimlik cho'kdi.

– Ko'rayotirsanmi, – dedi Sasha.

– Ko‘rinmaydi, – dedi Motka do‘rillab.

– Men ko‘rayotirman. Kichkina farishtachalar uchib yuribdi, qanotlari kichkinagina: xuddi chivinning qanotiday lip-lip qiladi.

Motka yerga qarab biroz o‘ylandi-da, so‘ngra dedi:

– Kampir o‘tda yonadimi?

– Yonadi, o‘rgilay.

Katta toshdan to pastgacha bir tekisda qiyalanib tushgan jarlikning yonbag‘rida barra o‘tlar o‘sgan, bu o‘t shuncha mayinki, ushlaging yoki ustida yotging keladi. Sasha yotib, pastga qarab dumaladi. Motka ham tumtayib turib, yerga yotdi va pastga qarab dumalagan edi, etagi yelkasigacha ko‘tarildi.

– Kulgim qistaydi! – dedi Sasha sevinib.

Yana yumalash uchun ikkovi yuqoriga chiqdi. Shu vaqtda chiyillagan tanish bir tovush eshitildi. Ana endi qo‘rqishni qarang! Tishsiz, qoqsuyak, bukchaygan kampir uzun tayog‘ini ko‘tarib polizdan g‘ozlarni quvar va qichqirar edi:

– Hamma karamlarni rasvo qildi! Qurib ketkurlar, qirilgurlar, Xudoning qahriga uchragurlar, yaramaslar, joning chiqqurlar!

U qizchalarni ko‘rib qolib tayog‘ini tashladi, so‘ngra yerdan xipchin oldi-da, qoqsuyak, tayoqdek qattiq va dag‘al qo‘llari bilan Sashaning bo‘ynidan ushlab ura ketdi. Sasha kaltak zarbidan va qo‘rqqanidan yig‘ladi. Shu vaqtda bir g‘oz lapanglab, bo‘ynini cho‘zib kampirning oldiga keldi-da, g‘oq-g‘oq dedi. So‘ngra g‘ozlar oldiga qaytib borganda go‘yo kampirga g‘oq-g‘oq deganini ma‘qullaganday, ular ham g‘ag‘illashdi. So‘ngra kampir Motkani tutib olib urdi. Motkaning etagi yana yelkasigacha ko‘tarildi. Sashaning xo‘rligi kelib, kampirni chaqqani uyga kirdi. Uning ketidan Motka ham kirdi, u arillab yig‘lar, ko‘z-yoshini artmas, yuzi suv sepilganday shalobbo edi.

– Voy o‘lay! Meni Xudo urdi, – dedi Olga hayron bo‘lib, ular uyga kirganda.

Sasha bo‘lgan voqeani ayta boshladi. Shu vaqtda qarg‘ay-qarg‘ay shovqin solib kampir keldi. Feklaning achchig‘i chiqdi, uyda g‘ovur-g‘uvur ko‘tarildi.

– Zarari yo‘q, zarari yo‘q! U buving, unga jahl qilsang, gunohkor bo‘lasan. Hechqisi yo‘q, qizim, – dedi Olga oppoq oqarib, avzoyi buzilib, Sashaning boshini siladi.

Bu doimiy shovqin-suron, ochlik va badbo‘y hidlar joniga tekkan hamda ota-onasi tufayli xotini bilan qizi oldida xijolatga qolgan Nikolay, pechdan oyog‘ini osiltirib, titrab-qaqshab, yig‘lamsirab onasiga dedi:

– Uni urishga haddingiz sig‘maydi! Uni urishga hech haq-qingiz yo‘q!

– Pech ustidan tushmay harom o‘l, san ilmozi, sen tekinxo‘rlarni bu yerga qaysi ofat keltirdi, – deb baqirdi Fekla g‘azab bilan.

Sasha, Motka va boshqa hamma qizlar pechning burchagiga o‘tib Nikolayning orqasiga g‘uj bo‘lishib, indamay, gapga quloq solishar va qo‘rquvdan yuraklarining dukullashi eshutilib turar edi. Oilada kasali uzoqqa cho‘zilgan va tuzalish umidi bo‘lma-gan kishi bo‘lsa, shunday daqiqalar bo‘ladiki, yaqinlari dillarida unga o‘lim tilaydilar va faqat bolalargina yaqin kishilarining o‘limidan qo‘rqib, shu haqda o‘ylaganda vahimaga tushadilar. Qizlarning nafaslari ichiga tushib Nikolayga ma’yus qarashdi va ichlarida: bu yaqin kunlarda o‘ladi, deb unga ko‘ngil ko‘taradigan, rahm-shafqatli biron so‘z aytgilari va yig‘lagilari keldi.

Nikolay xuddi himoya kutganday Olganing pinjiga kirdi va sekin, titroq tovush bilan dedi:

– Jonim Olga, bunda turishga toqatim qolmadi, Xudo haqi, opang Klavdiya Abramovnaga xat yoz, bor bisotini sotsin, garovga qo‘ysin va bizga pul yuborsin. Bu yerdan ketamiz. E Xudo!.. Yana bir Moskvani ko‘rsam, armonim yo‘q, tushimda ko‘rinsa ham mayli!

Kech bo‘lib, uyga qorong‘i tushgach, shunday diqqinafas bo‘ldiki, gapirish ham qiyin edi. Badjahl kampir qora nonning qobig‘ini suvga botirib, bir soatcha so‘rib o‘tirdi. Marya sigirini sog‘ib, paqirda sut olib kelib skameykaga qo‘ydi. Kampir sutni shoshilmasdan, ro‘za bo‘lgani uchun hech kim ichmaydi, deb xotirjam bo‘lsa kerak, paqirdan kuvachaga quydi. Faqat kichkina tarelkaga Feklaning bolasiga ozgina quyib berdi. Kampir bilan

Marya kuvachani yerto'laga olib tushib ketganda, Motka birdan qo'zg'alib, pechning ustidan osilib tushdi-da, qoq non to'g'ralgan yog'och kosa turgan skameykaning oldiga kelib, tarelkadagi sutdan kosaga jinday quydi.

Kampir uyga qaytib kelib, yana o'sha qattiq nonning qobig'ini kemira boshladi. Sasha bilan Motka esa pechning ustida o'tirib unga qarashar va uning ro'zasi buzilganidan, endi do'zaxga tushadi, deb xursand bo'lardi. Ikkovi tinchlanib, uxlagani yotdi. Sasha tushida qiyomatni ko'rdi: xumdonday katta pech yoqilgan, sigirga o'xshash qop-qora dev, kampir boya g'ozlarni haydaganiday, uzun tayoq ushlab kampirni o'tga haydar edi.

V

Hayit kechasi soat o'n birdan oshganda pastdagi o'tloqda o'ynab yurgan qiz va yigitlar to'satdan qiy-chuv ko'tarib qishloqqa qarab yugurishdi: jar tepasida o'tirganlar avval nima bo'lganini payqamadilar.

– O't tushdi! O't tushdi! Yondik! – deb baqirgan ovozlari eshitildi.

Yuqorida turganlar qayrilib qarab, dahshatli, juda g'alati bir manzara ko'rishdi. Eng chetdagi uylarning poxol tomi ustida odam bo'yi alanga buralib yonib turibdi, undan xuddi fontanday har tomonga uchqunlar sochilmoqda. Olov lovullab bir lahzada butun tomga tutashdi va o'tning charsillagan ovozi eshitildi.

Oyning yuzi xiralandi, lopillab turgan qip-qizil shu'la butun qishloqni bosdi, yerda tutunning qora ko'lankasi yuradi, har yoqdan qurum hidi keladi. Pastda yugurishib yurganlarning nafasi bo'g'ildi, qaltirashib, bir-birlarini turtishib, yig'lashib, gaplashishga tillari kelmas, o'tning ravshan nuridan yaxshi ko'rolmay, bir-birlarini tanimas edi. Hamma yoq vahima ichida edi. Tutun aralash o't ichida kaptarlar uchib yurishi, qovoqxonadagilar yong'indan bexabar, bemalol garmon chalib, ashulani baralla qo'yib o'tirishi, ayniqsa, vahimali edi.

Birov bo'kirib:

– Semyon akaning uyi kuydi, – dedi.

Garchi yong‘in qishloqning narigi tomonida bo‘lsa-da, Marya uyning oldida betoqatlik bilan yig‘lab, titrab-qahshab qo‘llarini ishqab-yuribdi. Nikolay ham oyog‘iga piyma-kiyib chiqdi, go‘daklar ham ko‘ylakchan yugurishib chiqdilar. O‘nboshining uyi oldidagi cho‘yanni chaladilar. Dong, dong, dong... ovozi ko‘kka yoyildi, tinmay dong‘illash yurakni orziqtirar, badanni jimillatar edi. Qari kampirlar ikonalarini ko‘tarib chiqadilar. Hovlilardagi qo‘y, sigir va buzoqlarni darvozadan ko‘chaga haydab yubordilar, sandiq, po‘stak, bochkalarni tashqariga olib chiqdilar. Uyurda otlarni tepib zarar yetkazganidan yilqiga qo‘shmay qo‘yilgan qora ayg‘ir yechib yuborilgach, tepinib, kishnab bir-ikki marta qishloqning u boshidan bu boshiga chopib o‘tdi, birdan arava oldida to‘xtab, orqa oyog‘i bilan aravani tepa boshladi.

Soyning narigi tomondagi cherkovda qo‘ng‘iroq ham chalindi.

Yongan uy oldi issiq va shunday yorug‘ ediki, yerdagi o‘t-o‘lanlarning har biri ko‘rinardi. Tashqariga chiqarilgan sandiqlarning biri ustida cho‘michburun, shapkasini qulog‘igacha bostirib kiygan, egnida nimcha Semyon o‘tirardi. Semyonning xotini mukka tushib hushsiz, ingrab yotar edi. Saksonlarga borib qolgan, bo‘yi bir qarich, soqoli ikki qarich degandek, uzun soqoli pakana bir chol qo‘lida oq tugun bilan boshyalang shu orada yuribdi, chol bu yerlik bo‘lmasa-da, yong‘inga sabab bo‘lganga o‘xshaydi. Uning tepakal boshida o‘tning shu‘lasi aks etadi. O‘zi va sochlari lo‘lidek qop-qora oqsoqol Antip Sedelnikov bolta bilan uy oldiga kelib, darchalarni urib tushirdi, so‘ngra negadir uyning eshigi oldidagi ayvonchani buza boshladi. U:

– Xotinlar, suv! Mashinani keltir! Aylantir! – deb qichqirardi.

Yaqindagina qovoqxonada kayf surib o‘tirgan kishilar suv sepadigan mashinani sudrab kelardilar. Bularning barchasi mast, gandraklab yiqilar, hammalarining yuzlarida ojizlik ifodasi bor, ko‘zlari yosh edi.

Oqsoqol ham mast, u:

– Qizlar, suv! Bu yoqqa bur! – deb qichqirardi.

Xotin-qizlar pastdagi buloqqa tushib, chelak va bochkalarni to‘ldirib suv keltiradilar, suvni mashinaga quyib yana yugurgan-

cha suvga ketadilar. Olga ham, Marya ham, Sasha ham, Motka ham suv tashidilar. Xotinlar ham, bolalar ham mashinani bosmoqdalar, mashinaning ichagi pishillab, suv sepib turibdi. Oqsoqol suvni hali eshikka, hali derazaga qaratib, ba'zida barmog'i bilan to'sadi va bu sababdan suv battarroq pishillaydi.

Har tomondan:

– Qandini ur, Antip! Barakalla! – degan ovozlar chiqadi.

Antip bo'lsa uying dahliziga, o't ichida kirib, undan qichqiradi.

– Mashinani bos! Mo'minlar, g'ayrat qiling, bunday balodan saqlasin!

Mujiklar g'uj-g'uj bo'lib, angrayib, o'tga qarab turadilar. Nima qilishni hech kim bilmas, hamma hayron, atrofda esa poxol, bug'doy bog'lari g'aram-g'aram. Kiryak bilan otasi chol Osip ham shundalar, ikkovlarining ham kayfi taraq. Chol bunday bemalol kayf surib yurganidan xijolat tortganday yerda yotgan xotinga qarab:

– Onaxon, muncha o'zingni qiynaysan! Uying bo'lsa xatga olingan. Hukumat puli. Qayg'urib nima qilasan! – dedi.

Semyon har kimga bir gapirib, o'tning nimadan chiqqanini so'zlar edi:

– Tugun ko'tarib yurgan haligi mo'ysafid general Jukovning xizmatkori... Xudo rahmati generalimizning oshpazi edi. Kechqurun kelib: «Bir kecha qo'nib ketay...» deb so'radi... Ma'lumki, bir stakandan araq ichishdik, o'zingiz bilasiz-ku... xotim samovar qo'ymoqchi bo'ldi, mo'ysafidga choy berish kerak edi. Bemahalda falokat bosib, samovarni dahlizga qo'ygan ekan, karnayidan chiqqan olov shirdagi poxolga urib, shu falokat bo'ldi, o'zimizning yonib ketishimizga sal qoldi. Mo'ysafidning shapkasi ham o'tda qoldi, falokat bosdi.

Cho'yanni tinmay chalyaptilar, soyning narigi yog'idagi cherkovning qo'ng'irog'i ham har damda chalinib turibdi. Olga o'tda yarqillab, olov alangasidan qizargan qo'ylarga va tutun ichida uchib yurgan qizg'ish kaptarlarga vahima bilan qarab, hali pastga, hali yuqoriga harsillab chopar edi. Uning nazarida, qo'ng'iroqning ovozi tig'parrondek yuragiga qadalayotganday,

yong'in sira tugamaydiganday, Sashasi yo'qolib qolganday edi... Uyning shipi gumburlab qulab tushganda, endi butun qishloq yonib tushadi, degan fikr uning tinkasini quritdi, suv tashishga darmoni qolmay, chelagini yoniga qo'yib, jar bo'yida o'tirib qoldi. Uning yonida, pastroqda bir talay xotinlar o'tirib, azaga kelganday yig'lashardi.

Shu paytda narigi tomondagi pomeschikning gumashta va xizmatkorlari ikki aravada o't o'chiradigan mashina keltirdilar. Tugmalari ochiq oq kiyim kiygan yoshgina bir talaba ham keldi. Boltalar bilan uyni buza ketdilar. Yonib turgan yog'och devorga narvon qo'yib, birdaniga besh kishi chiqdi. Hammadan avval haligi talaba chiqdi. U qip-qizargan, bo'g'ilib baqirar, o't o'chirishning mashqini olgan odamga o'xshar edi. Uyning yog'ochlarini, og'ilxona va chetan devorni buzib tashladilar, g'aram qilib qo'yilgan yaqindagi pichanni tashib ketdilar.

To'plangan xalq orasidan:

– Buzdirmang! Buzgani qo'yma! – degan tovushlar chiqdi.

Kiryak g'ayratga kirib, narigi tomondan kelganlarning uyni buzishlariga yo'l qo'ymaslik uchun, dadillik bilan uyga qarab yurdi. Lekin pomeschikning xizmatkorlaridan biri uni qaytarib, bo'yniga bir soldi. Boshqalar kulishdi. Xizmatkor yana bir urdi, Kiryak yiqilib tushdi, so'ngra emaklab orqasiga qaytdi va odamlar orasiga kirib ketdi.

Narigi tomondan shlapa kiygan chiroyli ikki qiz keldi, – haligi talabaning singillari bo'lsalar kerak. Qizlar nariroqda turib, o'tni tomosha qiladilar, uydan buzib chiqarilgan yog'ochlar yonmasalar ham tutab yotardilar, talaba suv sepadigan ichakni goh bu yog'ochlarga, goh turgan odamlarga, goh suv tashiyotgan xotinlarga qaratib suv sochar edi.

Qizlar xavotir olib, yigitdan koyigandek:

– Jorj! Jorj! – deb qichqirardilar. O't o'chdi. Odamlar tarqala boshlaganlarida tong yorishib qolgan edi, hammaning rangi o'chib, so'rraygan... Osmonda yulduzlar so'nib, tong endi yorishib kelayotgan chog'ida hamisha shunday ko'rinadi. Mujiklar tarqalib ketayotganda hazillashib kular, general Jukovning

oshpazini mazax qilib, uning kuygan shapkasini askiyaga olardi. Ular yong'in chiqarib o'ynashgilari bor, yong'inning bunday tez tugaganidan hatto achinganday ko'rinadilar.

Olga talabaga qarab:

– Boyvachcha, siz o't o'chirishga usta ekansiz. Bizning Moskvaga boradigan ekansiz, unda har kuni o't tushib turadi, – dedi.

Qizlardan biri:

– Siz moskvalikmisiz, – deb so'radi.

– Balli. Erim «Slavyan bozori»da ishlardi. – Sovuqdan qaltirab, onasi pinjiga tiqilib turgan Sashani ko'rsatib, – bu qizim, u ham moskvalik, – dedi.

Qizlar talabaga fransuzchalab bir narsa dedilar, u Sashaga bir tanga berdi. Chol Osip buni ko'rgach iljayib, yuzida tamagirlik alomati ko'rindi.

– Boyvachcha, Xudoga shukurki, shamol bo'lmadi, shamol turganda bir soatga qolmay yonib tushardik, – dedi u talabaga qarab. So'ngra ovozini andak pasaytirib, uyalinqirab yana dedi, – martabangiz ulug' bo'lsin, saxiy janoblar, ertalab sovuq, andak ilinqirab olsak, yaxshi bo'lardi. Iltifot qilib yarim shisha araqqa yetadigan xayr qilsangiz.

Unga hech narsa berishmadi, u g'uldurab koyindi-da, uyiga qarab ketdi. Olga jar bo'yida turib, haligi ikki aravaning kechuvdan o'tishini, boyvachchalarning o'lanzordan borishlarini tomosha qilib turdi. Narigi yoqda ularning faytunlari turibdi. Olga uyga qaytib kelgach, shodlik bilan eriga aytar edi:

– Shunday yaxshi, shunday chiroyliki, aslo qo'yaverasiz! Qizlar hurga o'xshaydi.

Uyqusirab turgan Fekla jahl bilan:

– Yer yutsin ularni! – dedi.

VI

Marya o'zini baxtsiz hisoblar va o'ziga o'lim tilar edi. Fekla esa bu turmushdan rozi, qashshoqlik, ifloslik, tinimsiz so'kish unga yoqar edi. Nima bersalar surishtirmasdan yer, to'g'ri kelgan joyda yotib ketaverar edi. Yuvundini shundoqqina ostonaga to'kib,

to'kkan yuvundisini yalangoyoq bosib ketaverar edi. U Olga bilan Nikolayni birinchi kundanoq yomon ko'rib qoldi, buning sababi shu ediki, Fekla yaxshi ko'rgan bu turmushni ular yomon ko'rardilar.

– Ko'raman, bu yerga kelib nima yerkansiz, moskvalik aslzodalar! Ko'raman! – derdi Fekla ular holiga kulib.

Sentyabr oyining boshida, bir kun ertalab, Fekla birdaniga ikki chelak suv ko'tarib keldi, sovuqdan qip-qizarib, husniga-husn qo'shilgandi. Shu paytda Marya bilan Olga o'tirib, choy ichmoqda edi.

Buni ko'rgan Fekla ularga tekkizib:

– Ha, qand-choy ichinglar! – deb qo'ydi. So'ngra chelaklarni yerga qo'yarkan, zarda bilan Olgaga yana gap otib, – boyvachchalarni qarang! Har kuni choy ichishni xo'p odat qilib olishibdi! Choy icha berib tag'in qorinlaring yorilmasin! Moskvada xo'p yayrab, semirib yurgan-da, semiz, baqaloq!

So'ngra obkash bilan Olganing yelkasiga shunday tushirdi, ikki ovsin chapak urib:

– Voy, sho'rim qursin, – deb qoldi.

So'ngra Fekla soy bo'yiga ketayotib, shunday baland ovoz bilan qarg'ab ketdiki, uyda o'tirganlarga aniq eshitilar edi.

Kech kirdi. Uzun kuz kechasi boshlandi. Uyda ipak o'rardilar. Fekladan boshqa hamma ipak o'rash bilan mashg'ul. Fekla soyning narigi tomoniga ketgan. Ipakni yaqindagi fabrikadan olardilar. Hammalari bir bo'lib haftada yigirma tiyindan ortiq pul ishlamas edi.

– Janoblarni qo'lida ekanimizda yaxshi edi, – dedi chol ipak o'rarkan. – Vaqtida ishlab, vaqtida uxlab, vaqtida ovqat yerdik. Tushda karam sho'rva bilan bo'tqa, kechqurun yana shu ovqat. Bodring bilan karam mo'l, xohlaganingcha yeyaver. Qattiqqo'llik ham baravj edi. Har kim o'z ishini bilar edi.

Faqat bitta chiroq tutab, xira yonib turar edi. Birov chiroq oldini to'sib, oynaga soya tushsa, oydin ravshan ko'rinardi. Chol Osip salmoqlab, ozodlikdan ilgari¹ dehqonlarning qanday

¹ Bu o'rinda 1861-yilda, Aleksandr II zamonida dehqonlarni krepostnoy huquqdan ozod qilmasdan ilgari ahvol gapiriladi.

yashaganlarini, hozir bunday muhtojlik, bunday qashshoqlik ichida qolgan joylarda, bir zamonlar tozi itlar bilan ov qilinib, ov vaqtida mujiklarga araq ichirganlarini, ovda ushlangan parandalarni aravalarga solib, Moskvadagi boyvachchalar uchun olib ketganlarini, yomonlarni darra bilan urib, Tver muzofotiga badarg'a qilinganini, yaxshi odamlar ko'p in'omlar qilganini gapirib ketdi. Kampir ham undan bundan gapirib berdi. Kampir hech narsani unutmabdi, ko'rganlari hammasi esida. Kampir, eri buzuq, fohishaboz bo'lsa-da, o'zi juda taqvodor bo'lgan bekasi to'g'risida so'zlab berdi. Uning hamma qizlari nojo'ya odamlarga tekkan. Biri araqxo'rga, biri meshchanga tekkan ekan, yana bittasini olib qochib ketganlar (u mahalda yosh bo'lgan kampir qizni olib qochishga yordam bergan ekan), qizlarining hammasi, onalari singari dog'-hasrat bilan tez kun ichida o'lib ketgan ekan. Kampir bularni esga olib, hatto o'pkasi to'lib, ko'z yosh ham qilib qo'ydi.

To'satdan biron eshikni qoqishi bilan hammalari cho'chib tushdilar.

– Osip amaki, bir kecha uyingda qo'ndir!

General Jukovning oshpazi, shapkasi yong'inda kuygan, pakana, tepakal mo'ysafid kirib keldi. U o'tirib gap tingladi-da, bo'lib o'tgan har xil voqealarni eslab, gapga kirishdi. Nikolay pech ustida oyog'ini osiltirib o'tirib, mo'ysafidning so'zlarini tinglar va nuqul janoblar zamonida qanday ovqatlar pishirilganini so'rardi. Bitki, kotletka, har xil sho'rvalar, qovurmaldan gaplashdilar, hamma narsa esida yaxshi turgan oshpaz bu vaqtda pishirilmaydigan ovqatlar nomini aytar edi. Chunonchi, buqa ko'zidan pishiriladigan «nahori» degan ovqat bor ekan.

– «Mareshal» degan kotletka u mahalda ham bo'larmidi? – deb so'radi Nikolay.

– Yo'q.

Nikolay nazarga ilmaganay boshini chayqab:

– Ey, sizlar ham oshpazmi! – deb qo'ydi.

Qizlar pech ustida turib, baqrayganicha pastga boqar, ular bulutli osmondagi yulduzlardek uymalashib, juda ko'pday

ko'rinardi. Aytilayotgan gaplar ularga yoqar, ular uh tortib, hayajonlanib turar, quvonchdan va qo'rqqandan ranglari o'char edi. Hammadan ham qiziq voqeani gapirgan kampirning so'zini ular nafaslarini ichga yutib, qimirlagani ham qo'rqib, jim tinglardilar.

Hamma hech narsa demay, jimgina uxlashga yotdi; xotinlardan ko'ngillari bezovta bo'lib, hayajonga kelgan keksalar yoshlikning yaxshiligi to'g'risida xayol surib ketdilar, nima bo'lsa-da, yoshlikdan unutilmas shodlik, dildor xotira qoladi, keksalik qanday sovuq, qanday mash'um, o'lim yaqinlashib kelmoqda, uni hatto o'ylamagan yaxshi! Chiroq o'chdi... Qorong'ilik, oynning yorug'ida yarqirab turgan ikki darcha, jimlik, belanchakning g'irchillashi negadir umrning o'tganini, o'tgan umrni aslo qaytarib bo'lmasligini eslatardi... Odam mudrab, andak o'zini unutilishi bilan birov yelkasiga tegib, yuziga dam urib uyg'otadi-yu, shu bilan uyqu qochadi, butun badani uvushgan, o'lim xayoli miyadan sira chiqmaydi. U yonboshga aylansa, o'lim esidan chiqadi, lekin muhtojlik, ovqat g'ami, uning qimmatlagani to'g'risidagi eski fikrlar boshidan ketmaydi, ammo birozdan keyin umrning o'tgani, uni qaytarib bo'lmasligi yana esga tushadi...

Oshpaz uh tortib:

– Ey Parvardigor! – deb qo'ydi.

Birov sekin-sekin oynani chertdi. Fekla qaytib kelgan bo'lsa kerak. Olga o'rnidan turib, esnab, shivirlab duo o'qidi va eshikni ochdi, so'ngra dahliz eshigining tambasini tortib chiqardi. Lekin hech kim kirmadi, faqat ko'chadan gurullab sovuq kirdi va oynning yorug'i tushdi. Ochiq eshikdan jimjit bo'sh ko'cha, osmonda suzib ketayotgan oy ko'rindi.

– Kim? – dedi Olga.

– Men, – degan javob eshitildi.

Eshik oldida qip yalang'och Fekla devorga suyanib turardi. Sovuqdan qaltirab, tishi tishiga tegmas, oy yorug'ida oppoq, chiroyli va g'alatiroq ko'rindi. Badanidagi soyalar, terisidagi oynning jilvasi, ayniqsa, qora qoshlari va dirkillab turgan ko'k-ragi aniq, ravshan ko'rinardi.

– Anov tomondagi battollar kiyimlarimni yechib olib, shu holimda qo‘yib yubordilar... Qip-yalang‘ och keldim. Biror kiyim keltir, – dedi Fekla.

Olga ham qaltirab, sekingina:

– Uyga kirsangiz-chi! – dedi.

– Chol-kampir bilib qolmasinlar.

Darvoqe, kampir bezovtalanib, valdiray boshlagach, chol ham: «Kim undagi», deb so‘radi. Olga o‘z yupkasi bilan ko‘y-lagini keltirib Feklaga kiydirdi, so‘ngra ikkovlari eshikni tiqir-latmasdan, sekingina uyga kirdilar.

Kampir kim kelganini fahmlab, jahl bilan:

– Senmisan barno? Ha, sayoq yurmay juvanmarg bo‘lgur! – deb qarg‘adi.

Olga Feklani o‘rarkan:

– O‘rgilay, mayli, mayli xafa bo‘lma – deb shivirladi.

Yana jimlik boshlandi. Uyda hammaning uyqusida halovat yo‘q, har kimni bir balo bezovta qilardi. Cholning beli og‘rir, kampir tashvish va jahldan, Marya qo‘rquvdan, bolalar qo‘tir va ochlikdan uxlayolmas edi. Bu kun ham ularning uyqusida halovat bo‘lmadi. Hamma bezovta bo‘lib, ag‘anashar, uyqusirar, suv ichgani turardi.

Fekla to‘satdan dag‘al ovoz chiqarib ho‘ngrab yubordi, ammo darhol o‘zini bosib oldi, faqat piqillab yig‘lagani tobora pasayib, bora-bora o‘chdi. Goh-goh soyning narigi yog‘idagi soatning jaranglagani eshitildi; ammo soat g‘alati: avval beshga, keyin uchga jom uradi.

Oshpaz uh tortib:

– Ey Parvardigor! – deb qo‘ydi.

Derazadan qaraganda oydinmi yoki tong otib qoldimi, bilish qiyin edi. Marya turib tashqari chiqdi, hovlida sigir sog‘arkan: – «ho‘-o‘sh, ho‘-o‘sh» degani eshitilib turibdi. Kampir ham tashqari chiqdi. Uy ichi qorong‘i bo‘lsa-da, buyumlar ko‘rinar edi.

Kechasi bilan uxlagan Nikolay pechdan tushdi. Ko‘k sandiqchasidan xizmatda kiyadigan to‘nini olib kiydi, so‘ngra

deraza oldiga kelib, yenglarini rostlab, etagini ushlab boqqach, iljaydi. So'ngra to'nini avaylab yechdi-da, sandiqqa solib qo'ygach, yana yotdi.

Marya qaytib kelib pechga o't yoqdi. Aftidan, uyqusi chala bo'lsa kerak, yurgan yo'lida esnar edi. Tushida biror narsa ko'rganmi yoki kechagi xotiralar esiga tushdimi, pech oldida huzur qilib bir kerishdi-da:

– Yo'q, har qalay, erkinlik yaxshi, – deb qo'ydi.

VII

– Ulug' keldilar, – pristavni qishloqda ulug' deb atardilar. Uning qachon va nega kelishi bir hafta ilgari qishloqqa ma'lum bo'lardi. Jukovoda atigi qirq xonadon bo'lsa-da, podsholik xazinasi va zemstvoga to'lanadigan boqimanda ikki ming so'mdan oshib ketgan edi.

Pristav qovoqxonaga kelib tushdi. Bunda u ikki stakan choy «shimirgach», oqsoqol uyiga piyoda jo'nadi. Oqsoqolning uyi oldida boqimandasi bor bir talay odam to'planib turardi. Oqsoqol Antip Sedelnikov yosh, o'ttizdan sal oshgan, serjahl bo'lib, kambag'al, soliqlarni vaqtida to'lamasa ham, doim ulug'lar tarafini olar edi. Oqsoqolli o'zini yupantirib, qo'lida hukumati borligi yoqsa kerakki, buni qattiqqo'llik bilan namoyish qilar edi. Yig'inlarda undan hamma qo'rqrar, uning aytganidan chiqmas edi. Ba'zida ko'chada yoki qovoqxona oldida bironta mastni ko'rib qolsa, qo'l-oyog'ini bog'lab avaxtaga qamar edi, bir kun, hatto Osip o'rniga – yig'inga kelib qarg'ayvergan kampirni ham avaxtaga bir kecha-kunduz qamab qo'ygan edi. U shaharda turmagan, hech kitob o'qimagan bo'lsa-da, allaqayerlardan har xil purim so'zlarni bilib olib, bu so'zlarni gapirganda takrorlashni yaxshi ko'rardi, bularni odamlar yaxshi tushunmasa ham, oqsoqolni hurmat qiladi.

Osip soliq daftarini ko'tarib, oqsoqolning uyiga kirib kelinganda, ikki chekkasidan uzun bakn qo'ygan, kulrang kamzul kiygan, ozg'in mo'ysafid uyning to'rida, stolda o'tirib bir narsa yozar edi. Uy ozoda, devorlarga turli jurnallardan qirqib olingan

har xil suratlar yopishtirilgan, ikonalar osilgan, ko'zga ko'rinarli joyda eski bulg'or podshosi Battenbergning¹ surati osilgan. Stol oldida Antip Sedelnikov qo'llarini qovushtirib turibdi.

Gal Osipga kelganda Antip pristavga qarab:

– Janobi oliylari, bu kishining bir yuz o'n to'qqiz so'm qarzi bor. Hayit oldida bir so'm berganicha, boshqa bir chaqa bergani yo'q, – dedi.

Pristav Osipga qarab, so'radi:

– Jigarim, nega bunday qilding?

Osip hovliqib gap boshladi:

– Rahm-shafqat qiling, janobi oliylari, o'tgan yil Lutoretskiylik boy «Pichaningni menga sot», deb juda qistab qo'ymadi. Sotsam sotay dedim. Yuz putcha pichanni bola-chaqam to'qayda o'rib qo'ygan edi, sotish uchun. Shunday qilib, bitishdik... Hammasi joyida, o'z xohishim bilan bitishdik...

Osip oqsoqol ustidan arz qilmoqchi bo'lib, boshqa mujiklarni guvohga chaqirgan tarzda gapirib, bir ularga qarar, terlab-pishib, ko'zlari javdirar, g'azablanar edi.

Pristav Osipga qarab:

– Nima deyayotganingni tushunmayman, – dedi. – Men sendan nega boqimandani to'lamading, deb so'rayman... Hech qaysingiz to'lamaysiz, sizlar uchun men javobgar bo'laymi?

– Qurbim kelmaydi!

Oqsoqol gap qotib:

– Janobi oliylari, bu gaplar tagsiz, Chikildeyevlar bechoralar toifasidan, bu to'g'ri, lekin marhamat qilib boshqalardan so'rasangiz, hammasining sababi bor – araqxo'rlar, so'ngra hammalari juda havoyi bo'lib ketganlar. Hech narsaga tushunmaydilar, nodonlar, – dedi.

Pristav allanarsalar yozdi-da, so'ngra Osipga qarab, xuddi suv so'rayotganday ohistagina, koyimasdan:

– Bor yo'qol, – dedi.

¹ Aleksandr Battenberg – 1879-yil rus podshosi Bulg'oriya taxtiga o'tqazgan olmon to'rasi. 1886-yilda Aleksandr III g'azabiga duchor bo'lib, taxtdan kechib Bulg'oriyani tashlab ketishga majbur bo'lgan.

Birozdan keyin pristav ketdi. U yo'tala-yo'tala jo'ngina shaldiroq aravasiga chiqayotganda, hatto uning cho'zinchoq qoqsuyak orqasiga qaraganda ham, Osip, oqsoqol; Jukovo qishlog'idagi boqimandalar ham allaqachon esidan chiqqanligi, faqat o'zining yumushlari bilan mashg'ulligi ko'rinib turardi. Pristav bir chaqirim joyga ham bormasdan, bir mahal Antip Sedelnikov Chikildeyevlar uyidan samovar ko'tarib chiqib qoldi, uning ketidan kampir chinqirib, harsillab kelardi.

– Bermayman! Qurib ketkur, bermayman dedim, bermayman!

Antip qadamini katta-katta tashlab, ildam kelayotibdi, munkaygan kampir bo'lsa entikib, yiqilib-surilib g'azab bilan uning ketidan borardi. Kampirning ro'moli yelkasiga tushgan, ko'kish sochlarini shamol uchirardi. Kampir birdaniga to'xtadi-da, xuddi qo'zg'olon ko'targan xotindek ko'kragiga mushtlab, dod-voy ko'tarib, baqira boshladi:

– Mo'minlar, Xudodan qo'rqqanlar! Sho'rim qursin, poymol bo'ldim! Do'stlar, bular dastidan dod! Voy, voy... bolalarim, dodimga yeting.

Oqsoqol kampirga jiddiy tusda:

– Hoy kampir, aqlingni yo'qotma! – dedi.

Chikildeyevlar uyi samovarsiz butunlay befayz bo'lib qoldi. Samovardan ajralish uyning or-nomusini tahqir etish va haqorat qilishday tuyuldi. Oqsoqol stol, hamma skameyka, hamma xurmachalarni olib ketganda bunchalik huvullab qolmas edi. Kampir shovqin solar, Marya yig'lar, unga qarab qizlar ham yig'lar edi. Chol o'zini aybdor bilib, bir burchakda g'amgin va xomush o'tirardi. Nikolay ham jim. Kampir Nikolayni yaxshi ko'rar va unga rahmi kelar edi, lekin endi rahm-shafqatini ham unutib, to'satdan uning ustiga o'dag'aylab bordi va mushtini basharasiga niqtab, ta'na qila boshladi:

– Hamma balo senda, yozgan xatlaringda «Slavyan bozori»da oyiga ellik so'mdan pul topaman, deb maqtanar eding, nega bizga ko'proq pul yubormading! Nega kelding, yana bola-chaqang bilan kelibsan? O'lib qolsang, ko'mishga pul qani?..

Nikolay, Olga va Sashaga qaragan odam achinar edi.

Chol yo'talib shapkasini qo'liga oldi-da, oqsoqolnikiga qarab ketdi. Qorong'i tushib qolgan edi. Antip Sedelnikov pech oldida o'tirib, lunjini shishirib, bir narsani payvand qilardi. Is-tutun burqsardi. Chikildeyevlarning bolalariga o'xshagan ozg'in, irkit bolalari yerda uymalashib yuribdi. Sepkil yuzli, qorni chiqqan xunukkina xotini ipak o'rayapti. Bu oila qashshoq va bechora, yolg'iz Antipgina chiroyli, azamat yigitdek edi. Kursi ustida qatorasiga beshta samovar turibdi. Chol Battenberg suratiga qarab cho'qingach, aytdi:

– Antip, rahming kelsin, samovarni ber! Iso payg'ambar haqi, ber!

– Uch so'm olib kelsang, olasan.

– Qurbim kelmaydi!

Antip lunjini shishirib o'tni puflar, o't lovullab yonar va samovarlarda shu'lasini ko'rinar edi. Chol qo'lidagi shapkasini g'ijimlar, biroz o'ylab, keyin yana:

– Ber! – dedi.

Qorachadan kelgan oqsoqol bu onda qop-qorayib jodugarga o'xshab ketdi. Oqsoqol Osipga jahl bilan qarab, bidirlab aytdi:

– Har narsa qilsa, zemstvo boshlig'i qiladi. Yigirma oltinchida bo'ladigan katta majlisda og'zakimi yoki ariza yozibmi shikoyat qila qol.

Osip hech narsaga tushunmadi, lekin shu bilan qanoat hosil qilib, uyga qaytib ketdi.

Oradan o'n kuncha o'tgandan keyin, pristav yana kelib, bir soatcha turdi-da, qaytib ketdi. Bu kunlarda izg'irinli qora sovuq edi. Soyning suvi muzlagan bo'lsa ham, qor yog'gani yo'q, odamlar yo'lsizlikdan juda qiynalib qolgan edi. Bir kun hayit arafasida kechqurun Osipning qo'shnilari gaplashib o'tirishgani keldilar. Hayit oqshomida yumush qilish gunoh bo'lganidan, chiroq yoqmasdan qorong'ida o'tirdilar. Anchagina noxush xabarlar bor edi. Chunonchi, boqimanda uchun ikki-uch xonadonning tovuqlarini tortib olib, volost mahkamasiga yuborgan ekanlar, ularga qaraydigan odam bo'lmaganidan, harom o'lib qolibdi. Bir necha qo'yning oyoqlarini bog'lab, aravaga solib

yuborgan ekanlar, har qishloqda aravadan aravaga solib bir qo‘yni o‘ldirib qo‘yibdilar. Endi ayb kimda, deb mojaro qilib o‘tirishibdi.

– Kimda bo‘lardi, zemstvoda, – derdi.

– Albatta, zemstvoda!

Zemstvoning nimaligini hech qaysilari bilmasalar-da, butun aybni zemstvoga yuklardilar, boqimandalar mojarosida ham, jabr-zulmlarda, hosilsizlikda ham zemstvoni ayblardilar. Fabrika, do‘kon va karvonsaroylari bo‘lgan badavlat mujiklar zemstvoga vakil bo‘lib¹ qaytib kelganlaridan keyin norozi bo‘lib, fabrika va qovoqxonalarda zemstvoni so‘ka boshladilar va shundan beri zemstvoni so‘kish odat bo‘lib qoldi.

Xudo qor bermayapti, o‘tin keltiray desak, qatqaloqdan na piyoda yurib bo‘ladi, na otlig, deyishar edi. Burun, bundan 15–20 yil avval Jukovo qishlog‘ida bo‘ladigan suhbatlar ancha mazali bo‘lar edi. U vaqtda har bir keksa kishining qiyofasida allaqanday sir borday, qandaydir bir narsani biladiganday, al-lanarsalarni kutganday ko‘rinardi. Oltin muhrli yorliqlar, yer tarkanasi, yangi yerlar, yombilar to‘g‘risida allaqanday kinoya bilan so‘zlashar edi. Endi jukovoliklarning hech qanday sirli so‘zlari yo‘q, butun turmushlari ro‘yobda, kaft ustida: muhtojlik, ochlik, qor yog‘maganligi haqida so‘zlashadi, xolos...

Gap sop bo‘lib, jim bo‘ldilar. So‘ngra yana tovuqlar, qo‘ylar eslariga tushib, aybdor kimligi to‘g‘risida mojaro qila boshladilar.

Osip xafalanib:

– Zemstvo aybli-da, boshqa kim bo‘lardi, – deb qo‘ydi.

VIII

Qishloqning katta cherkovi olti chaqirim naridagi Koso-gorovda bo‘lib, odamlar bu joyga faqat ishi tushganda, ya‘ni bolalariga nom qo‘yish, nikoh qilish, janoza o‘qish lozim bo‘lganda borar edi. Ibodat qilishga soyning narigi betidagi

¹ *Zemstvo vakili* – zemstvo mahkamasiga dehqonlardan saylangan vakil. Bu saylovda qatnashmoq uchun ancha davlatmand bo‘lmoq kerak bo‘lganidan, nuqul boylar, ya‘ni quloqlar saylanardi.

cherkovga borardi. Bayram kunlarida, so'ngra havo ochiq kunlarda qizlar yasanib, gala-gala bo'lib kunduzi ibodatga borardi. Qizlar rang-barang – qizil, ko'k, sariq ko'ylak kiyib, o'lanzordan o'tib borayotganlarida ularga qarasangiz, ko'ngil shodlanardi. Havo bulut bo'lgan kunlari hammalari uyda o'tirar edi. Fitr ro'zani cherkovning jilovxonasida berardilar. Fitrni vaqtda bermagan kishilar bo'lsa, hayit kuni pop xoch ko'tarib uyma-uy yurib, o'n besh tiyindan yig'ib olar edi.

– Chol Xudoga ishonmas va shu sababdan aslo uni esiga olmas edi. G'ayritabiiy hodisalarga ishonar va lekin buni yolg'iz xotinlarga tegishli deb bilardi. Uning oldida dindan yoki mo'jizadan gapirsalar va unga bironta savol berilsa, xushyoqmaslik bilan chakkasini qashib:

– Kim biladi deysan-a! – deb qo'yardi.

Kampir Xudoga ishonardi-yu, lekin undagi bu ishonch aniq va ravshan emas edi. Uning xayoli alg'ov-dalg'ov, gunohlar, o'lim, imonni saqlash esiga tushdi deguncha, muhtojlik, tashvishlar darrov xayolini olib qochardi-da, hozirgina o'ylab turgan narsalarni esdan chiqarardi. Duolarni esdan chiqarib qo'yan, kechqurunlari yotar oldida ikonalar oldiga kelib, shivirlab:

– Qozon shahridagi aziz avliyolarga, Smolensk shahridagi aziz avliyolarga, bibi Maryamga sig'inaman... – derdi.

Marya bilan Fekla cho'qinar, har yil ro'za tutar, ammo hech narsaga tushunmasdilar. Bolalariga ibodatni o'rgatmas, Xudo to'g'risida hech narsa demas, hech qanday odob-qoida o'rgatmas, faqat ro'zada go'shtli va moyli ovqat yedirtirmasdilar. Boshqa oilalarda ham shundaqa, Xudoga ishongan, tushungan odam kam edi. Lekin shunday bo'lsa-da, hamma muqaddas kitoblarni hurmat qilar, sevar edi, biroq kitob yo'q, o'qib tushuntirib beradigan odam topilmas edi, shuning uchun ham Olga ba'zida Injil o'qiganidan, uni izzat va hurmat qilib, u bilan Sashani sizlab gapirishardi.

Olga qo'shni qishloqlar va ikki monastir, yigirma yetti cherkovi bo'lgan uyezd shahridagi jomelarda bo'ladigan ibodat va tantanaga ko'p borar edi. Olga merovroq edi, shu sababdan

toat-ibodatga ketganida, bola-chaqasini butunlay unutar, so'ngra uyiga qaytayotganida eri bilan qizi borligi esiga tushib, shodlanar va xursandlikdan iljayib:

– Xudo marhamat qildi! – derdi.

Qishloqda bo'lgan har bir ish, uning nazdida, qabohat edi va diqqatini oshirardi. Bayramlarning hammasida Aziz Ilya, Uspene, Vozdvijenya kunlari ichishardi. Pokrov kuni Jukovo qishlog'ida bayram qilinib, erkaklar uch kun muttasil ichishdi. Jamoa pulidan ellik so'mni ichkilikka sarf qildilar, so'ngra har xonadondan araq puli yig'ib oldilar. Bayramning birinchi kunida Chikildeyevlarning qo'yi so'yildi, ertalab ham, tushda ham, oqshom ham bearmon yedilar, so'ngra bolalar kechasi uyg'onib ham yedilar. Kiryak uch kungacha xo'p ichdi, hatto shapkasi bilan etigini ham sotib ichdi. Maryani shunday do'pposladiki, bechoraga suv sepib zo'rg'a o'ziga keltirdilar. Keyin hamma xijolat tortib, o'z qilmishidan o'zi jirkandi.

Malayobod, deb nom chiqargan Jukovo qishlog'ida ham ozib-yozib bir kuni katta diniy bayram bo'ldi. Avgust oyi edi, xoch, tug' va alamlarni ko'tarib, qishloqma-qishloq aylantirib chiqdilar. Bu marosim Jukovoga keladigan kuni havoni bulut bosdi; qizlar ertalab rang-barang kiyim kiyib, yasanib peshvoz chiqishdi. Kechga yaqin xoch ko'tarib boshlab kelishdi, bu chog' soyning narigi betidagi cherkov qo'ng'irog'i chalindi. Qishloqning o'z odamlari va begonalar to'planib, ko'cha to'ldi. Shovqin-suron, to'polon, qiy-chuv... Chol, kampir, Kiryak – hammalari xochga qo'l cho'zib, unga iltijo qilar, ko'zlarini javdiratib, yig'lab:

– Madadgohimiz! Volidayi mehribonimiz! – dedilar.

Xuddi hammaning qulfi dili ochilib, yer bilan osmon o'rtasi bo'sh emasligini birdaniga anglagandek, boylar va zolimlar egallamay qolgan narsalar ham borday, xo'rlik va haqoratlardan, qullik iskanjasidan, toqat qilib bo'lmaydigan haddan tashqari muhtojlikdan, dahshatli araqdan himoya qiluvchi mehribon borday tuyulardi.

Marya ho'ngrab:

– Pushti panohimiz! Volidayi mehribonimiz! – deb yig'lar edi.

Toat-ibodat tugadi, xochlarni olib ketdilar, barcha ishlar yana eski iziga tushdi, qovoqxonadan yana haqorat va mastlarning g'alvalari eshitilaverdi.

O'limdan faqat badavlat mujiklar qo'rqardilar. Ular boyigan sari dillari susayib, Xudoga, oxiratga ishonmasdilar. Yolg'iz, qiyomatda nima qilaman, degan xayolda, qo'rqanlaridan cherkovga chiroq yoqar, goho ibodatga borib qo'yardilar. Kambag'al-roq mujiklar o'limdan qo'rqmas edi. Chol bilan kampirning yuziga: yoshingni yashading, u dunyo safariga otlanaver, derdilar, bunga ular xafa ham bo'lmasdi. Nikolaydan hech andisha qilmay, uning oldida Feklaga, Nikolay o'lsa, ering Denisga ijozat bo'lur, askarlikdan bo'shab keladi, degan gaplarni aytardilar. Marya bo'lsa o'limdan qo'rqish u yon tursin, o'lim tez kelmayapti, deb afsuslanar, bolalari o'lsa, suyunar edi.

O'limdan qo'rqmasalar ham, lekin har xil og'riqlardan juda qattiq qo'rqardilar. Kampirning qorni og'rib, eti uvushib qolguday bo'lsa, darhol pechga chiqib, o'ralib yotib olardi-da: «O'ldim, o'ldim!» deb voy-voylashga tushardi. Chol darrov popnikiga yugurar, pop kampirning boshida kalima aytib, kampirga o'limlik kiyim kiydirardilar. Tumov, chipqon, qursoq og'rig'i va qornidan yurakka o'tib ketadigan gijjalar to'g'risida ko'p gapirishardi. Tumovdan juda yomon qo'rqishar, shuning uchun hatto yozda ham qalin kiyimlar kiyar va pechga chiqib isinardilar. Kampir o'zini boqizishni yaxshi ko'rardi, shu sababdan kasalxonaga ko'p qatnar va bunda doim – yoshim yetmishda emas, ellik sakkizda, derdi. Kampir o'z xayolida, – doktor yoshimni bilib qolsa, kasalimni boqmay, o'ladigan vaqting bo'lib qolibdi, qaratib nima qilasan, der, deb qo'rqar edi. Kasalxonaga borganida, odatda, ikki-uch qiz bolani yoniga olib erta bilan ketib, kechqurun ochiqib va achchiqlanib, o'ziga tomizg'i dori, qizlariga surtadigan dori olib qaytardi. Bir borganida Nikolayni ham olib bordi, so'ngra Nikolay ikki haftagacha, tomizg'i dorini ichib ancha yengillashdim, deb yurdi.

Kampir o'ttiz chaqirim atrofidagi doktor, feldsher va tabiblarning hammasini tanir va lekin ularning bittasini ham yoqtirmas edi. Bayram kuni pop xoch ko'tarib uyma-uy yurib,

fitr ro‘za yig‘ib yurganda, pop bilan birga kelgan dyachok kampirga, shaharda avaxta oldida, burun harbiy feldsher bo‘lgan bir mo‘ysafid bor, juda yaxshi davolaydi, shu kishiga boqizib ko‘ring, deb maslahat berdi. Kampir dyachokning aytganini qilib, dastlabki qor yog‘ishi bilan, shaharga borib, sersoqol, uzun kiyim kiygan, yuzining ko‘k tomirlari chiqqan, cho‘qingan¹ bir mo‘ysafidni olib keldi. Xuddi shu kezda uyda xalfalar ishlar edi. Vahimali ko‘zoynak taqqan chol mashinachi latta-puttalardan, yamab-yasqab nimcha tikmoqda, ikki yigitcha kigiz etik bosmoqda edi. Araqxo‘rligi uchun ishdan bo‘shatilib, uyga kelib qolgan Kiryak, mashinachi yonida o‘tirib xomut yamar edi. Uy tiqilinch, havosi buzuq, rutubatli. Cho‘qingan Nikolayni ko‘rib, banka qo‘yishni buyurdi.

Cho‘qingan Nikolayga banka qo‘ydi, chol mashinachi bilan Kiryak va qizlar tomosha qilib turibdi, nazarlarida, kasalning chiqib ketayotganini ko‘rganday bo‘lishdi. Ko‘kragiga qo‘yilgan bankalarning etini so‘rib, sekin-sekin qora qonga to‘lib borayotganini Nikolay ham ko‘rdi va badanidan, darhaqiqat, allanarsa chiqib ketayotganini sezib, suyunganidan iljaydi.

– Yaxshi ekan, Xudo shifo bersin, – dedi mashinachi, cho‘qingan tabib o‘n ikkita banka qo‘ygach, so‘ngra yana o‘n ikkita qo‘ydi-da, choy ichib jo‘nab ketdi. Nikolayni qaltiroq bosdi, xotinlar aytganday, bujmayib, yuzi bir burda bo‘lib qoldi. Barmoqlari ko‘kardi. Ko‘rpaga o‘ralib, po‘stinini ustiga tashlasa ham isimadi.

U kechga tomon o‘sal tortdi, yerga yotqizing, mashinachi tamaki chekmasin, deb injiqlik qildi, so‘ngra jim bo‘ldi, ertalab o‘ldi.

IX

Evoh, qanday uzun, qanday qahraton qish!

Yil boshida o‘z bug‘doylari sop bo‘lib, shundan beri unni sotib olardilar. Endi uyiga kelib qolgan Kiryak kechqurulari shovqin-suron ko‘tarib, hammani qo‘rqitar, ertalab bosh

¹ Xristian diniga kirgan yahudiy, tatar va boshqalarni «cho‘qingan» der edilar.

og'rig'i va xijolatdan qiynalardi. Uni ko'rgan kishining rahmi kelardi. Og'ilxonada och qolgan sigir kecha-kunduz ma'rab, kampir bilan Maryaning yuragini ezardi. Aksiga olib, sovuq hech yumshamadi, qor ko'p yog'ib tepa-tepa bo'lib ketdi, qish cho'zildi. Hayit arafasida qattiq izg'irin turib, qor yog'ib berdi.

Ammo har qalay, qish o'tdi. Aprel boshida kunduzi havo isib, kechalari sovuq bo'lib turdi. Qish bo'sh kelmay turibdi. Lekin bir kun issiq bo'lib, qish yengildi, ariqlarga suv keldi, qushlar sayradi. O'lanzorni, soy bo'yidagi butalarni bahor suvi bosdi. Jukovo qishlog'i bilan soyning narigi tomoni o'rtasidagi joylarning hammasini suv bosib, katta ko'l hosil bo'ldi, ko'lda gala-gala yovvoyi o'rdaklar paydo bo'ldi. Ko'klamda kunning qizarib botishi, barra bulutlar har kun kechqurun kutilmagan bir hodisa ko'rsatardi. Kunning botishidagi shu rang va shu bulutlarni suratda ko'rganda kishi ishonmaydigan ajoyib hodisalar ro'y berdi.

Turnalar birga yur, deb chaqirganday, mungli ovoz bilan qichqirib, tez uchib bormoqda. Olga jar bo'yida turib, toshqin suvga, kunga, go'yo yasharganday yaraqlab turgan cherkovga anchagacha qarab qolardi, ko'zlaridan yosh oqar, qayoqqa boshi og'sa, shu yoqqa, hatto dunyoning narigi chekkasigacha ketgisi kelganidan, yuragi siqilib shoshardi. Moskvaga qaytib ketib, oqsoch bo'lishga, Kiryak ham u bilan birga borib qorovullikka kirishga jazm qilib qo'ygan. Koshki, tezroq ketishning iloji bo'lsa.

Yo'llar qurib, havo andak ilishi bilan yo'lga tushdilar. Olga va Sasha orqalarida to'rvolari, oyoqlariga chipta kavush kiyib, tong g'ira-shira otishi bilan uydan chiqdilar. Marya ham chiqib, ularni kuzatib qo'ydi. Kiryak kasal bo'lganidan bir hafta keyinroq jo'namoqchi bo'ldi. Olga erini esiga olib, so'nggi marta cherkovga qarab cho'qindi; yig'lab yubormasa ham, yuzi burishib, kampirlarnikidek xunuklashdi. Qish ichi Olga ozib, xunuklashib, sochlari biroz oqardi, chehrasidagi avvalgi muloyim, yoqimli tabassum o'rnida, tortgan qayg'u-alamlar dog'i ko'rinar, qarashlari so'niq, ojiz, harakatsiz, o'zi merov bo'lib qoldi. Qishloq va mujiklardan ajragisi kelmasdi. Nikolayning jasadini ko'tarib ketayotganlarida, har uy oldida to'xtab, duo-

fotiha qilganlari, uning qayg'usiga qo'shilib, hammaning yig'lagani yodiga tushdi. Yoz va qish ichi shunday og'ir damlar, shunday qiyin kunlar bo'ldiki, bundagi odamlar hayvonlardan battar yashagandek, ular bilan birga yashamoq dahshatli ko'ringan edi. Ular dag'al, insofsiz, iflos, doim mast, bir-birlarini hurmat qilmaganlaridan, doim urishardilar, bir-birlaridan qo'rqadilar va shubhalanadilar. Qovoqxona ochib, xalqni araqxo'rlikka o'rgatgan kim? Mujik. Jamoa pulini, maktab va cherkov pulini ichkilikka sarf qilib qo'ygan kim? Mujik. Qo'shnisining molini o'g'irlagan, birovlarinikiga o't qo'ygan, bir shisha araq uchun sudda yolg'on guvohlik bergan kim? Zemstvo yig'inlarida, boshqa majlislarda mujiklarga qarshi gapirgan kim? Mujik. Shundaqa, ular bilan birga turmoq dahshat, biroq, har holda, ular ham odam, ular ham qayg'u-hasratlar tortadilar, ular ham odam bolalaridek yig'laydilar. Ular turmushida besabab hech narsa yo'q. Kechalari a'zoyi badanlarini og'ir mehnat og'iritadi, shiddatli qahraton qishlar, barakasiz hosil, tor-tanqislik ularni qiynaydi, lekin ularga hech qayerdan yordam, najot yo'q. Boyroq va zo'roqlari ularga yordam qilolmaydi, chunki bularning o'zlari dag'al, insofsiz, araqxo'r, bular ham jirkanch so'zlar bilan so'kishadi. Eng kichik amaldor yoki har bir boyning gumashtasi mujiklarga bexonumon, darbadarlardek muomala qiladi, hatto oqsoqollarni, ruhoniy boshliqlarni ham sansirab gapiradi va, bunga haqim bor, deb o'ylaydi. Zotan, yulib-yulqamoq, haqorat qilmoq, do'q qilib qo'rqitmoq uchun qishloqqa kelib ketadigan manfaatparast, ochko'z, buzuq va dangasa odamlardan yordam yoki yaxshilik kutib bo'ladimi? Qishda Kiryakni savalagani olib ketayotganlarida chol bilan kampirning qanday bechora va ojiz holda turganlari Olganing esiga tushdi. Endi Olganing bu kishilarga rahmi kelib, yuragi ezilib yo'lda borarkan, qishloq uylariga qayta-qayta qaradi.

Marya uch chaqirim joygacha kuzatib borgandan keyin, xayrlashdi, cho'kka tushib, yuzini tuproqqa urib faryod ko'tardi:

– Yana yolg'iz qoldim, bechora, sho'rlik boshim, yana yakka qoldim...

Marya anchagacha shu holda yig'lab qoldi. Olga va Sasha, Maryaning tiz cho'kib, ikki qo'li bilan boshini ushlab, kimgadir ta'zim qilganini, uning boshi ustida zag'chalar uchib yurganini anchagacha ko'rib bordilar.

Kun ko'tarilib, havo isidi. Jukovo qishlog'i uzoqda qoldi. Yo'l yurishning nash'asi bor. Olga bilan Sasha qishloqni, Maryani unutdilar, vaqtlari chog', har narsa bahrlarini ochar edi. Goh eski qo'rg'onlar uchraydi, qator-qator simyog'ochlar ufqda g'oyib bo'lib, allaqayoqlarga ketadi, simlarning guvullashida ham sir bor. Gohida uzoqda, ko'm-ko'k daraxtlar ichida qo'rg'onchalar ko'rinadi, u yoqda nam havo, kunjut isi keladi va negadir unda baxtli kishilar turgandek tuyuladi. Goh dalada tanho oqarib yotgan ot suyagi uchraydi. To'rg'aylar tinmasdan sayraydi, bedanalar bir-birini chaqiradi. Qiziloyoq birov zang bosgan mixni sug'urayotganday chig'illaydi.

Tush paytida Olga bilan Sasha katta qishloqqa keldilar. Bunday katta ko'chada general Jukovning oshpazi bo'lmish chol uchrab qoldi. Chol issiqdan terga botgan, qip-qizil tepakal boshi oftobdan yaltiraydi. U ham, Olga ham bir-birlarini tanimadilar, so'ngra ikkovlari birdaniga qayrilib qarab, bir-birlarini tanisalar ham so'zlashmasdan, har qaysisi o'z yo'liga ketaverdi. Olga boyroq, yangiroq ko'ringan uyning ochiq derazasi tagida to'xtab ta'zim qilgach, ingichka ovozi xonish qilganday baland ko'tarib, tilandi:

– Mo'minlar, Xudo yo'liga xayr-ehson qilinglar, rahmingiz kelsin, ota-bobolaringizni Xudo rahmat qilsin, tan-joningiz sog' bo'lsin.

Sasha ham onasining aytganini takrorladi:

– Mo'minlar, Xudo yo'liga xayr-ehson qilinglar, rahmingiz kelsin, ota-bobolaringizni Xudo rahmat qilsin...

SOYLIKDA

I

Ukleyevo qishlog‘i soylikda bo‘lib, tosh yo‘ldan va temir yo‘l stansiyasidan qaraganda chit fabrikalarining mo‘risi va cherkovning qo‘ng‘iroqxonasigina ko‘rinar edi. O‘tgan-ketgan yo‘lovchilar, qaysi qishloq, deb so‘raganlarida:

– Ma‘rakaga kelgan dyachok ikraning hammasini yeb qo‘ygan qishloq, – deb javob berardilar.

Bir kun fabrikachi Kostyukov ma‘raka qilganda dyachok chol dasturxonga qo‘yilgan ovqatlar orasida donador ikraga ko‘zi tushib qolib, to‘rt qadoqcha keladigan bir banka ikrani paqqos yeb qo‘yibdi. Yon-veridagilar shuncha turtsalar, yengidan tortsalar ham huzur qilganidan o‘zini unutib, pinagini buzmay yeyaveribdi. Bu voqeaga ko‘p zamon bo‘lib, dyachok allaqachon o‘lib ketgan bo‘lsa ham, ikra voqeasi haligacha esdan chiqmaydi. Bu yerdagilarning tirikchiligi shunchalik qashshoqligidanmi yoki odamlari bu o‘n yilgi anchayin voqeadan boshqa hech narsani bilmaganlaridanmi, Ukleyevo qishlog‘i to‘g‘risida bundan boshqa tuzukkina gap aytolmas edilar.

Ukleyevo qishlog‘idan bezgak sira arimas, hatto yozda ham loyi qurimas, xususan, qarib qolgan katta tol daraxtlari soyasidagi devor tagi hamisha loy edi. Fabrikadan chiqarib tashlangan axlatlar bilan chitga naqsh bosganda ishlatiladigan tezeb dorilarning sassig‘i sira ketmasdi. Uchta chit fabrikasi bilan bitta ko‘n zavodi qishloqdan bir chekkaroq, narida bo‘lib, hammasidagi ishchilarning soni to‘rt yuzdan oshmas edi. Ko‘n zavodining axlatlaridan soyning suvi sasib, o‘tloq yerlar ham zavod axlatlaridan iflos bo‘lib, bu o‘tlarni yegan mollarga kuydirgi kasali yuqib, dehqonlarning mollari qirilardi; shu boisdan fabrikani yopmoqqa buyruq bo‘ldi. Ammo fabrika nomiga yopilgan hisoblanib, qishloq pristavi va uyezd doktoriga egasi

har oyi o'n so'mdan berib, fabrikani yashirin ishlataverdi. Qishloqda ikkitagina tunuka tomli tuzukkina g'isht uy bo'lib, birida volost mahkamasi, ikkinchisida, cherkov ro'baro'sidagi boloxonalik uyda, Epifan meshchanlaridan Grigoriy Petrov Sibukin joylashgan edi.

Grigoriyning baqqollik do'koni bor edi, ammo bu nomiga baqqollik bo'lib, araq, teri, bug'doy va har balo sotilardi, Grigoriy shu do'kon orqali hatto mol jalloblik va cho'chqa jalloblik ham qilar edi. Chet eldagi xonimlar qalpoqlariga zag'izg'on pati kerak bo'lib qolsa, har juft zag'izg'ondan o'ttiz tiyindan foydalanib qolardi. U daraxtlarni sotib olib, kesib sotar, ijaraga pul qarz berar, xullas, uddaburon chol edi.

Grigoriyning ikki o'g'li bo'lib, Anisim degan katta o'g'li politsiya qidiruv bo'limida ishlar, uyga ahyon-ahyonda kelardi. Stepan degan kenja o'g'li do'konda otasiga qarashardi, ammo undan tuzukkina yordam umid qilib bo'lmas edi, chunki u nimjon va kar edi. Xotini Aksinya, qomati kelishgan, xushbichim, chiroyli ayol, hayit kunlari yasanib, boshiga shlapa kiyib, soyabon ko'tarib, savlat to'kib chiqar, tong otishi bilan, barvaqt turar, kechasi allamahalda yotar, kunduzi tinmay, etagini ko'tarib, kalitlarni shiqirlatib, hali omborxonaga, hali do'konga, hali yerto'laga yugurar edi. Chol Sibukin keliniga tikilib turib, ich-ichidan quvonar, ko'zlari o'tdek yonib ketar va ayni vaqtda, bu kelin katta o'g'liga tushmay, aftidan, chiroyli xotinning nimaligini yaxshi bilmaydigan kar o'g'liga tushganiga achinardi.

Bola-chaqaga, uy-ro'zg'orga cholning mehri baland, dunyoda bola-chaqasidan ortiq ko'rgan narsasi yo'q, izquvar katta o'g'li va haligi kelinini, ayniqsa, yaxshi ko'radi. Kar o'g'liga tushgan kelin Aksinya juda ishbilarmon, chaqqon, epchil chiqdi; uyga kelgan kundan boshlaboq, darrov hamma ishni tasarruf qilib oldi. Kimga nasiyaga mol berish, kimga bermaslikni ham bilib oldi. Kalitlarni hech kimga bermas, hatto eriga ham ishonmas edi. Cho't qoqishga ham juda usta. Xuddi erkaklardek otlarning tishini ko'rar, yuzi doim kulib, tirjayib turar, baqirgan-chaqirgan edi. Chol ham uning deganidan chiqmas, nima desa zavqi kelib:

– Barakalla, xo‘b kelinim bor-da! Husningga balli, barakalla... – derdi, xolos.

Chol beva edi, ammo o‘g‘li uylangandan keyin chidolmasdan, bir yildan so‘ng, o‘zi ham uylandi. Ukleyevo qishlog‘idan o‘ttiz chaqirim naridan Varvara Nikolayevna nomli tag-tugli bir qari qizni topdilar. Qizning yoshi anchaga borib qolgan bo‘lsa ham, ko‘hlik va barvasta edi. Boloxonadagi uyga yangi kelin tushishi bilan uyga fayz kirib, derazalarga yangi toza oyna solingandek, hamma yoq yaraqlab qoldi. Shamchiroqlar yoqildi, stollarga qordek oppoq dasturxonlar yozildi, darchalar tagi gulzor bo‘lib, qip-qizil tugmacha gullar ochildi, ovqatni hamma bir idishdan yemay, har bir kishi alohida tarelkada yeydigan bo‘ldi. Varvara Nikolayevna doim yoqimtoygina jilmayib turar, uydagi hamma narsa jilmayib turgandek ko‘rinardi. Ilgari bu hovliga gadoylar, musofir-mujovir, xudojo‘ylar hech yo‘lamas edi. Endi darcha tagida Ukleyevo qishlog‘idagi beva-bechora xotinlarning tilangani, araqxo‘rliги uchun fabrikadan bo‘shatib yuborilgan, ichkilik xarob qilgan kishilarning yo‘talishi eshitiladigan bo‘ldi. Varvara ularga pul, non, eski kiyim-kechak xayr-ehson qilar edi. Keyin o‘rganib qolib, do‘kondan ham uncha-muncha olib chiqib beradigan bo‘ldi. Bir kun nimchoraklik choydan ikki dumalog‘ini olib chiqib ketayotganini ko‘rib qolgan kar, xijolat tortib yerga qaradi. Keyin:

– Oyim nimchorakdan ikki dumaloq choy olib ketdilar, pulini kimga yozib qo‘yay? – deb otasidan so‘radi.

Chol hech narsa demasdan birpas o‘yladi va qoshlarini chimirib, boloxonadagi xotining oldiga chiqib ketdi.

– Jonim, agar do‘kondan biron narsa kerak bo‘lsa tortinib o‘tirma, xijolat ham bo‘lma, olaver, – dedi muloyimlik bilan.

Ertasiga kar hovlidan yugurganicha o‘tib ketayotganida Varvaraga qarab:

– Oyi, nimaiki kerak bo‘lsa olavering! – deb qichqirib o‘tib ketdi.

Shamchiroqlar va qizil tugmacha gullar bu uyda bir yangilik bo‘lganidek, Varvaraning beva-bechoralarga xayr-ehson qilishi ham bir yangilik, fayz va xursandlik edi. Shak kuni va uch kunlab

davom etadigan katta bayram kunlarida sassig'idan odam oldida turib bo'lmaydigan go'shtlarni qishloq odamlariga sotganlarida, mast qishloq odamlari o'roq, shapka, xotinlarining durrachalari va nima bo'lsa shuni garovga olib qolayotganlarida, yaramas araqni ichgan fabrika ishchilari loylarga bulanib dumalab yotganlarida, ro'yi zaminni gunoh bosib ketgandek ko'ringan vaqtlarda, qo'lansa, tuzlangan go'sht bilan ham, araq bilan ham hech ishi bo'lmagan yuvoshgina, ozodagina pokiza xotin uyda o'tirganligi eslariga tushib, bu gunohlar azobidan ko'ngillari biroz tasalli topar edi; bunday og'ir, vazmin kunlarda uning qilgan xayr-ehson va sadaqalari go'yo ularga bir raddi balodek tuyulardi.

Sibukinning uyida hech tinim yo'q, ertalab kun chiqar-chiqmas Aksinya dahlizda pishqirib yuz-qo'lini yuvayotgani eshitilib turar, oshxonada samovar go'yo bir noxush xabardan darak berganday baqir-buqur qaynab turar edi. Chol Grigoriy Petrov uzun qora to'nini, chit shimini, baland qo'njli yaraqlagan etigini kiyib olib, mashhur qo'shiqdagidek, qaynatalikni o'rniga qo'yib, poshnasini g'irchillatib oliftalik bilan uydin uyga yurar edi. Do'kon ochilib, kun yoyilgandan keyin otlarni xipcha poyga aravaga qo'shib, darvozaxonaga keltirishardi. Chol katta shapkasi qulog'igacha bosib kiyib, oliftalik bilan aravaga o'tirib olardi, ko'rgan kishi uni hech ellik oltiga kirgan demasdi. Xotini bilan kelini uni kuzatgani chiqardilar. Chol top-toza yangi chakmonni kiyib, uch yuz so'mga olgan katta qora ot qo'shilgan poyga aravaga o'tirganda qishloq odamlarining eshikka kelib iltimos va shikoyat qilishlarini yoqtirmas edi. Qishloq odamlaridan hazar qilar, ularni yomon ko'rar, bironta qishloq odami kelib, darvozaxonada uni kutib turganini bilsa, koyib:

– Nima qilib turibsan, yo'lingdan qolma, ketaver! – deb baqirar edi. Yoki kutib turgan odam gadoy bo'lsa:

– Xudo bersin! – deb jo'natib yuborar edi.

Chol ish yuzasidan safarga chiqqanda xotini kirchimol kiyimlar ustidan qora fartuk kiyib olib uylarni yig'ishtirar yoki oshxona ishlariga qarashar edi. Aksinya do'konda mol sotar, do'konda shishalarning chaqir-chuquri, tanga-chaqalarning jaranglashi,

Aksinyaning kulgan va qichqirgani, xaridorlarning koyib ach-chiqlanganlari hovlida eshitilganda bilingki, do'konda yashirin araq sotish qizib ketibdi. Kar ham do'konda o'tirar, ba'zan ko'chada boshyalang, ikki qo'lini cho'ntagiga solib, uylarga va osmonga angrayib qarab yurardi. Uyidagilar kuniga olti marta choy ichar, to'rt marta ovqat yer, kechqurun savdodan tushgan pulni sanab, daftarga yozgandan keyin miriqib uxlar edi.

Ukleyevo qishlog'idagi chit fabrikasining uchtasida ham, fabrika egalari birodaron Xriminlarning kattasinikida ham, kichiginikida ham, Kostyukov va sheriklarining uylarida ham telefon bor edi. Volost mahkamasiga ham telefon o'tkazilgan edi-ku, lekin ko'p fursat o'tmay, buzilib qoldi, chunki telefonning ichi kanaxona, suvaraxona bo'lib qoldi. Volost boshlig'i savodsiz odam edi va har bir so'zni bosh harfdan yozar, ammo telefon buzilib qolganda u:

– Ha, endi telefonsiz ishimiz qiyin bo'ladi, – deb qo'ydi.

Birodar Xriminlarning kattasi kichigi bilan doim sudlashib umr o'tkazar edi. Goho kichik Xriminlar ham bir-birlari bilan urishib qolib, sudlashar, yarashgunlaricha oradan bir-ikki oy o'tib ketar va bu muddat ichida fabrikalari yotib qolib, bu voqea Ukleyevo qishlog'ining odamlariga ancha ermak bo'lardi, chunki Xriminlar har urishganlarida allaqancha gap-so'z, mish-mishlar yoyilardi. Bayram kunlarida kichik Xriminlar bilan Kostyukov arava poyga qilar va har gal qishloqdan bir necha buzoqni bosib o'ldirar edi. Aksinya ohorlik ko'ylaklar kiyib, yasanib, do'koni oldida tomosha qilib yurganda kichik Xriminlardan bittasi kelib, xuddi uni olib qochgandek, aravaga solib olib ketardi. Bunday bayram kunlarida chol Sibukin ham yangi sotib olgan otini ko'rsatmoq uchun aravasini qo'shib, xotini Varvarani ham yonida olib chiqardi.

Sayildan keyin, kechasi yotar paytida, kichik Xriminlarning hovlisida qimmatbaho yaxshi garmon chalilib, o'yin boshlanardi, oydin kecha bo'lganda, garmon ovozidan hamma hayajonlanib va dimog'i chog' bo'lib, bunday kezlarda Ukleyevo qishlog'i soylidagi pastqam joyga o'xshamay ketardi.

II

Cholning katta o'g'li Anisim uyiga ahyon-ahyonda, katta bayramlarda kelardi, ammo hamqishloqlaridan tez-tez sovg'a, xat yuborib turardi. Xatni o'zi yozmay, boshqa bir xushxat odamga ariza yozgandek bir taxta qog'ozga yozdirardi. Xatida Anisimning o'zi birov bilan gaplashganida hech bir aytmaydigan gaplari ko'p bo'lardi. Chunonchi: «Hurmatli otamiz bilan onamizga o'z iste'molingiz uchun bir qadoq gulchoy yubordim», kabi iboralar bilan yozar edi.

Har bir xatning oxirida xat pero bilan yozilgandek, tirnab: «Anisim Sibukin» deb qo'l qo'yilar edi. Bu imzodan keyin yana haligi xushxat odamning qo'li bilan: «Agent» degan so'z yozilar edi.

Anisimdan kelgan xatni qayta-qayta baland ovoz bilan o'qirdilar. Ko'ngli buzilib, o'pkasi to'lgan chol, hayajonidan qip-qizarib derdi:

– Otasining uyida turmoqni xohlamadi, mullalik ko'chasiga kirib ketdi. Mayli, o'z ta'bi! Har kimning hunari!

Bir kun katta bayram oldida, jala quyib, yomg'ir aralash qor yog'ib turganda, chol xotini Varvara bilan deraza oldiga kelib-hovliga qarab turar edi, stansiya tomondan chanaga tushib kelayotgan katta o'g'li – Anisimni ko'rib qoldi. Hech kim uni kelib qolar, deb o'ylamagan edi. Anisimning dili g'ash, ahvoli parishonroq ko'rindi; uyga kirgandan keyin ham mudom chiroyi ochilmay yuraverdi. Qaytib ketadigan avzoyi ham yo'q, ahvoli xizmatdan bo'shaganga o'xshardi. Varvara uning kelganiga xursand bo'lib, kulimsirab tikilib-tikilib qarab turdi, keyin uh tortib, boshini chayqadi.

– Bu nima degan gap, yigitning yoshi yigirma sakkizga borgan bo'lsa-ku, hali ham uylanmasdan bo'ydoq yuraversa-ya. Voy-bo'...

Varvaraning narigi uydan turib ohista voybo'lagani eshilib turardi. U chol bilan Aksinyaga shivirlab bir narsalar dedi, bularning chehralari bir narsaga qasd qilgan isyonchilardek, allaqanday sirli tusga kirdi.

Kullas, Anisimni uylantirishga qaror qildilar.

– Voy-bo‘... sendan kichik ukang allaqachon uylansa-yu, sen hali ham bozordagi xo‘rozdek toq yursang. Shu ham ishmi? Voy-bo‘, xotin olib uy-joy qilganingdan keyin, Xudo xohlasa, bilganingni qilasan, agar xizimatingga jo‘nasang, xotining bu yerda bizga qanot-quyruq bo‘lib qoladi. Yigit kishiga bu yurish yaramaydi. Qarab tursam, tartib-qoidadan juda chiqib ketibsan. Sho‘rim qursin, shaharlik bo‘lgandan keyin qiyin ekan-da, voy-bo‘, – dedi Varvara...

Sibukinning o‘g‘illari boyvachcha bo‘lganidan, ularga chiroyli qizlarni qidirib topardilar. Anisimga ham chiroyli bir qizni topdilar. Anisimning o‘zi xunuk, ko‘rimsiz, zaif, bo‘yi past, yuzlari shishgan, xomsemiz, ko‘zlari o‘qraygan, qarashi xunuk, soqoli yakkam-dukkam, sap-sariq, ko‘sa edi. Xayol surib, fikrga cho‘mganida, soqolini og‘ziga tiqib chaynar, xunukligi ustiga araqxo‘r edi, uning bu qiligi aft-basharasidan ham bilinib turardi. Ammo unga juda xushro‘y qalliq topilganini aytganlarida:

– Men ham chakana odam emasman. Bizning urug‘imizning hammasi chiroyli, – deb qo‘ydi.

Shaharning shundoqqina yonida Torguyevo qishlog‘i bor edi. Bu qishloqning yarmisi yaqinda shaharga qo‘shilib, yarmisi qishloqligicha qolgan, shaharga qo‘shilgan qismida bir beva xotin bor edi. Bu beva xotinning mardikor ishlab kun ko‘rib yurgan bechorahol bir singlisi bor edi, uning Lipa degan bir qizi bo‘lib, bu qiz ham mardikor ishlardi. Lipaning husni hammaning og‘ziga tushgan bo‘lsa ham, juda qashshoqligi ko‘plarni andishaga solib qo‘yardi. Biron ta xotini o‘lgan yoki xotini qo‘ygan, qari odam topilib qolsa, qizning kambag‘alligiga qaramay olsa ajab emas, juda xotin qilib, nikohlab olmaganida, «shunchaki» olar, qizni olsa, onasi ham qiznikida qorni to‘yib qoladi, deyishar edi. Varvara sovchi xotindan Lipaning ta‘rifini eshitib, Torguyevo qishlog‘iga borib uni ko‘rib keldi.

Bundan keyin boyagi xolasining uyida qizko‘rar bo‘lib, bunda ichkilik bilan ziyofat berildi. Lipa ham qizko‘rar uchun atayin tikilgan pushti ko‘ylagini kiyib keldi, sochiga taqilgan qip-qizil

tasma cho‘g‘dek lovullab yonib turardi. Qiz nozikkina, nimjon, rangpar, aft-basharasi bejirim, oftobdan yuzi qoraygan edi. Dardli, ma‘yus tabassum yuzidan arimas, go‘dakona ma‘sum ko‘zlari javdirab turar edi.

Qiz hali yosh, ko‘kraklari ham bilinar-bilinmas, lekin bo‘yi yetib qolganidan, nikoh ravo hisoblanar edi. Qiz, darhaqiqat, chiroyli, faqat bir aybi bor, u ham bo‘lsa shuki, qo‘llari erkaklarnikidek katta va ikkita katta changakdek osilib turar edi.

Chol qizning xolasiga qarab, qizingiz sepsiz ekan, lekin bunga hech narsa demaymiz, kichik o‘g‘lim Stepanga ham shunday kambag‘al bolasini olib berdik, lekin hozir kelinimizdan nihoyatda xursandmiz, ishga epcil, chevar, qo‘lidan har bir ish keladi, – dedi.

Lipa eshik yonida: «Nima qilsangiz, bilganingizni qiling, ixtiyorim sizda», degandek mo‘ltayib turar edi. Mardikor onasi Proskovya ham qo‘rqqanidan nafasi ichiga tushib, ovozini chiqarmay, oshxonada o‘tirar edi. Bir vaqtlarda yoshlik chog‘ida, u bir boyning polini yuvib yurganida: boyning jahli chiqib, tepinib, uni qattiq koyib bergan ekan, shundan beri yuragini oldirib qo‘ygan ekan. Qachon sal qo‘rqsa qo‘l-oyog‘i, hatto yuzlari ham titrab ketar edi. Oshxonada o‘tirib mehmonlarning gapiga quloq solar ekan, burchakdagi ikonalariga qarab cho‘qinib qo‘yar edi. Andak ichib olgan Anisim kayf bilan oshxona eshigini ochib:

– Onajon, nega bu yerda o‘tiribsiz? Siz yo‘g‘ingiz uchun bizga tatimayapti, – dedi.

Proskovya bo‘lsa yuragi yorilib, ozg‘inligidan suyaklari chiqib qolgan ko‘kragiga qo‘llarini qo‘yib:

– Qulluq, rahmat... juda-juda minnatdormiz... – dedi.

Qizko‘rardan keyin to‘y kuni tayinlandi. Anisim uyga kelgach, hushtak chalib, uydan uyga kirib yurdi, goh to‘satdan bir narsa esiga tushib, ko‘zi bilan yerni teshmoqchi bo‘lgandek tikilganча xayol surib qoladi. Yaqinda to‘y, uylanishiga xursand bo‘lgani ham, qallig‘ini ko‘rgisi kelgani ham ma‘lum emas, hushtak chalib yuradi, xolos. Uylanishga ham otasi bilan o‘gay onasi xohlagani uchun rozi bo‘lgani, so‘ngra qishloqda odat shunaqa bo‘lib, o‘g‘il otaning uyiga bir xizmatkor keltirib be-

rish uchun uylanishi rasm, uylanishi shu sababdan ekani bilinib turadi. Anisim qaytib ketayotganda ham hech shoshmadi, xullas, bu gal yurish-turish butunlay boshqa, mahmadonaroq, gaplari poyintar-soyintar edi.

III

Shikalova qishlog'ida egachi-singil ikki xudojo'y mashinachi bor edi. To'ying sarpolarini tikishni shularga buyurdilar, bular kiyim bichgani kelib bermalol o'tirib, choy ichib ketardilar. Varvaraga qora uqa tutilgan, mayda marjon taqilgan jigarrang ko'ylak tikdilar, Aksinyaga och ko'kdan, ko'kragiga sariq uqa tutilgan keng etakli ko'ylak tikdilar. Mashinachilar sarpolarni tikib bo'lganlaridan keyin Sibukin ularga pul bermasdan, do'konidan mol berdi. Shuning uchun ular mo'm, sham, tuzlab qutiga tiqilgan baliqlarni tugib, juda xafa bo'lib chiqib ketdilar. Bu narsalar ularga sira kerak bo'lmaganidan, qishloqdan dalaga chiqqach, bir tepa ustiga o'tirib, yig'i boshladilar.

Anisim yangi sarpo kiyib, to'yga uch kun qolganda yetib keldi. Oyog'ida yaltirab turgan yangi kalish, yoqasida galstuk o'miga ikki uchiga dumaloq soqqa taqilgan qizil bog'ich, yengini kiymasdan yelkasiga tashlab olgan yangi palto.

Anisim uyga kelib ulug'vorlik bilan ibodat qilgandan keyin, otasi bilan ko'rishdi va unga bir so'lkavoylikdan o'nta, yarim so'lkavoylikdan o'nta, onasi Varvaraga ham shunchadan pul berdi. Aksinyaga chorak so'mlikdan yigirma dona berdi. Bu sovg'aning chiroyi shu ediki, so'lkavoylarning hammasi yap-yangi, oftobga tutsa yaltirar edi. Anisim o'zini ulug'vor va odmi ko'rsatmoq uchun tumtayib, lunjlarini shishirar, undan doim vino isi kelib turardi; kelayotganda har stansiyada bufetdan vino ichib turgan bo'lsa kerak. Bu gal ham uning gap-so'zida allaqanday bema'nilik, harakatlarida odamga yarashmagan qiliqlar bor edi. Keyin Anisim bilan chol choy ichib, ovqatlanib o'tirdi. Varvara yap-yangi so'lkavoylarni qo'lida o'ynab turib, shahardagi hamqishloqlarini surishtirar edi.

Anisim uning savollariga javob berib dedi:

– Xudoga shukur, yaxshi, omon-eson yurishibdi. Faqat Ivan Yegorovning uyidagi hodisa shuki, uning kampiri Sofiya Niki-forovna o‘lib qoldi. Sil kasal ekan. Ma‘rakasi har kishi boshiga bir so‘m yigirma besh tiyindan to‘lab bulkachinikida o‘tkazildi. Uzumdan qilingan vinolar quyildi. Bizning qishlog‘imizdan bo‘lganlarga ham bir so‘m-bir so‘m yigirma besh tiyindan to‘landi, ammo ular hech narsa yemadilar. Qishloq odamlari ovqat mazasini biladimi?

– Bir so‘m yigirma besh tiyin! – dedi chol boshini chayqab.

– Ha, nima bo‘pti? U yoq qishloq emas, bironta restoranga kirib ozroq ovqat yemoqchi bo‘lsang, bitta-ikkita odam bilan o‘tirishib qolasan; ichkilik boshlanib ketadi, bir mahal qarasang, tong otib qopti. Kishi boshiga uch-to‘rt so‘mdan tushaverdi. Samorodov bilan o‘tirishib qolsak, u ovqatdan keyin konyak solingan qahva ichishni yaxshi ko‘radi, konyakning bir ryumkasi oltmish tiyindan.

Cholning havasi kelib:

– Hamma gaping yolg‘on, hamma gaping yolg‘on! – dedi.

– Men endi faqat shu Samorodov bilan ulfatchilik qiladigan bo‘ldim. Samorodov degan odamim sizga yuborgan xatlarimni yozgan kishi. Xati juda yaxshi.

Anisimning xursandligi oshib, Varvaraga qarab dedi:

– Ona, agar bu Samorodov degan odamning qanaqaligini aytib beraversam ishonmaysiz. Hammamiz unga Muxtor deb ot qo‘yganmiz, chunki o‘zi armaniga o‘xshagan qop-qora. Men uning butun ikir-chikiridan xabardorman, hamma sirlarini bila-man, u ham buni payqab, hech mening ketimdan qolmaydi. Hozir oramizdan qil o‘tmaydi. Mendan hadiksiraydi-yu, lekin mensiz bir lahza ham turolmaydi, qayerga borsam ketimdan qolmaydi. Oyi, sizga aytay, mening ko‘zim darrov har narsani iladi. Biron-ta qishloq odamining bozorda ko‘ylak sotib turganini ko‘rsam, darrov fahmlayman, shoshma, albatta o‘g‘irlik ko‘ylak, deyman, keyin surishtirib qarasam, darvoqe, o‘g‘irlik chiqadi.

– Qanday qilib bilasan? – deb so‘raydi Varvara.

– Qanday qilib bilardim, ko‘zim pishib qolgan-da. Men ko‘ylakning qandayligini ham bilmayman-u, lekin ko‘nglim hadëb shunga chopaveradi, o‘g‘irlikka o‘xshayveradi. Qidiruv bo‘limidagilarning hammasi meni bilib qolganlar. O‘g‘irlik mollarni qidirgani bozorga chiqqanimda, «ovga» chiqdi, dey-dilar. O‘g‘irlikni hamma ham biladi, lekin gap o‘g‘irlangan molni bekiteishda, yerning bag‘ri keng-u, lekin o‘g‘irlik molni bekiteishga joy topolmaydi.

– Bizning qishlog‘imizda o‘tgan hafta Guntorovlarning bitta qo‘chqori bilan ikkita sovlig‘ini o‘g‘irlab ketdilar, lekin buning payiga tushib qidiradigan odam yo‘q, – dedi Varvara uh tortib.

– Qidirib ko‘rsak bo‘ladi. Buning qiyinligi yo‘q, mumkin.

To‘y kuni ham kelib qoldi. Havo salqin, lekin osmon ochiq, ravshan aprel havosi edi. Ertalabdan boshlab Ukleyevo qishlog‘ida aravaning do‘g‘asiga, otlarning yoliga rang-barang shokildalar taqilgan uch otlik, ikki otlik aravalar qo‘ng‘iroqlarini jing‘illatib o‘taverdilar. Tollardagi qo‘ng‘izlar va chug‘urchuqlar aravalarning to‘polonidan bezovtalanib, Sibukinlarning to‘yiga xursandlik qilayotgandek, tinmay sayrar edi.

Dasturxonga uzun-uzun baliqlar, yaxna go‘shlar, tuxum to‘ldirib pishirilgan parrandalar, tunuka qutidagi tuzlangan baliqlar va boshqa har xil laziz ovqatlar, bir talay shishalarda arag‘-u vinolar, dudlangan kolbasalar va achigan qisqichbaqalar qo‘yildi. Chol qo‘lidagi pichoqlarni bir-biriga qayrab, poshnasini do‘qillatib dasturxon atrofida yurar edi. Varvarani u yoqqa-bu yoqqa chaqirib, hali uni, hali buni so‘rashar edi. Varvara ham hovliqib, harsillab mehmonxonadan oshxonaga, oshxonadan mehmonxonaga chopar edi. Oshxonada tong otardan beri Kostyukovlardan bir oshpaz, kichik birodar Xriminlar tomonidan yuborilgan bir oshpaz xotin ovqat tayyorlamoqda edi. Aksinya sochlarini jingalak qilib, g‘archillama yangi botinkani kiyib, belini sirib olib, ich ko‘ylak bilan hovlida u yoqdan bu yoqqa chopar, yalang‘och sonlari bilan ko‘kraklari har zamonda bir ko‘rinib qolar edi. Shovqin-suron, koyishgan-so‘kishgan, Xudoni o‘rtaga solib qasam ichgan, o‘tgan-ketganlar lang ochiq darvoza oldida

to'xtab tomosha qilardi. Bunday harakatlardan, favqulodda bir ishga tayyorgarlik borligi sezilib turardi.

– Keling arava ketdi! – dedi birov.

Aravaning qo'ng'iroqlari qishloqdan chiqqandan keyin ham uzoqdan eshitilib turdi, keyin qo'ng'iroq ovozi tindi... Soat ikkidan o'tganda odamlar yana chuvalashib qoldilar. Yana qo'ng'iroq ovozi chiqdi. Hamma har tarafdan:

– Kelin kelyapti, kelin kelyapti – deb qolishdi. Cherkov odamga liq to'ldi, shamchiroqlar yoqildi, chol Sibukinning ra'yiga qarab hofizlar nota o'qidilar. Chiroqlarning shu'lası, rango-rang kiyimlarning jilvasi Lipaning ko'zini qamashtirdi, hofizlarning qattiq ovozi, nazarida, boshiga bolg'adek tegar edi. Umrıda birinchi marta kiygan korset¹ belini, tor botinkasi oyog'ini siqar edi. U behushlikdan uyg'ongandek karaxt, hayron bo'lib, angrayib turardi. Qora kamzul kiygan, galstuk o'rninga qizil bog'ich taqqan Anisim ham bir nuqtaga tikilib, hushi qochib turar, hofizlar avjga chiqqanlarida shoshib-pishib cho'qinib olardi; ko'ngli buzilib, o'pkasi to'lib, yig'lagisi kelardi. Bu cherkovni Anisim yoshlik chog'laridan biladi. Bir vaqtlarda, bolalik chog'ida marhuma onasi uni shu cherkovga keltirib cho'qintirgan, sal katta bo'lganida bolalar bilan bunda hofizlik qilgan edi. Shuning uchun cherkovning har yerini, undagi ikonalarining har birini juda yaxshi biladi. Bu kun nikoh, rasm-odat shu ekan, uylanmoq kerak ekan, lekin bu onda uylanish to'g'risida hech bir o'ylamas, to'y esidan tamomila chiqib ketgan edi. Ko'ziga jiq-jiq yosh to'lib, ikonalarini yaxshi ko'rolmas, yuragi siqilar edi. Ko'nglida Xudoga yolborib, qurg'oqchilik vaqtida osmonda paydo bo'lgan qora bulutlar qishloq tepasidan tomchilamay o'tib ketganidek, bugun bo'lmasa ertaga uning boshiga tushay deb turgan balo-qazolarning ham ziyon-zahmatsiz o'tib ketishini so'rar edi. Gunohi to'la, gunoh loyiga botgan, najotdan hech bir umid yo'q, shuning uchun Xudodan marhamat so'rashga ham tili bormaydi, lekin shunday bo'lsa hamki, Xudoga iltijo qilib yolbordi, hatto piq-piq yig'lab yubordi, ammo uning bu holiga

¹ Korset – xotinlar bellariga bog'laydigan, belni siqib turadigan belbog'.

hech kim parvo qilmadi, chunki hamma uni ichib olgan deb o'ylar edi. O'pkasi shishib yig'lagan bolaning ovozi eshitildi:

— Oyijon, meni bu yerdan tezroq olib ket! O'rgilay oyil!

— Shovqinlama, hoy! — deb baqirdi pop.

Cherkovdan qaytib kelayotganlarida allaqancha odam orqalaridan ergashdi; do'konning oldini, darvozaxonani, hovlini, darcha tagini odam bosib ketdi. Maqtovchi xotinlar keldilar. Kelin bilan kuyov darvozadan kirishi bilan, eshik tagida nota ushlab tayyor turgan hofizlar birdan qo'shiq boshladilar; atayin shahardan keltirilgan musiqa chalib yubordi. Baland bo'yli qadahlarda donning vijillab turgan vinolari keltirildi. Qalin qoshlari orasidan ko'zlari zo'rg'a ko'rinib turgan, baland bo'yli, qotmadan kelgan pudratchi usta Yelizarov kelin bilan kuyovga nasihat qilib, dedi:

— O'g'lim Anisim, qizim, sen ham bir-biringizga ozor bermang, xafa qilmang, Xudoning amridan chiqmasangiz, hech mahal xor bo'lmaysiz. — Bu so'zlarni aytib, pudratchi chol boshini Grigoriyning yelkasiga qo'yib yig'lab yubordi. — Grigoriy Petrov xursandlikdan yig'laylik! — dedi ingichka tovush bilan, so'ngra xaxolab kuldi. — Bu kelinining ham ma'qul. Bekam-u ko'st, hech qayerda nuqsoni yo'q, hammasi joyida, chakki emas.

Bu mo'ysafid ustaning asli Yegorev uyezdidan edi, ammo yoshligidan beri Ukleyevo qishlog'idagi fabrikalarda ishlab, shu yerlik bo'lib qolgan qadimgi chol edi. Hamma vaqt uning aft-basharasi shunaqa, bo'yi novcha, qotma edi, shuning uchun ham uni yog'ochoyoq derdilar. Qirq yildan ortiqroq fabrikalarda faqat ustachilik ishi bilan shug'ullanganidanmi, har holda, birov to'g'risida gapirganda, biron narsa ustida so'zlaganda faqat uning mustahkamligini yoki bepandligini surishtirar edi. Stol oldiga o'tirayotganda ham, avval birinchi stulni qimirlatib ko'rar, dasturxondagi baliqni ham ushlab qo'yardi.

Keltirilgan qadahni bir sidra ichib bo'lgandan keyin mehmonlar dasturxonga o'tirishdi. Stullarni surib, bir-birlari bilan gaplashar, ichkarida hofizlar ashula aytishar, musiqa chalar, hovlida xotin-xalajlar otinlik qilardi. Birov chinqirgan, birov baqirgan, xullas, shovqin-suron, g'alvadan bosh og'rir edi.

Boyagi yog‘ochoyoq chol jim o‘tirmay, stulini hali u yoqqa, hali bu yoqqa surar, yonidagilarni tirsagi bilan turtkilab, gaplashgani qo‘ymas, hali yig‘lar, hali xaxolab kular.

– Chirog‘larim, bo‘talarim... Bo‘tam Aksinya, Varvara, jigarlaim, hamjihat bo‘laylik, ittifoq bo‘laylik... – derdi g‘uldurab.

Bu mo‘ysafid ichkilikni kam ichardi, hozir bir ryumka ingliz arag‘i ichishi bilan mast bo‘lib qoldi. Nimadan qilingani nomalum bo‘lgan bu zahardek achchiq araq ichgan kishini darrov yumalatar edi. Hamma mast bo‘lib, g‘uldurab qoldi.

Mehmonlarning ichida ruhoniylar ham, xotini bilan kelgan gumashtalar ham, boshqa qishloqlardan kelgan savdogar va qovoqxonachilar ham bor edi. O‘n to‘rt yildan beri birga xizmat qilib kelayotgan va lekin bu muddatda bir qog‘ozga ham qo‘l qo‘ymagan, mahkamalariga kelgan kishini aldamasdan, ranjitmasdan chiqazmagan volost boshlig‘i va uning mirzasi yonmayon o‘tirar edi. Ikkovi ham bir-biridan semiz, to‘q, ikkovining ham aft-basharasi shunday ediki, yolg‘onchilik badanlariga juda singib ketganidan yuzlarining terisi ham allanechuk dog‘uliliklaridan shahodat berib turardi. Volost mirzasining ozib, qotib ketgan g‘ilay xotini bola-chaqalarining hammasini ergashtirib kelgan, xuddi olg‘ir lochindek dasturxonga qing‘ayib qarar, qo‘liga tushgan narsani o‘zining va bolalarining cho‘ntagiga tiqar edi.

Lipa cherkovda qay holda o‘tirgan bo‘lsa, hali ham shu holda behushdek o‘tirar edi. Anisim Lipa bilan tanishgandan beri haligacha u bilan gaplashgani yo‘q, shuning uchun uning tovushi qanaqa ekanini ham bilmaydi. Hozir u yonida o‘tirgan bo‘lsa ham, ingliz arag‘ini indamay ichib o‘tiribdi, xo‘b ichib mast bo‘lgandan keyin ro‘baro‘sida o‘tirgan xolasiga so‘z qotib dedi:

– Samorodov degan bir oshnam bor, ko‘p ishbilarmon odam, obro‘si baland, martabasi ulug‘ kishi, gapni ham o‘rniga qo‘yadi, ammo sizga aytsam, xola, men uning hamma siridan voqifman. Bundan uning o‘zi ham bexabar emas. Endi ikkovimiz Samorodovning sog‘ligi uchun ichsak nima deysiz?

Varvara dasturxon atrofida yugurib-yelib yurar, mehmonlarga oling-oling qililar, lekin o‘zi horigan, charchagan, parishonroq,

ammo dasturxondagi turli-tuman ovqatlarga qarab xursand bo'lar edi, chunki hech kim uning mehmondorchiligini ta'na qilib, aybsitilmaydi. Kun botib, kech kirsam ham ziyofat davom etdi. Mehmonlar nima yegan – nima ichganlarini, gapirgan gaplarini bilmas darajaga yetdilar. Hech kimning gapi eshitilmas, faqat onda-sonda musiqa to'xtaganda hovlida baqirayotgan bir xotinning ovozi eshitilib qolar edi:

– Qonimizni xo'b ichdinglar, juvonmarglar, nega sizlarga qiron kelmaydi! – deb baqirar edi xotin.

Kechqurun musiqa bilan o'yin boshlandi. Kichik Xriminlar o'z vinolarini ko'tarib keldilar. Ularning biri ikki qo'lida ikki shisha, og'zida ryumka bilan kadril o'yiniga tushib hammani kuldirdi. Kadrilga tushib turib, birdan boshqa o'yinni boshlab yuborardilar. Boshidan oyog'igacha ko'm-ko'k kiygan Aksinya hali u yoqqa, hali bu yoqqa lip-lip o'tib turar va uning uzun etagidan shamol ko'tarilar edi. Birov uning etak burmasini bosib olgan edi, buni ko'rib, boyagi yog'ochoyoq mo'ysafid usta baqirib:

– Hoy, etagingdagi shokilangni yulib oldi! Ey jigarlarim! – deb qo'ydi.

Aksinyaning baqrayib turgan soddagina ko'k ko'zlari hech yumilmas, og'zi doim iljayib turardi. Uning hech yumilmay baqrayib turgan ko'zlari, uzun bo'yni, kichkinagina boshi, tippa-tik g'oz turgan bo'yi ilonga o'xshabroq ketar edi. Ko'k kiyimi, ko'kragidagi sariq uqasi, tanobi qochib doim iljayib turgan og'zi – bahorda ko'karib yotgan bug'doy ichidan boshini chiqarib turgan ilonga o'xshardi. Birodar Xriminlar Aksinya bilan juda apoq-chapoq edilar va shu sababdan Xriminlarning kattasi bilan allaqachondan beri orasi juda yaqin bo'lib ketganligi oshkor bo'lib turardi. Kar eri hech narsani payqamas, xotiniga boqmas ham edi. U ikki oyog'ini chalishtirib olib, to'pponcha otgandek qarsillatib yong'oq chaqish bilan ovora edi.

Bir mahal chol Sibukinning o'zi ham davra o'rtasiga tushib o'yin tushmoqchi bo'lganini bildirib, ro'molchasini bir-ikki silkitgan edi, ichkari va tashqaridagi odamlar qiy-chuv ko'tarib:

– O'zi chiqdi! O'zi! – deb qichqirishdi.

O'yinga Varvara tushdi. Chol eri qo'lidagi ro'molchasini silkitib, poshnasini dukullatar edi, xolos, hovlida gavjum bo'lib darchadan tomosha qilib turganlar, shu payt xursandlikdan uning boyligini, undan ko'rgan jabr-jafolarini unuttular.

Tomoshabinlar orasidan:

– Qoyilman, barakalla, Grigoriy Petrov! Qandingni ur! Hali ham joyida ekansan, bor bo'l, barakalla! – degan ovozlari chiqdi.

Bu o'yin-kulgi allamahalgacha cho'zilib, soat birdan oshganda tamom bo'ldi. Anisim gandraklab hofiz va sozandalar bilan xayrlasharkan, har qaysisiga yangi yarim so'mlikdan in'om qildi. Chol gandraklamasdan sal siltanglanib, mehmonlarni kuzatarkan, hammaga:

– To'y ikki mingga tushdi, – derdi.

Mehmonlar tarqalayotganda Shikalova qishlog'idagi qovoqxona egasining yangi to'nini birov kiyib, eskisini tashlab ketibdi, degan ovoza tarqaldi. Bundan voqif bo'lgan Anisim tutaqib ketib:

– To'xta! Topmasdan qo'ymayman! O'g'rining kimligini bilaman! To'xta! – deb shovqin soldi.

Ko'chaga chiqib birovning orqasidan yuguranicha ketdi; keyin uni ushlab olib, qo'ltig'idan sudrab hovliga olib keldilar. Mast, jahldan qip-qizarib, terlab ketgan Anisimni orqasidan itarib, xolasi Lipani yechintirayotgan uyga kirgizib, eshikni yopdilar.

IV

Oradan besh kun o'tdi. Ketmoqchi bo'lib otlangan Anisim Varvara bilan xayrlashgani boloxonaga chiqdi. Varvara o'tirgan uydagi shamchiroqlarning hammasi yoqig'lik, hamma yoqdan xushbo'y hid kelar, Varvaraning o'zi deraza tagida o'tirib, qizil tivitdan paypoq to'qir edi. Varvara dedi:

– Nega buncha tez otlanib qolding, zerikdingmi? Voy-bo'... Hech narsadan kamchiligimiz, muhtojligimiz yo'q, yeganimiz oldimizda, yemeganimiz orqamizda, to'yingni ham xo'b yaxshi o'tkazdik, rasm-odatni bajo keltirdik. Otang to'yga ikki ming so'm sarf bo'ldi, deydi. Qisqasi, hech bir savdogar boydan kamligimiz yo'q, faqat zerikamiz, shunisi bor. Xalqqa ko'p

ozor beramiz. Bo‘tam, xalqqa yomon jabr qilamiz, shunga yuragim siqiladi. Xudo o‘zi kechirsin! Otimizni alishtirsak ham, sotsak-olsak ham, bironta xizmatkor-olsak ham aldamasdan qo‘ymaymiz. Do‘konda sotilayotgan oqlama moyimiz achchiq, bo‘rsigan, boshqalarning aravaga surtadigan qora moyi ham biznikidan yaxshi. Axir, insof qilib o‘zing aytsang-chi, yog‘ning yaxshisini sotsak bo‘lmaydimi?

– Oyi, har kimning hunari!

– Axir, o‘lim bor-ku orada! Qandoq qilay, voy-voy, axir, otangga aytsang-chi!

– Siz aytganingiz ma‘qul.

– E-e! Men aytganim bilan nima derdi, sendaqa har kimning hunari, – deydi qo‘yadi. Axir, oxiratda har kimning hunari, deb qo‘ya qolinmas, Xudo odil.

– Albatta, oxiratda buni hech kim surishtirib o‘tirmaydi, oyi, baribir, Xudo yo‘q-ku, surishtirish nimasi! – dedi Anisim, keyin bir uh tortib qo‘ydi.

Varvara uning basharasiga hayron bo‘lib qarab, kulib yubordi, keyin qo‘lini siltab qo‘ya qoldi. Onasining nihoyatda ajablanib, unga tentak degandek qaraganiga Anisim izza bo‘lib, dedi:

– Ehtimol, Xudo bordir, lekin din yo‘q. Nikoh vaqtida men o‘z fikrim bilan ovora edim. Tuxum bosib yotgan tovuqning tagidan tuxumini olganda tuxumdan chiqmagan jo‘ja chiyil-lagandek nikoh o‘qiyotgan vaqtda mening ham vijdonim birdan chiyillab ketdi, Xudo bormikin, degan fikr xayolimdan ketmaydi. Lekin cherkovdan chiqishim bilan sal yozildim. Xudoning bor-yo‘qligini men qayerdan bilay. Bizlarni bolalik chog‘imizdan boshlab bu xil narsalarga o‘rgatmadilar. Emchakdan ayrilmagan bolaga ham faqat har kimning hunari degan gapni o‘rgatdilar, xolos. Otam ham, haqiqatda, Xudoga ishonmaydi. Bir kun siz menga, Guntorevning qo‘yi o‘g‘irlanibdi, degan edingiz. Men topdim, Shikalova qishlog‘idagi bir kishi o‘g‘irlagan ekan. O‘g‘irlagan birov-ku, terilari dadamning do‘koniga kelib qopti... Din-insof ana shu!

Anisim ko‘zini qisib qo‘yib, boshini chayqadi.

– Qishlog‘imizning kattasi ham, mirzasi ham, dyachogi ham Xudoga ishonmaydi. Cherkovga borib cho‘qinishlari, ro‘za tutishlari – hammasi xo‘jako‘rsinga, riyokorlik, mabodo qiyomat qoyim bo‘lib qolsa, rasvo bo‘lmaylik, deb qo‘rqanlaridan qilgan ishlari. Oxirzamon bo‘ldi, xalqning dili susaydi, bolalar ota-onalarini, kichiklar kattalarni hurmat qilmaydilar, shundaqa shumliklardan, qiyomat yaqin kelib qoldi, deydilar. Bu gaplarning barisi yolg‘on. Oyi, mening tushunganim shunchalikki, bu shumliklar hammasi odamlarda insof qolmaganidan. Men hammasidan voqifman, aqlim yetadi. Agar birovning egnidagi ko‘ylagi o‘g‘irlik bo‘lsa, ko‘zim darrov ko‘radi. Birov qovoqxonada o‘tirgan bo‘lsa, sizdaqa odam ko‘rganda: choy ichib o‘tiribdi, deydi qo‘yadi, lekin men bo‘lsam uning vijdoni ham yo‘qligini bilaman. Ertadan kechgacha izg‘ib yurib, bitta ham vijdonli odamni ko‘rmayman. Bu ishlarning hammasi shundanki, bu vijdonsizlar Xudoning bor-yo‘qligini bilmaydilar... Xo‘sh, endi xayr, oyi, sog‘-salomat bo‘ling, yomon-yaxshi gapirgan bo‘lsam, rozi bo‘ling.

Anisim Varvaraning oyog‘iga ta‘zim qilib, minnatdorlik bildirdi.

– Oyi, qilgan yaxshiliklaringiz uchun minnatdorman. Bizning urug‘imiz sizdan ko‘p manfaat ko‘rdi. Ko‘p yaxshi xotinsiz, men sizdan juda xursandman.

Anisim ko‘ngli buzilib, o‘pkasi to‘lib tashqariga chiqdi, ammo birozdan keyin qaytib kelib, oyisiga dedi:

– Samorodov meni bir chatoq ishga tiqib qo‘ydi, bu ishdan yoki boy bo‘lib ketaman yoki rasvo bo‘laman. Mabodo bu ish tufayli biror hodisa bo‘lsa, oyijon, siz otamning ko‘ngliga tasalli bering.

– Yomon niyat qilma, qo‘y! Sho‘rim qursin.... Xudoning dargohi keng. Sen, Anisim, xotiningga sal yaxshiroq qarab silab-siypa, erkalat, ikkovingiz ham bir-biringizga tumshayganingiz-tumshaygan, sal chiroyingizni ochib kulsangiz nima qiladi.

– Xotinim juda g‘alati... – dedi Anisim uh tortib. – Hech uquvi yo‘q, indamasdan o‘tiraveradi. Juda g‘o‘r, yosh. Mayli, biroz o‘ssin.

Baland bo'yli semiz jiyron ot qo'shilgan arava eshik tagida tayyor turar edi.

Chol-Sibukin yugurib kelib oliftalik bilan aravaga chiqib, tizginni ushladi. Varvara, Aksinya va ukasi bilan Anisim o'pishib xayrlashdi. Lipa ham eshik tagidagi zina ustida turar edi. U erini kuzatgani emas, o'zi shunchaki chiqqan odamdek har tarafga alanglab turar edi. Anisim uning oldiga kelib, lablarini yuziga sal tegizib o'pgach:

– Xayr, – dedi.

Lipa eriga qaramasdan turib allanechuk iljaydi. Yuzlari titradi. Buni ko'rganlarning negadir uning holiga rahmi keldi. Anisim ham irg'ib aravaga chiqib, biqinini ushlab o'tirib oldi, chunki u ham o'zini xushro'y deb bilardi.

Soylikdan yuqoriga chiqqach, Anisim dam-badam orqasiga qarab qishloqni tomosha qilardi. Havo iliq, osmon ochiq, bugun birinchi kun pada dalaga chiqqan, mollarning atrofida yasangan qiz-juvonlar, xotin-xalajlar aylanishib yurishardi. Qoramtir-targ'il buqa yaylovda yayrab bo'kirar, oldingi oyog'i bilan yer qazirdi. Yer va ko'kda to'rg'aylar sayrar. Anisim yaqindagina bo'yalgan baland cherkovga qarab, bundan besh kun avval u yerda ibodat qilgani esiga tushdi. Ko'k tomli maktabga, bir vaqtlarda o'zi qarmoq solib baliq tutgan, cho'milgan soyga qaradi. Ko'nglida allaqanday shodlik tug'ildi va bu chog'da ko'nglida: oldimda bir baland devor paydo bo'lib, yo'limni to'ssa-yu, boshqa hech narsa ko'rmasam, shu ko'rganlarim bas bo'lsa, o'tmishim bilan qola qolsam, dedi.

Stansiyaga kelgach, bufetga kirib bir ryumkadan «xeres» vino ichdilar. Chol pul to'lamoq uchun kissasiga qo'l solgan edi, Anisim:

– Yo'q, men to'layman! – dedi.

Cholning ko'ngli ko'tarilib, Anisimning yelkasiga qoqib qo'ygach, bufetchiga qarab, qanday o'g'lim bor-a, degandek ko'zini qisib qo'ydi.

– O'g'lim, ketmasdan uyda qolsang, ishimizni qo'lga olsang, yaxshi bo'lardi, juda bebaho odam bo'larding! Seni men boshingdan oyog'inggacha zar quyardim.

– Dada, hech iloji yo'q.

«Xeres» biroz nordonroq, surg'ich hidi kelar edi, ammo shunday bo'lsa ham yana bir ryumkadan ichdilar.

Chol o'g'lini kuzatib stansiyadan qaytib kelgach, kichik kelinini taniyolmay qoldi. Eri hovlidan chiqib ketishi bilan Lipaning chehrasi ochilib ketibdi. Eski yubkasini kiyib olib, yengini kiftigacha shimarib, yalangoyoq, dahlizni yuvib turgan ekan. Mayin ovoz bilan qo'shiq aytib, katta tog'orani loyqa suv bilan ko'tarib chiqayotganda, ma'sum go'daklardek oftobga qarab iljayganda, osmonda yurgan to'rg'aylarga o'xshab ketdi.

Eshik oldidan o'tib ketayotgan kekxa xizmatkor boshini chayqadi va g'o'ldirab:

– Grigoriy Petrov, Xudo senga xo'b yaxshi kelin berdi-da. Xotin emas, yombi! – dedi.

V

Yog'ochoyoq Yelizarov va Lipa sakkizinchi iyul, juma kuni Kazanskoye qishlog'idagi cherkov bayrami munosabati bilan ibodatga borib, uyga qaytayotgan edi. Ularning orqasidan ancha narida Lipaning onasi Praskovya ham kelar, u betob bo'lib, harsillab, keyinroqda qolgan edi. Vaqt ham kech bo'lib qolgan edi.

Yog'ochoyoq Lipaning gapini eshitganda taajjublani.

– A-a-a!.. Shunaqami... Xo'sh, xo'sh, qani gapir, – deb qo'yar edi.

– Ilya Makarich, men o'zim murabboni juda yaxshi ko'raman. Bir burchakka o'tirib olib murabbo bilan choy ichganim-ichgan. Gohida Varvara Nikolayevna bilan birga o'tirib choyxo'rlik qilamiz. U kishi har xil ertaklar so'zlab beradilar. U kishining murabbosini ko'p, to'rt banka. «Lipa, tortinmasdan yeyaver», deyдилar.

– A-a-aa!.. To'rt banka!

– Davlatlari joyida, choyni oq bulka bilan ichishadi, mol go'shti ham mo'l, ro'zg'orlari bikir, faqat, sizga aytsam, Ilya Makarich, bu uyda doim vahimadaman, juda qo'rqaman!

– Bolam, nimadan qo'rqasan! – deb so'radi mo'ysafid, keyin Proskovya qayerda qoldiykin, deb orqasiga qayrilib qaradi.

– Avvali shuki, to‘ydan keyin Anisim Grigorichdan yuragim cho‘chib qoldi. U kishi-ku meni hech narsa qilib ranjitganlari yo‘q, lekin qachonki menga yaqinlashsa, badanim uvushib, suyak-suyaklarim zirqirab ketadi. Bir kecha ham uxlaganim yo‘q. Qo‘rqqanimdan qaltirab, Xudo dedim, xolos. Endi, Ilya Makarich, sizga aytsam, Aksinyadan qo‘rqaman. U-ku o‘zi yomon emas, hamma vaqt kulib turadi, biroq gohida oynadan o‘qrayib qarab qo‘ysa, ko‘zlari og‘ilxonadagi qo‘ynikidek ko‘m-ko‘k yonib ketadi. Kichik Xriminlar uni yo‘ldan ozdirishyapti. «Qaynatangning Butyokinoda qirq botmoncha yeri bor, yer deganda ham qanday yerki, suvlik, qumlik yer. Sen, Aksinya, o‘z nomingdan shu yerga xumdon sol, bizlarni o‘zingga sherik qilib ol», deydilar. Hozir g‘ishtning mingi yigirma so‘m, omadi yurishgan ish. Kecha ovqat yeb o‘tirganimizda Aksinya qaynatamizga, «Butyokinoga men xumdon solaman, o‘zim yurgizaman», deb kulib qo‘ydi... Grigoriy Petrovichning rangi o‘chib ketdi. Uning gapi yoqmadi shekilli: «Men tirik borman, hech qaysingni ayirmayman, hammang bir uylik bo‘lib turaverasan», dedilar. Aksinyaning ko‘zlari chaqchayib, tishlari g‘ijirlab ketdi... Quymoq keltirib berdilar, yemadi!

Chol ajablanib:

– A-a-aa! Yemadi degin! – deb qo‘ydi.

Lipa so‘zida davom qildi:

– U qurg‘urning uxlaganini ham bilib bo‘lmaydi. Yarim soat o‘tar-o‘tmas, darrov turib, izg‘iy boshlaydi. Bitta-yarimta o‘t qo‘yib ketmadimi, bir narsani o‘g‘irlamadimi, deb tashvish qilaveradi... Ilya Makarich, sizga aytsam, men undan juda qo‘rqaman! Kichik Xriminlar to‘ydan keyin, uxlamasdan ham, to‘ppa-to‘g‘ri shaharga sudlashgani ketdilar. Odamlar bu gaplarning hammasini Aksinyadan ko‘radilar. Ikki og‘a-ini unga xumdon qurib bermoqchi bo‘pti, uchinchisi bundan xafa bo‘lib, o‘rtada bir oydan beri fabrika to‘xtab qoldi. Buning orqasida Proxor amakim ishsiz qolib, eshikma-eshik gadoychilik qilib yuribdi. Men amakimga: bekor yurmasdan ekin-tikin qilsang bo‘lmaydimi, tirikchilikning aybi yo‘q! – dedim. U menga «Halol ishdan chiqib qolibman,

hech ishga bo‘ynim yor bermaydi, Lipinka!» deydi. Yosh butalar o‘sgan chakalakzorga kelganda dam olgani va Proskovyani kutgani o‘tirdilar. Yelizarov ko‘p zamonlardan beri pudratchilik qilsa ham, mingani oti yo‘q, hamisha yayov yurar, bitta xaltaga non bilan piyoz solib, yelkasiga tashlab ketaverar; yurganda ham qadamini uzun tashlab, qo‘llarini kerib yurar, shuning uchun unga hamroh bo‘lgan odam yetib yurolmas edi.

Chakalakzor oldida yerga qadalgan bir yog‘och bor edi, Yelizarov yog‘ochning mahkamligini bilmoq uchun uni qimirlatib ko‘rdi. Shu paytda harsillab Proskovya ham yetib keldi. Uning bujmaygan va hamisha xavf-xatarda turgan chehrasida shodlik alomati bor edi. Chunki bugun ham odam bo‘lib u ham cherkovga kirdi, bozor aylanib, nok suvidan qilingan kvas ichdi. Bunday baxtli kunlar uning umrida nihoyatda kam bo‘lardi. Hatto bugun, uning nazarida, endi birinchi marta rohat qilib yashagandek edi. Biroz dam olgandan keyin uchovlari birga yo‘lga tushdilar. Kun botib, oftob shu‘lasi daraxtlarga tushib turar edi. Oldinda odamlarning shovqinlashgani eshitildi. Ukleyevo qishlog‘idan kelgan qizlar allaqachon o‘tib ketgan edi, lekin chakalakzorda yurgan ekanlar, qo‘ziqorin tergan bo‘lsalar kerak.

Yelizarov:

– Hoy, qizlar! Hoy, nozaninlar! – deb baqirdi. Qizlar xaxolashib kulishib:

– Yog‘ochoyoq kelyapti! Betavfiq chol kelayapti! – dedi.

Qizlarning kulgisi aks sado berdi. Birozdan keyin chakalakzor ham orqada qoldi. Fabrikalarning mo‘risi, cherkov qo‘ng‘iroqxonasi tepasidagi xochlar yarqirab ko‘rindi. Bu esa – «ma‘rakaga kelgan dyachok ikraning hammasini yeb qo‘ygan qishloq»ning o‘zi edi. Bora-bora uylarning tomi ham ko‘rindi, qishloq juda yaqin qoldi, soyning ichiga tushilsa, qishloqqa kirilardi. Yalangoyoq bo‘lib kelayotgan Lipa bilan onasi Praskovya oyoqlariga kiyib olmoq uchun o‘t ustiga o‘tirdilar, pudratchi chol ham ular yoniga borib o‘tirdi. Soy tepasidan turib qaralsa, qishloqning katta-katta tollari, oppoq cherkovi, soyi juda chiroyli ko‘rinar edi. Xasislikdan qoraga bo‘yalgan fabrika tomlari xunuk qilib turmasa,

qishloq ham chiroyli edi. Soyning narigi bag'riga ekilgan qora bug'doy bo'ron sochib yuborgandek to'p-to'p bo'lib, har qayerda yotar, yaqindagina o'rilib, hali bog'lanmagan bug'doylar ko'rinib turar, suli ham allaqachon pishib, kunning shu'lāsidan-sadafdek tovlanar edi. O'roq qistov vaqti edi. Bugun bayram, ertaga shanba kuni bug'doy o'rmoq, poxol tashimoq, indinga yakshanba, yana bayram. Har kun uzoqda chaqmoq chaqib, momaqaldiroq bo'lib turar, havo dim, osmonning yomg'ir yog'adigan vajohati bor edi. Har kim ekinlarga qarab, Xudo havoni bersa, don-dunlarni yig'ishtirib olsak, derdi. Hammaning dimog'i chog', ko'ngli xursand, yuragida tezroq yig'ishtirib olsak, degan tashvish.

– Bu yil o'roqchilar qimmat, kuniga yetti tangadan, – dedi Praskovya.

Kazanskoye qishlog'idagi bozordan qaytgan odamlar hali ham to'xtamasdan kelmoqda. Yasangan xotin-xalajlar, yangi shapka kiygan fabrika ishchilari, beva-bechora gadoylar, bola-chaqalar kelar edi... Goho ko'chaning changini ko'tarib aravalar o'tib qolardi, aravaning orqasida bozordan qaytgan ot, sotilmasdan qolganiga quvongandek o'ynab kelar edi. Yurgani unamay, tixirlik qilayotgan sigirni birov shoxidan sudrab kelyapti, birov oyog'ini osiltirib o'tirib olgan mastlarni solib olgan aravasini choptirib kelyapti. Bir kampir boshiga kattakon shapka, oyog'iga katta etik kiyib olgan o'g'il bolani qo'lidan ushlab yetaklab kelyabdi; bola kunning issig'idan, etigining kattaligidan va og'irligidan tizzasini bukolmay oyog'ini zo'rg'a ko'tarib qo'yayotgan bo'lsa ham, surnayini og'zidan qo'ymay chalar edi. Soylikdan pastga tushib ko'chaga burilganda ham surnayining ovozi kelar edi.

– Bizning xo'jayinlarimizga bir balo bo'ldi... – dedi Yelizarov, – ish chatoq! Kostyukov mendan xafa. «Karnizga taxtani ko'p ishlatib yuboribsan», deydi. Men nega ko'p bo'lsin, Vasiliy Danilich, kerakligidan ortiq ishlatganim yo'q, deb edim, shundan mojaro boshlanib ketdi. Men, axir taxtani pishirib yemagandirman, deb edim, «Ablah, menga shunday gaplar aytgani qanday tiling bordi. Sen haddingdan oshma! Seni pudratchi qilgan men bo'laman!» deb koyib ketdi. Men ham, ana xolos, pudratchi bo'lib

ham har kuni ichishim choy edi, hali ham shu, dedim. «Ham-mangiz bir-biringizdan beshbattar muttahamsiz...» degan soʻzlarni ham qildi. Lekin men bir gapdan qola qolay dedim. Koʻnglimda, bizlar-ku bu dunyoda muttahammiz-a, lekin sizlar u dunyoda muttaham boʻlasiz, dedim. Ertasiga dabdabasidan tushibdi. «Sen, Makarich, mendan xafa boʻlma, aytgan soʻzlarimga ranjima. Agar men bir-ikki kalima ortiqcha soʻzni aytib yuborgan boʻlsam, yoshim sendan ulugʻ, oʻzim pervoy geldi savdogarman, sen bir soʻzdan qolishing kerak edi», dedi. Men, albatta, siz pervoy geldi boysiz, men anchayin bir ustaman, bunisi toʻgʻri, ammo Yusuf paygʻambar ham duradgor usta edi. Bizning kasbimiz tabarruk, halol kasb, lekin sendan kattaman desangiz, Vasiliy Danilich, bu gapingizga iqrorman, dedim. Ikkovimiz oʻrtamizda boʻlib oʻtib ketgan bu gaplardan keyin men tanamga oʻylab koʻrdim, kim katta? Birinchi geldiya savdogari kattami yoki duradgor ustami? Chiroylarim, albatta, usta katta boʻlsa kerak!

Yogʻochoyoq biroz oʻylab turib, yana dedi:

– Chiroylarim, gap shu, kim mehnat qilsa, kimki jabr-jafoni koʻp tortsa oʻsha katta.

Kun botdi, soy tepasida cherkovning devorlari va fabrikalar oldidagi yalangliklarni sutdek oppoq tuman bosdi... Bir lahzada qorongʻilik tushib, soylikda chiroqlar miltillay boshladi. Hamma yoqni bosgan tuman endi tagsiz jarlikni bekitib turgandek koʻrinardi. Qashshoqlikda tugʻilib, qoʻrqib, yurak oldirib qoʻygan, vayron dillaridan boshqa hamma bor-yoʻqlarini boshqalarga berib, umr boʻyi bechoragarchilikda qolishga rozi boʻlgan Lipa bilan onasi, bu chogʻda sirlar ichiga botgan bepoyon olamdagi son-sanoqsiz jonivorlar qatorida «bizlar ham bir maxluqmiz», degan xayolni koʻngillaridan kechirgan boʻlsalar kerak; soy tepasida oʻtirishning ularga gashti bor edi, bu chogʻda oʻzlarini baxtiyor bilib quvonar, hatto soylikka tushmasdan ilojlari yoʻqligini ham unutdilar.

Axyri uylariga qaytib keldilar. Darvozaxonada, doʻkon oldida oʻroqchilar oʻtirardi. Ukleyevo qishlogʻining oʻzidagi oʻroqchilar, odatda, Sibukinning ishini qilmasdilar va shu sababdan boshqa qishloqdan oʻroqchi olardi. Oʻtirgan oʻroqchilar

qorong'ida uzun-uzun qora soqolli odamlarga o'xshab ko'rinardi. Do'kon ochiq, ichkarida bir bola bilan kar damka o'ynayotgani ko'rinib-turardi. O'roqchilar sekin-sekin ovoz chiqarib, ohista-ohista qo'shiq aytar; dam-badam-shovqinlab, kechagi mardikor pulini qistardilar, ammo ularni ertaga ham ketkizmasdan ishlatmoq uchun haqlarini bermay turardilar. Chol Sibukin faqat nimcha kiyib, Aksinya bilan eshik oldidagi daraxt tagida choy ichib o'tirar, stolda chiroq yonib turardi.

Darvoza orqasidan bir o'roqchi Sibukinni mazax qilgandek:

– Hoy, buva, hech bo'lmasa pulimizning yarim-yortisini berib tur! Hoy, buva! – derdi.

Bu gapdan keyin darrov xaxolab kulishardi, keyin yana sekin-sekin qo'shiq aytardilar... Yog'ochoyoq choy ichmoqchi bo'lib ular yoniga borib o'tirdi va so'z boshladi:

– Bozorga bordik, chirog'larim, Xudoga shukur, juda yaxshi sayl qilib qaytdik. Biroq bir xunuk gap bo'ldi. Temirchi Sashka ozroq tamaki olib do'kondorga yarim so'm berib edi, bergan yarim so'lkavoyi qalbaki chiqib qoldi, – dedi. Bu so'zni aytib, Yog'ochoyoq u yon-bu yoniga alanglab qo'ydi. Ovozini chiqarmasdan ohista gapirmoqchi bo'ldi-yu, lekin xirillab qolib, gapini hamma eshitdi.

– Bergan yarim so'lkavoyi qalbaki ekanligi bilinib qolib, darrov qayerdan olding, deb surishtirib ketdilar. Menga Anisim Sibukin berib edi, to'yga borganimda bergan edi... dedi. Darrov mirshabni chaqirib, dakanglatib olib ketdilar... Petrovich, ehtiyot bo'l, yana biron gap chiqib qolmasin...

Darvoza orqasidan haligi masxara qilib gapirayotgan o'roqchining ovozi yana chiqdi:

– Hoy, buva! Hoy, buva!

U jim bo'ldi. Yog'ochoyoq yana tilga kirdi:

– Ey, chirog'larim, chirog'larim... – deb g'ulduraganicha o'rnidan turdi. Uni uyqu yengib, mudroq bosdi.

– Chirog'larim, choyingiz va qantingiz uchun rahmat, endi borib uxlay. Qarib, shartim ketib partim qolibdi, hech sog' joyim yo'q, voy, voy! – deb qo'zg'aldi.

– O‘lim ham yaqinlashib qolganga o‘xshaydi! – deb qo‘ydi ketayotib.

Cholning ko‘ngli buzilib, o‘pkasi to‘ldi. Keksa Sibukin quyilgan choyini ichib tamom qilmay, xayol surib, o‘rnidan turmay o‘tiraverdi. U aftidan, allaqachon ko‘chaga chiqib ketgan Yog‘ochoyoqning oyoq tovushiga quloq solib turganga o‘xshardi.

Aksinya qaynatasining nima xayolda ekanini fahmlab:

– Temirchi Sashka yolg‘on aytgan bo‘lsa ham ajab emas, – dedi.

Sibukin uyiga kirib ketib, birozdan keyin bir tugunchani ko‘tarib chiqdi; tugunni ochib edi, yiltirab turgan yap-yangi so‘lkavoylar ko‘rindi. U so‘lkavoyning bittasini tishlab, keyin patnisga tashlab ko‘rdi, so‘ngra yana birini olib, haligiday patnisga tashlab ko‘rdi...

Hayron bo‘lib, taajjubda qolgandek Aksinyaga qarab turib:

– So‘lkavoylar darvoqe qalbaki ekan... Anisim sovg‘aga keltirgan so‘lkavoylari shu-da... Qizim, bularni sen olib qo‘y, – deb shivirlab tugunchani Aksinyaga tutqazdi. – Olib borib quduqqa tashla, qurib ketsin! Ehtiyot bo‘l, damingni chiqarma, yana bir balo bo‘lmasin... Samovarni ol, chiroqni o‘chir...

Omborxonada o‘tirgan Lipa bilan Praskovya chiroqlarning birin-ketin o‘chganini ko‘rdilar, faqat Varvaraning boloxonasida ko‘k, qizil shamchiroqlar yonib turardi, u yerda osoyishtalik, farovonlik va bexabarlik alomati aks etardi. Praskovya qizi Lipaning boylarga tushganiga hech ko‘nikolmas va qizirikiga kelganda tortinib, ichkariga kirmasdan, g‘arib kishidek dahlizda o‘tirar, iltimos qilganday jilmayar edi. Choy-qandni dahlizga olib chiqib berardilar. Lipa ham yangi uyiga ko‘nikolmadi, eri jo‘nab ketgandan keyin o‘z o‘rnida yotmasdan, oshxonadami, omborxonadami, duch kelgan yerda yotib yuraverdi. Har kuni kir yuvar, uylarni tozalar, nazarida, hali ham mardikor ishlayotganday edi. Ibodatdan qaytib kelgach, oshxonaga kirib, oqsoch xotin bilan birga choy ichgandan keyin bostirmadagi chana bilan devor orasiga kirib, yerga joy solib yotdilar. Chiroq yo‘q, qorong‘i, xomut hidi kelib turardi. Uning oldidagi chiroq ham o‘chdi. Karning do‘konni bekitgani, o‘roqchilarning hovliga yotgani eshitildi.

Kichik Xriminlarnikidan qimmatbaho garmonning ovozi eshitilardi... Praskovya bilan Lipa uyquga kirdilar.

Birovning-oyoq tovushi ularni bezovta qilib uyg'otganda oy to'lib qolgan edi. Bostirmaning eshigi oldida qo'lida ko'rpa-yostiq bilan Aksinya turibdi.

– Bu yer salqinroqqa o'xshaydi... – dedi-da, shundoqqina ostona tagiga joy solib yotdi, unga oy nuri tushib turardi.

Aksinya issig'lab, uxlolmay, ustidagi ko'rpalarni olib tashladi, dam-badam uh tortib qo'yardi. Oydin kechaning yorug'ida allaqanday chiroyli, basavlat bir hayvondek ko'rinardi. Bir muddat o'tar-o'tmas yana oyoq tovushi eshilib, oppoq oqarib eshikdan kirib kelgan chol ko'rindi.

– Aksinya! Shu yerdamisan?

Aksinya jahl bilan:

– Nimaydi! – dedi.

– Men senga, kecha pullarni quduqqa tashla, deb edim, tashladingmi?

– Nega endi dunyoni quduqqa tashlayman? O'roqchilarga berdim...

Chol vahimaga tushib, hayron bo'lib:

– Ey, Xudoyim! Juda battol xotinsan-da... Ey, Xudoyim! – deb qo'ydi.

Qo'lini siltab, o'z-o'zi bilan gaplashib chiqib ketdi. Birpasdan keyin Aksinya o'tirib, afsus va nadomat bilan, qattiq-qattiq uh tortib qo'ydi. Keyin o'rnidan turib, ko'rpa-yostig'ini quchoqlab chiqib ketdi.

– Onajon, nega meni shu uyga berding! – dedi onasiga qarab Lipa.

– Qizim, erga tegish qizlarning peshonasida bor. Buni men rasm qilganim yo'q.

Behad va bepoyon qayg'u-hasrat ikkovining ham ko'nglini vayron qilgudek edi. Lekin yuqoridan, yulduzlar makoni bo'lgan ko'm-ko'k osmondan birov ularni ko'rib, Ukleyevo qishlog'ida bo'layotgan har bir ishdan xabardor bo'lib poylab turganga o'xshardi. Yorug' dunyoda yomonlik har qancha ko'p bo'lsa

ham, haqqoniyat ham bor, bu haqqoniyat ham kechanning go'zalligidek go'zal va kechanning sokinligidek sokin. Oy nuri kechanning qorong'isi bilan qo'shilib ketgandek, yer yuzida bor narsalar ham haqqoniyat va adolat bilan qo'shilmoq fursatini kutadi. Ikkovining ham ko'ngli orom topib, bir-birining pinjiga kirib uxladilar.

VI

Anisimni qalbaki pullar yasagani va ularni tarqatgani uchun turmaga tiqib qo'rganliklari to'g'risida xabar kelganiga ancha bo'ldi. Bir oy o'tdi, yarim yildan ham oshib ketdi, uzoq qish o'tib bahor keldi. Anisimning allaqachondan beri turmada yotganiga uning uyidagilari ham, qishloqdagilar ham ko'nikib qoldilar. Birov kechasi ularning uyi yoki do'koni oldidan o'tib ketayotgan bo'lsa, Anisimning qamoqda yotgani esiga tushardi. Qo'ng'iroq chalinganda ham negadir Anisimning qamoqda yotgani va yaqinda sud bo'lishi esga tushardi.

Hammaning nazarida, bu uyni qora bosgandek ko'rinardi. Uydan fayz ketdi, tomini zang bosdi, do'konning tunuka qoplangan, ko'kka bo'yalgan eshigi eskib, kar aytgandek «tob tashlab», baqavli, kekxa Sibukin kabi qorayib qoldi, u ham qorayib ketganga o'xshardi. Necha vaqtlardan beri soch-soqolini oldirmas, mo'ylovlari o'sib ketgan, aravaga o'tirganda eski oliftachiligini qilmas, sakrab chiqmas, eshigidagi gadoylarga: «Xudo bersin!» demas edi. Kuch-quvvati ketib, munkayib, bedarmon bo'lib qolganligi har bir ishidan ko'rinib turar edi. Odamlar ham avvalgidek izzat qilmaydigan, tap tortmaydigan bo'lib qoldilar. Mirshab ham avvalgidek porani haligacha olib turgan bo'lsa ham, do'konni bayonnoma qildi, yashirincha araq sotgani uchun sud qilmoqchi bo'lib uni uch marta shaharga chaqirdilar; ammo har gal guvohlar kelmaganidan sud qolib, chol ko'p sarson bo'ldi.

Sibukin o'g'lining oldiga ko'p qatnadi, bironi yollab kimgadir ariza berdi, nazr-niyozlar, xayr-ehsonlar qildi. Anisim qamalgan turma boshlig'iga «ko'ngil o'z haddini biladi», degan ibora yozilgan kumush stakan bilan uzun kumush qoshiq tuhfa qildi.

Varvara uyda o'tirib, dedi:

– Tuzukkina harakat qiladigan odam yo'q, sho'rim qursin... Bironta amaldor odamdan iltimos qilinsa, tepamizdagi ulug'larga ariza berilsa, yaxshi bo'lardi. Hech bo'lmasa sudgacha kafilga berardilar! Bola faqir juda ezilib ketdi!

Anisimning qamaliganiga Varvara juda xafa bo'lsa ham, ancha semirib, oppoq oqarib ketdi, hali ham uyida shamchiroqlar yoqar, uyini pokiza tutar, kelgan mehmonlar oldiga murabblar, olma, halvolar qo'yar edi. Kar bilan Aksinya do'kondorlik qilardi. Aksinya Butyokinoda yangi xumdon solmoq harakatiga tushib, har kuni tarantasda xumdon tepasiga borib kelar, tarantasni o'zi minardi. Yo'lda bironta tanishni ko'rib qolsa, barra bug'doy ichidan boshini chiqarib turgan ilondek bo'ynini cho'zib, ko'nglida bir simi bilgandek iljayib kulib qo'yardi. Lipa bo'lsa ro'zaga yaqin tug'ib olib, ermagi bola bo'lib qoldi. Bolasi ozg'in, zaif, yig'lashi ham, qarashi ham, hatto odam qatoriga sanab Nikifor ot qo'rganlari ham kishiga g'alati ko'rinardi. Lipa bolani belanchakka yotqizib qo'yib, o'zi eshik yoniga borar va:

– Salomalaykum, Nikifor Anisimich! – deb salom berar edi.

Keyin yugurib kelib o'pard, yana eshik tagiga qaytib borib haligidek:

– Salomalaykum, Nikifor Anisimovich! – derdi.

Bola qip-qizil oyoqlarini ko'tarib yig'lar, usta Yelizarovnikiga o'xshab uning yig'isi bilan kulgisi bir edi.

Oqibat sud kuni tayin bo'ldi. Chol suddan besh kun ilgari jo'nab ketdi. Keyin qishloqdagilardan bir necha kishini guvohlikka olib ketganliklari ovoza bo'ldi. Sibukinning eski xizmatkoriga ham chaqiriq qog'ozi kelib, u ham jo'nab ketdi.

Sud payshanba kuni bo'ldi, lekin oradan bir necha kun o'tib, dushanba kelib qolgan bo'lsa ham, chol qaytib kelmadi va hech bir daragi yo'q edi. Seshanba kuni kechqurun Varvara derazalarni ochib, chol kelib qolarmikin, degan umid bilan ko'chaga quloq solib o'tirib edi, narigi uyda bo'lsa Lipa bolasi bilan o'ynab, uni irg'itib-irg'itib, xursandligidan derdi:

– Kattakon kishi bo'lasan, ikkovimiz birga mardikor ishlaymiz!

Buni eshitgan Varvara koyib:

– Hoy, bu nima deganing, mardikoring nimasi, ahmoq? Katta savdogar bo‘ladi!... – derdi.

Lipa sekin-sekin qo‘shiq aytib turdi-da, birozdan keyin Varvaraning gapi esidan chiqib:

– Kattakon bo‘lasan, birga-birga mardikor ishlaymiz! – degan gapini yana takror qildi.

– Hoy, hoy tag‘in nima deb javrayapsan?

Lipa qo‘lida bolasi bilan eshik oldida turib so‘radi:

– Oyi, nega bola muncha shirin-a? Muncha unga mehrim baland? – deb ovozi tutilib, ko‘ziga jiq-jiq yosh to‘ldi. – Kim bu, qanaqa bola, osmonda uchib yurgan patdek yengil, o‘zi bir burdagina, lekin biram yaxshi ko‘raman-ey, nazarimda, tuppa-tuzuk odamga o‘xshaydi. Tili yo‘q, hech narsa gapirmaydi-yu, ammo ko‘zlarini javdiratib turganda nima deganini tushunib turaman.

Stansiyaga yaqinlashib qolgan kechqurungi poyezdning ovozi eshilib qoldi. Varvara, erim kelarmikin, deb quloq solib turdi. Lipaning gapi uning qulog‘iga kirmas, uning nima deyayotganiga e‘tibor ham bermas edi. Vaqtning o‘tib ketganini ham fahmlamas, a‘zoyi badani titrar, qo‘rqqanidan yoki vahimasidan emas, voqeaning nima bo‘lganini bilmoqchi bo‘lib juda ajabsinganidan titrardi. Liq to‘la odam tushgan aravaning taqir-tuqir qilib tez o‘tib ketganini ko‘rdi, bular stansiyadan qaytib kelayotgan guvohlar edi. Arava do‘kon oldidan o‘tib ketayotganida Sibukinning eski xizmatkori irg‘ib tushib, hovliga kirib ketdi. Hovlida undan gap so‘rayotganlari, u bilan so‘rashayotganliklari eshilib turar edi...

– Huquqdan mahrum qilinib, mol-mulki tortib olinsin, o‘zi olti yil Sibirga katorga ishiga yuborilsin, deb hukm bo‘ldi, – dedi u shovqinlab.

Birovga kerosin sotayotgan Aksinya do‘konning orqasidagi eshikdan bir qo‘lida shisha, bir qo‘lida cho‘mich bilan, og‘zida bir tanga pulni tishlab chiqib keldi.

– Dadam qani? – deb so‘radi labini shipillatib.

– Stansiyada qoldi. «Qorong‘i tushgandan keyin boraman», dedi, – deb javob berdi xizmatkor.

Anisimning katorga ishiga hukm qilingani hovlidagilarga ma‘lum bo‘lgach, oshxonadagi oqsoch xotin bunday gapni eshitgandan keyin yig‘lamasdan baqrayib turish uyat degan kabi, xuddi birov urgandek shovqin ko‘tarib yig‘lab yubordi.

– Anisim Grigorich, lochinim, bizlarni kimga tashlab ketding...

Yig‘i ovozi eshitib kuchuklar ham vovullashdi. Varvara yugurganicha deraza oldiga kelib, betoqatlikdan yuragi siqilib, shovqinlab oqsoch xotinni koyimoqqa tutindi.

– Bas qil, Stepanida, bas qil! Xudo osin seni, yuragimni ezma!

Samovar qo‘yish ham eslarida yo‘q, hammaning boshi gangigan edi. Faqat Lipa nima voqea bo‘lganini bilmaydi, chaqalog‘i bilan ovora edi.

Chol stansiyadan kelgach, undan hech kim hech narsa so‘rab ham o‘tirmadi. Hamma bilan bir-bir so‘rashgandan keyin indamasdan uylarning hammasiga bir-bir kirib chiqdi, ovqat ham yemadi.

Er-xotin xoli qolganlaridan keyin, Varvara so‘z boshlab:

– Harakat qiladigan odam bo‘lmadi... Bitta-yarimta obro‘liroq kishidan iltimos qilaylik demadimmi, mening gapimga quloq solmadinglar... Ariza tashlash kerak edi... – dedi.

Chol qo‘lini siltab:

– Xo‘b harakat qildim! Anisim kesilgandan keyin darrov uni himoya qilgan kattamiz oldiga bordim. «Endi hech narsa qilib bo‘lmaydi, vaqt o‘tdi», dedi. Anisimning o‘zi ham, vaqt o‘tdi, dedi. Ammo men suddan chiqishim bilan darrov bir advokat bilan gaplashib, unga zaklat ham berdim... Biron hafta o‘tkazib yana boraman, Xudo o‘ngiga olsa ajab emas, – dedi.

Chol yana xomush bo‘lib, indamasdan uylarni aylanib chiqdi, keyin qaytib yana Varvara oldiga kelganda dedi:

– Betobga o‘xshayman. Boshim allaqanday karaxt, xayolim parishon.

Chol gapimni Lipa eshitib qolmasin, deb eshikni bekitib kelgach ohista yana so‘z boshladi.

– Pullarimda biroz chatoqlik bor. Esingda bormi, to‘ydan avval Anisim menga bir so‘mlik, yarim so‘mlik yangi pullar keltirgan edi? Shu pullarning birmunchasini tugib bekitib qo‘ygan edim, lekin qolganini o‘z pulimga qo‘shib yuborgan edim... Bir zamonlarda Xudo rahmati amakim Dmitriy Filatich Moskva bilan Qrimga qatnar edi. Amakimning bir xotini bor edi, bu xotin eri savdogarchilik bilan yurtma-yurt yurganda o‘ynash qilardi. Olti nafar bolasi bor edi, ana shu amakim ichib mast bo‘lganda, «Bu bolalarning qaysi biri meniki-yu, qaysi biri meniki emasligini hech ajratib ololmayman», derdi. Shunaqa yengiltabiat kishi edi. Shuning singari men ham hozir pulimning qaysi biri toza-yu, qaysi biri qalbakiligini bilolmay qoldim. Nazarimda, hammasi qalbakiga o‘xshaydi.

– Qo‘ysangiz-chi, Xudo xayringizni bersin!

– Vokzalda chipta olganimda uch so‘m berib edim, nazarimda, u ham qalbakidek ko‘rinib, vahimaga tushdim. Tobim yo‘qqa o‘xshaydi.

– Nimasini aytasan, hammamiz ham Xudoning bandasimiz... Sho‘rim qursin... – deb boshini chayqab qo‘ydi Varvara. Keyin so‘z qotib dedi:

– Petrovich, buning andishasini qilib qo‘ymoq kerak... Zamon nozik, sen ham yosh emassan, o‘lib ketsang, nevarangni xor qilmasinlar. Shu bechora Nikiforni xafa qiladilar, deb qo‘rqaman-da! Otasini endi yo‘qqa chiqarib qo‘yaver, onasi yosh, aqli past... Hech bo‘lmasa, Petrovich, shu Butyokinodagi yerni nevarang nomiga yozdirib qo‘ysang-chi, yana o‘z tanangga o‘ylab ko‘r! Bolasi qurg‘ur shiringina, odamning yuragi achiydi! Sustlik qilma, ertagayoq borib vasiqa qilib ber!

– Nevaram esimdan ham chiqib ketibdi-ya... Borib ko‘rib kelay. Bolani tuzuk deysanmi? Unday bo‘lsa o‘ssin, katta bo‘lsin, Xudo umr bersin!

Sibukin eshikni ochib, barmog‘i bilan Lipani chaqirib ishora qildi. Lipa bolasini ko‘tarib qaynatasining oldiga keldi.

– Sen, bolam Lipa, muhtojliging bo‘lsa, qarab o‘tirmasdan aytaver. Ko‘ngling nimani xohlasa, yeyaver, biz sendan qizg‘an-

maymiz. Ishqilib, o'zing sog' bo'l. Bolangni asra, endi, o'g'limiz yo'q, uning o'rnini bossin.

Cholning ikki yuzidan ko'z yoshlari sharillab oqib, o'pkasi to'lib, piqillab o'rnidan turib ketdi. Birozdan keyin yotdi, yetti kundan beri ko'zi uyqu ko'rmaganidan, qattiq uxladi.

VII

Chol andak muddatga shaharga ketdi. Kimdir, uning vasiyatnoma yozgani shahar notariusiga ketganini, xumdon solingan yerni nevarasi Nikiforga vasiyat qilib qoldirmoqchi bo'lganini Aksinyaga aytib qo'yibdi. Chol bilan Varvara ikkovi daraxt tagida o'tirib, choy ichayotganda bu xabar Aksinya qulog'iga yetib, darrov do'konini ko'cha tomondan ham, hovli tomondan ham bekita solib kalitlarning hammasini qaynatasining oyog'i tagiga tashladi.

– Bo'ldi, endi men sizlarga mardikor bo'lmayman! Endi bilsam, men sizlarga kelin emas, malay ekanman. Hamma meni masxara qilyapti, kimni ko'rsang «Sibukinlar xo'b yaxshi malay topib oldilar-da!» deydi. Men sizga xizmatkor tushmagandim. Men ota-onasi yo'q yetim emasman, Xudoga shukur, otam ham, onam ham bor, – deb ayyuhannos solib birdan yig'lab yubordi.

Aksinya sharillab oqib turgan ko'z yoshini artmasdan, jahli chiqqanidan g'ilay tortib, darg'azab bo'lib, ko'zlarini cholga tikkanicha turaverdi. Kuchining boricha baqirib shovqin solayotganidan, yuz-ko'zi, bo'yinlari qip-qizarib ketdi.

– Endi sizga xizmatkorlik qilib bo'ldim. Shuncha azob tortganim bas! Ish bo'lsa, ertadan kechgacha do'konda o'tirib, kechasi ham tinmay araqqa yugurish bo'lsa men ekanman-ku, yerni kesilganning xotini bilan ajinaga o'xshagan bolasi olar ekan-da. Uyning egasi u ekan-u, men unga oqsoch ekanman-da! Nimangiz bo'lsa hammasini o'sha kesilgan o'g'lingizning xotiniga bering, o'shaning boshida qolsin, men o'z uyimga ketay! Endi boshqa bir ahmoqni qidirib, topib olarsiz!

Chol umrida bolalarini so'kmagan, urmagan edi, bola-chaqalaridan bitta-yarimtasi unga bunday dag'dag'a bilan so'zlar, uni behurmat qilar, deb xayoliga ham kelmagan edi. Shuning uchun kelinining qilig'idan qo'rqib ketib, uyidagi javon orqasiga kirib, bekinib oldi. Varvara bo'lsa esankirab, o'tirgan joyidan turolmay qoldi, ari talagan kishidek nuqul ikki qo'lini siltar edi, xolos.

– Voy, sho'rim qursin, voy, o'la qolay, bu qanday gap? Nega shovqin solyapti bu? Voy, sho'rim qursin, axir, qo'ni-qo'shnilar eshitadi! Sekinroq, axir, sekinroq gapirsang, nima qiladi! – derdi yuragi yorilib.

Aksinya shovqinini qo'ymas edi:

– Yerni kesilganning xotiniga beribsiz-ku, hammasini o'shanga bering, menga hech narsa kerak emas. Hammang qora yerga kir, hammangiz bir go'rsiz. Jabr-u jafongizni xo'b tortdim, endi bas! Muttaham o'g'rilar, o'tkanning o'rog'ini, ketganning ketmonini oldingiz, yosh-u qari demadingiz. Ijzat olmasdan yashirincha araq sotgan kim? Qalbaki pullaringiz-chi? Qalbaki pullar bilan sandiqlaringizni xo'b to'latib oldingiz, endi men kerak bo'lmay qoldimmi?

Lang ochiq turgan darvoza oldida allaqancha odam tomosha qilib turardi.

– Odamlar qarasa qarasin, xaloyiq ichida sharmandangizni chiqaraman, rasvoyi olam qilaman, oyog'im tagida dumalab yotarsiz!

Xo'p shovqin solgandan keyin:

– Hoy, Stepan! – deb kar erini chaqirdi. – Yur darrov, uymizga ketamiz! Ota-onamnikiga ketaman. Jinoyatchilar bilan turmayman. Yig'ishtir hamma narsangni!

Hovliga tortilgan arqonga yoyilgan kir ichida Aksinyaning ham kiyimlari bor edi. Borib ho'l kiyimlarini yig'ishtirib, hammasini karning qo'liga tashlayverdi, keyin alamiga chidolmay, u yoqdan bu yoqqa yugurib, boshqa ho'l kirlarni ham yerga tashlab, oyog'i bilan tepkiladi.

– Voy, sho'rim qursin, axir uni tiysanglar-chi! Nima balo bo'ldi unga. Bera qoling o'sha yerni, ola qolsin, Xudo urdi-ketdi, ola qolsin! – derdi Varvara.

Darvozaxonada tomosha qilib turganlar Aksinyaning qilayotgan shallaqiligini ko'rib:

– Ana xolos, xotin boshi bilan qilayotgan shallaqiligini qara, barakalla, sharmandalikni xo'b bo'yniga olibdi-a! – derdi.

Aksinya kir yuvilayotgan oshxonaga yugurib kirdi. Oqsoch xotin soyga kir chaygani ketgan, Lipa yolg'iz kir yuvmoqda edi. O'choq tepasidagi qozondan, kir tog'oradan chiqqan bug'ga oshxona to'lgan, hech narsa ko'rinmas edi. Yerda yuvilmagan bir to'da kir turar, bu kirlar oldidagi skameykada qip-qizil oyoqlarini osmonga ko'tarib Nikifor yotardi, yerda yuvilmagan kir bor, bola skameykadan yiqilib tushsa, hech qayeri mayib bo'lmasdi. Aksinya oshxonaga kirgan paytda Lipa kirlar ichidan uning ko'ylagini olib, tog'oraga solib, endi stol ustida turgan katta cho'michdagi qaynoq suvga qo'l uzatib edi.

– Bu yoqqa ber! Bu yoqqa ber! Mening kirimni yuvish senga qolgani yo'q! Sen jinoyatchining xotinishan, martabangni, kimligingni bilib qo'y, – deb baqirib, ko'ylakni Lipaning qo'lidan tortib oldi.

Lipa esankirab angrayganча qoldi; hayron bo'lib turgan paytda, Aksinyaning yotgan chaqaloqqa olayib qaraganini ko'rib qolib, uning niyati yomon ekaniga tushundi va yuragi yorilganday bo'ldi...

– Yerimni olganning jazosi mana!

Aksinya bu so'zni aytib cho'michdagi qaynoq suvni Nikiforning ustiga sohib yubordi.

Bundan keyin bir qattiq ovoz chiqdiki, Ukleyevo qishlog'ida haligacha bunday qattiq tovushni hech kim eshitmagan va Lipadek kichkinagina, nimjongina odamning bunday qattiq baqirishiga hech kim ishonmas edi. Bu qattiq ovozdан keyin hovli jim bo'lib qoldi. Aksinya o'sha eski iljayishini qilib, indamasdan, bemalol uyga kirib ketdi... Kar qo'lida kir bilan hali ham hovlida yurar edi, keyin yana indamasdan, shoshmasdan kirlarni yoya boshladi. Oqsoch xotin soy bo'yidan kelmaguncha oshxonaga kirib, unda nima bo'lganini bilib chiqishga hech kim yurak botinolmadi.

VIII

Nikiforni zemstvo kasalxonasiga eltdilar. Kechqurun bola kasalxonada o'ldi. Lipa uni olib ketgani odam kelishini kutmay, bolasining o'ligini ko'rpachaga o'rab, yo'lga tushdi.

Yaqinda solingan yangi, derazalari katta-katta kasalxonaning turgan joyi balandlikda edi. Endi botayotgan kunning shu'lasi tushib, kasalxonaning ichiga o't ketgandek lovullab turardi. Lipa yo'ldan pastga tushib borib, qishloqqa yetmasdan, kichkina hovuz oldida to'xtadi. Bir xotin ot sug'organi keldi, lekin oti suv ichmadi, xotin sekin-sekin gapirib:

– Nega ichmaysan? Nima bo'ldi? – der edi taajjub bilan.

Qizil ko'ylakli bir bola hovuz bo'yida o'tirib otasining etigini yuvardi. Qishloqda ham, yuqorida ham bulardan boshqa hech bir maxluq ko'rinmasdi. Lipa otga qarab turib:

– Ichmayapti... – dedi.

Xotin kishi ham, etik yuvgani kelgan bola ham jo'nab ketdi. Boshqa hech kim yo'q edi. Oftob ham qip-qizil zarhal alvonini yoyib botdi. Shafaqdan qizargan uzun-uzun bulutlar osmon yuziga yoyilib, go'yo oftobga posbonlik qilar edi. Qayerdadir uzoqda og'ilxonaga qamalib qolgan sigir ma'ragandek mushgir qichqirardi. Noma'lum bir qushning ovozi ko'klamda eshitmagan odam yo'q, lekin uning qanday qushligini va qayerdaligini hech kim bilmaydi. Yuqoridagi kasalxonada, hovuz yonidagi mayda daraxtlar ichida, qishloqning narigi tarafida, atrofdagi o'lanzor, chamanzor manzaralar ichida bulbullar sayraydi. Kakku qush go'yo bironing yoshini sanar, har gal sanoqdan yanglishib, yana qaytadan boshlardi. Hovuzda qurbaqalar bir-birlarini chaqirishib vaqillashar, hatto ularning vaqirlashib nima deyayotganini uqib olsa ham bo'lardi: «Qurbaqa, qurbaqa, sen ham bo'lgil shundaqa!» Hovuzda shunday vaqir-vuqur shovqin ediki, undagi maxluqlar xuddi bu bahor kechasida hech kim uxlamasin degandek, hatto badjahl qurbaqalar ham har nafasni g'animat bilib rohat va farog'at qilsinlar, dunyoga har kim bir keladi, deb g'avg'o ko'tarib sayrashayotgandek edi.

Osmonda yangi tug‘ilgan oy kumushdek yaltirar, yulduzlar charaqlar edi. Lipa hovuz bo‘yida uzoq o‘tirib qolganini payqamadi, lekin o‘rnidan turib yo‘lga tushganda qishloqdagilar hammasi uyquga yotgan, chiroqlar o‘chgan edi. Uyiga yana o‘n ikki chaqirimcha yo‘l bor, lekin yurmoqqa madori, yo‘lni topib yurishga es-hushi yo‘q edi. Oy hali oldidan, hali yonidan yaltirab ko‘rinar, kakku qush hali ham tinmasdan sayrar, Lipaga, «Hoy, ehtiyot bo‘l, yo‘ldan adashasan», deb uni masxara qilgandek, kulgandek tuyulardi. Lipa jadallab kelayotganda boshidagi ro‘moli tushib qolibdi. Osmonga qarab bolasining arvochini izlardi: onasidan bexabar orqamdan kelayotganmikin yoki osmonda yulduzlar orasida uchib yurganmikin? Kishi kechalari sayroqi qushlar orasida o‘zi sayray olmay sayr qilib yurganda, o‘zi xursandlik qilolmay, shodlik-xursandlik tovushlari har tarafdandan to‘xtamay kelib turgan joylarda yurganida, o‘zini qanday g‘arib sezadi. Yer yuzida ko‘klammi, zimiston qishmi, undagi insonlar o‘likmi-tirikmi, bunga hech parvo qilmay osmondan qarab turgan oy ham sendek tanho, sendek g‘arib ko‘ringan kezlarda odam o‘zini nechog‘lik g‘arib his qiladi... Ko‘nglida g‘am-g‘ussalar, dard-u alamlar to‘lib-toshgan vaqtlarda yolg‘izlik, g‘ariblik og‘ir. Koshki Lipaning yonida onasi yoki mo‘ysafid usta bo‘lsa yoki oqsoch xotin, hech bo‘lmaganda bironta erkak bo‘lsa!

Mushgirning bu-bulagani eshitildi.

Shu paytda to‘satdan:

– Vavila, aravani qo‘sh! – degan ovoz eshitildi.

Old tomondagi yo‘l ustida gulxan yonib turardi. O‘tning alangasi o‘chgan, faqat cho‘g‘lari qolgan. Otlarning pichan chaynashi eshitilardi. G‘ira-shira qorong‘ida ikki aravaning qorasi ko‘rindi, biriga bochka yuklangan, ikkinchisi pastroq, qop ortilgan. Yana ikki kishining qorasi ham ko‘rindi, biri arava qo‘shmoqchi bo‘lib ot yetaklab kelar, ikkinchisi qo‘lini orqasiga qilib jim turardi. Arava oldidagi it irilladi. Ot yetaklab kelayotgan to‘xtab:

– Birov kelayotganga o‘xshaydi, – dedi.

Qimirlamasdan jim turgan odam:

– Sharik, jim tur! – deb qichqirdi. Bu odamning tovushidan mo‘ysafid ekanligi bilinib turardi. Lipa to‘xtab:

– Hormanglar! – dedi.

Mo‘ysafid Lipaga yaqin keldi, lekin darrov javob bermasdan, birozdan keyin:

– Esonmisan! – dedi.

– Buva, itingiz qopmaydimi?

– Yo‘q, o‘tib ketaver, tegmaydi.

Lipa birpas indamay turgach:

– Men kasalxonaga borgan edim, o‘g‘lim kasalxonada o‘ldi, o‘ligini uyga olib ketyapman, – dedi.

Lipaning bu gapi mo‘ysafidga yoqinqiramadi, shekilli, u nariroq turib, shoshib-pishib dedi:

– Chirog‘im, xafa bo‘lma, Xudoning xohishi, – keyin yonidagi hamrohiga qarab, – Bolam, muncha ivirsiysan, tezroq bo‘l-sang-chi! – dedi.

– Sening do‘g‘ang yo‘q-ku, ko‘rinmaydi, – dedi bola.

– Vavila, hech shuding yo‘q-da.

Mo‘ysafid cho‘g‘ olib puflab yondirdi, cho‘g‘ning yorug‘ida uning ko‘zi bilan burni ko‘rindi, xolos. Keyin do‘g‘a topilgach, qo‘lida o‘t bilan Lipaning oldiga kelib, uning yuziga qaradi. Uning bu qarashida shafqat va mehribonlik bor edi.

– Bola-da, onaga bola shirin.

Bu so‘zni aytib, mo‘ysafid uh tortdi va boshini chayqab qo‘ydi. Vavila o‘tga bir narsa tashlab tepkilab edi, qop-qorong‘i bo‘lib qoldi. Ko‘rinib turgan narsalar g‘oyib bo‘ldi, yana o‘sha-o‘sha dala, yulduzlari charaqlab turgan osmon, bir-birlarini bezovta qilib, uxlagani qo‘ymay, chirqillashib turgan qushlarning g‘avg‘osigina qoldi. Qiziloyoq qush ham o‘t yoqilgan joyning xuddi o‘zida sayrab turgandek edi.

Ammo bir lahzadan keyin aravalar, mo‘ysafid, uzun bo‘yli Vavila yana ko‘rindi. Aravalar g‘ijirlab katta yo‘lga chiqdi.

Lipa mo‘ysafiddan:

– Sizlar buzruklardanmisizlar? – deb so‘radi.

– Yo‘q, biz Firsanov qishlog‘idanmiz.

– Sen hali menga bir nazar qilib eding, yuragimdagi hasratim biroz yozilgandek bo‘ldi. Yoningdagi bola ham yuvoshgina ekan, shuning uchun men sizlarni buzruklarmisiz, deb gumon qildim.

– Qayerga borasan?

– Ukleyevo qishlog‘iga.

– Aravaga chiqib ol. Kuzminko qishlog‘igacha eltib qo‘yamiz, u yerga borgach sen to‘g‘riga qarab ketasan, bizlar chapga burilamiz.

Vavila bochka ortgan aravaga chiqib oldi, mo‘ysafid bilan Lipa boshqa aravaga chiqdilar. Vavila oldinda, sekin-sekin ketaverdilar.

– O‘g‘lim kuni bo‘yi qiynaldi, ko‘zlarini mo‘ltillatib bir narsa demoqchi bo‘ladi-ku, lekin aytolmadi. Parvardigorim! Men dardimga chidolmay hadeganda o‘zimni ko‘tarib-ko‘tarib uraverdim. Bolamning karavoti oldida turolmasdan yiqilib tushaverdim. Buva, axir sen bilarsan, yosh go‘dakning ham jon berishi shuncha qiyin bo‘ladimi? Erkakmi, xotinmi, katta odam qiynalib jon bersa, gunohini Xudo kechiradi, lekin go‘dakning nima gunohi bor, nega go‘dak ham qiynalib jon beradi?

– Kim biladi! – deb javob qildi chol.

Yarim soatcha indamasdan ketaverdilar.

Keyin chol so‘z boshlab:

– Har narsani bilaverish yaxshi emas, parrandaga Xudo to‘rt emas, ikki qanot beribdi, ikki qanot bilan uchsa ham bo‘ladi. Shuningdek, odamzod ham hamma narsani bilavermaydi, yarmisini yoki choragini biladi. Dunyoda yashamoq uchun qancha bilmoq kerak bo‘lsa shunchasini biladi, – dedi.

– Buva, piyoda yurganim osonroq, aravada yuragim o‘ynab ketyapti.

– Mayli, o‘tiraver.

Mo‘ysafid esnab og‘zini cho‘qintirdi. Keyin yana:

– Mayli, o‘tiraver... – deb qo‘ydi. – Sening hasrating hasratmi? Hali ko‘p yashaysan, yaxshini ham, yomonni ham ko‘rasan. Yurtimizning bag‘ri keng, Rossiya ulkan! – shunday deb chol

ikki tomonga qarab qo‘ydi. – Men Rossiyaning hamma yerini ko‘rdim, har yeriga bordim, har narsa ko‘rdim, chirog‘im, mening so‘zimga bovar qil. Hali yaxshi-yomonni ko‘p ko‘rasan. Piyoda Sibirga bordim, Amurga bordim, Oltoyga bordim, keyin Sibirga ko‘chib ketib, u yerda dehqonchilik qildim. Ammo Rossiyani sog‘inib, yana o‘z qishlog‘imga qaytib keldim. Rossiyaga qaytib kelganimizda ham piyoda keldik... Qayiqqa tushib kelganimiz hali ham esimda bor. Men juda ozib, abgor bo‘lib qolgan edim. Egni-boshim yirtiq, oyoqyalang, sovuqda junjikib bir burda qattiq nonni shimib kelayotgan edim, qayiqda bir boy ham kelayotgan ekan, agar o‘lib ketgan bo‘lsa, Xudo rahmat qilsin, bu boy meni ko‘rib juda rahmi keldi, ko‘zidan yoshi oqib ketdi. «Bechora, yegan noning ham qora, ko‘rgan kuning ham qora ekan...», dedi. Qishloqqa kelganimda na bosh tiqqunday uy bor, na hovli. Xotinim bor edi, Sibirda o‘ldi, o‘sha yerga ko‘mdim. Endi batraklik qilib ishlab yuribman. Nima qilay, men senga aytsam, bundan beshbattar ham bo‘lganman, lekin yaxshi kunlarni ham ko‘rdim. Ammo, chirog‘im, nima bo‘lsa ham o‘lishni xohlamayman. Yana yigirma yil bo‘lsa ham yashasam deyman, demak, umrimda yaxshi kunlar ko‘p bo‘lganidan-da. Ammo yurtimiz Rossiyaning bag‘ri keng! – Bu so‘zni aytib to‘rt tarafga qarab, yana alanglab qo‘ydi.

– Buva, odam o‘lgandan keyin uning joni yer yuzida qancha vaqtgacha yuradi? – deb so‘radi Lipa.

– Kim bilsin! Qani, Vaviladan so‘raylik-chi, u maktab ko‘rgan. Zamona maktabida har bir narsani o‘qitadi. Vavila!

– Ha!

– Odam o‘lgandan keyin uning joni yer yuzida qanchagacha yuradi?

Vavila avval otini to‘xtatib, keyin javob berdi:

– To‘qqiz kun. Amakim Kirilla o‘lganda joni o‘n uch kungacha uyimizdan ketmagan edi.

– Qayerdan bilasan?

– O‘n uch kungacha pechni dukullatdi.

– Xo‘b, yaxshi, yur – dedi mo‘ysafid. Bu so‘zlarning hech biriga ishonmagani avzoyidan ma‘lum edi.

Kuzmenkoga yaqinlashganda aravalar tosh yo'lga burildi. Lipa aravadan tushib, piyoda ketdi. Tong yorishib qoldi, Lipa soylikka tushganda qishloqdagi uylar, cherkovlar hali ham tuman ichida edi. Havo sovuq, Lipaning nazarida, kakku qush hali ham tinmasdan kukkulab turgandek edi.

Lipa uyga qaytib kelganda hali pada chiqqani yo'q edi. Uydagilarning hammasi uxlab yotardi. Eshik oldidagi pillapoyaga chiqib, kutib o'tirdi. Hammadan avval chol tashqari chiqdi. Chol Lipaga ko'zi tushishi bilan darrov voqeani fahmladi. Anchagacha hech narsa deyolmasdan, lablarini qimirlatib turdi. Birpasdan keyin:

– Ey, sho'rlik Lipa, nevaramni asrolmading... – dedi.

Varvarani uyg'otdilar. U yig'lab bolani saranjomlashga tutindi va dedi:

– Ey, Xudoyim, sho'rim qursin, bola faqir yaxshigina edi... Bittagina bolani ham eplolmading, tentak...

Ertalab va kechqurun motam tutdilar. Ertasiga bolani ko'mdilar. Go'ristondan qaytib kelgach qishloq ruhoniylari va yana allaqancha mehmonlar kelib, ovqat ko'rmagan kishilardek xo'b yedilar. Lipa xizmat qilib turdi. Pop tuzlangan qo'ziqorinni sanchqiga ilib, uni yupatar edi:

– Bolangga ko'p achinma, Xudoning xohishi shu ekan.

Hamma tarqab ketgandan keyin Lipa bolasining yo'qligi, undan ajraganligini bilib, ho'ngrab yig'lab yubordi. Qaysi uyga kirib, yig'lab yuragini bo'shatishini bilmas, chunki bola o'lgandan keyin, bu uyda begona va hech kimga keragi yo'q, ortiqcha kishi ekanini fahmladi, bunga boshqalarning ham aqli yetib turardi.

Bir mahal Aksinya eshik oldiga kelib:

– Ovozingni o'chir, ko'p bo'kiraverma, – deb baqirdi. Aza munosabati bilan Aksinya bosh-oyoq yangi kiyimlar kiyib, yuziga upa-eliklar surtib olgan edi.

Lipa yig'isini bas qilmoqchi bo'lsa ham, o'zini to'xtatolmay, yana battarroq ho'ngrab yig'ladi.

– Kimga aytyapman? Bas qil! Chiqib ket hovlidan, yo'qol! Qadam bosma bu yerga! Jinoyatchining xotini! Yo'qol!

Chol kalovlanib:

– Hoy, hoy!.. Bolam, shovqinlama, chirog'im... Bolasi o'lgandan keyin nima qilsin... – dedi.

Aksinya cholni masxara qilib:

– Nima qilsin deydi-ya... Mayli, buguncha yotsin-ku, ertaga yo'qolsin! – Cholning gapini masxara qilib yana, – nima qilsin deydi-ya, – deb kulganicha do'konga kirib ketdi.

Lipa ertasiga tong otishi bilan onasi turgan Torguyevo qishlog'iga jo'nab ketdi.

IX

Endi do'konning tomi, eshigi sirlangan, yangidek yaltiraydi. Uyning darchalarida avvalgidek ochilib turgan gullar. Sibukinning uyida bundan uch yil avval bo'lgan voqealarni hamma unutgan.

Hali ham avvalgidek uyning egasi va oila boshlig'i Grigoriy Petrovich hisoblanadi-ku, lekin hamma ishni Aksinya o'z tasarrufiga olgan. Sotgan ham u, olgan ham u. Uning roziligi bo'lmasa hech kim hech narsa qilolmaydi. Xumdonning ishlari rivojga minib ketdi. Temir yo'lga g'isht ko'p kerak bo'lganidan, g'ishtning mingi yigirma to'rt so'mga chiqdi. Xotinlar, qiz-juvonlar stansiyaga g'isht tashiydilar, vagonlarga ortadilar, kuniga tanga miridan pul ishlaydilar.

Aksinya Xriminlarga sherik bo'ldi, endi ularning fabrikasi «Kichik Xriminlar va sheriklari» deb ataladi. Stansiyaga yaqin joyda qovoqxona ochdilar, qimmatbaho garmonni endi fabrikada emas, qovoqxonada chaladilar. Pochtaxona boshlig'i bilan stansiya boshlig'i qovoqxonaga tez-tez kirib turadigan bo'ldi. Pochta va stansiya boshliqlari ham savdogarchilikka aylanishadigan bo'ldi. Kichik Xriminlar kar Stepanga oltin soat in'om qildilar. Kar soatini dam-badam cho'ntagidan olib qulog'iga tutib ko'radi.

Qishloqdagilar, Aksinya har narsaga qurbi yetadi, deydilar. Darvoqe, ertalab turib o'ziga oro berib, iljayib zavodga ketayotganida, keyin, zavodga borib, uni qil, buni qil, deb xo'jayinlik qilganida hamma ish uning qo'lida ekani, nima qilsa qo'lidan

kelishi, har narsaga qurbi yetishi ko‘rinib turardi. Undan uy-dagilar ham, qishloqdagilar ham, zavoddagilar ham qo‘rqardi. Pochtaxonaga kelganda pochta boshlig‘i darrov o‘rnidan sakrab turib, takalluf bilan:

– Kseniya Abramovna, marhamat qilib, o‘tirsinlar! – deb turadi.

Nafis movutdan tikilgan beli burma kamzul, qo‘nji baland amirkon etik kiygan, yoshi qaytib qolgan bo‘lsa ham, oliftachiligini qo‘ymagan bir pomeshchik, bir kun Aksinyaga ot sotganida uning gapiga mahliyo bo‘lib, otni uning so‘raganiga sotib ketgan edi. Pomeshchik Aksinyaning qo‘lini qo‘yib yubormasdan, uning o‘ynab-kulgan ko‘zlariga tikilib turib:

– Kseniya Abramovna, sizdek xotinga jonim fido bo‘lsin, faqat ayting, qachon ikkimiz xoli o‘tirib suhbatlasha olamiz?

Kseniya esa:

– Qachon desangiz, shu chog‘, – deb javob bergan.

Bundan keyin olifta chol har kuni pivo ichgani Aksinyaning do‘koniga kelib turadigan bo‘ldi. Pivosi kakra o‘tdan achchiq bo‘lsa ham, pomeshchik kallasini chayqab-chayqab ichaverdi.

Chol Sibukin endi ishga aralashmay qo‘ydi, qo‘liga pul ushlaymaydigan bo‘ldi, chunki rostakam pulni qalbakisidan ajratolmas va lekin dami ichida, bu sirni hech kimga aytmas edi. Cholning esi kirdi-chiqdi, parishonroq bo‘lib qoldi, ovqatni ham bersalar yeb, bermasalar so‘ramas edi. Uydagilar avval cholsiz ovqat yemas edi, endi u bo‘lmasa ham yeyaveradigan bo‘lib qoldilar. Varvara bo‘lsa ko‘pincha:

– Kecha chol yana ovqat yemay yotib qoldi, – derdi.

Bu gapni ham juda beg‘amlilik, beparvolik bilan aytardi, chunki bu holga odatlanib qoldi. Sibukin negadir yozda ham, qishda ham po‘stin kiyib yurar, faqat haddan tashqari issiq bo‘lganda uydan eshikka chiqmay o‘tirardi. Aksari po‘stinining yoqasini ko‘tarib, oldini o‘rab olib qishloq ko‘chasida, stansiya yo‘lida sayr qilib yurardi yoki ba‘zida erta-yu kech cherkovning darvozasi oldidagi skameykada o‘tirardi. Bir o‘tirganicha qimir etmasdan kechgacha o‘tirardi. O‘tgan-ketganlar salom bersalar,

javob bermas, chunki hali ham qishloq odamlarini yoqtirmas edi. Undan biron narsa so'rasalar, juda yaxshi, ma'qul, deb javob berar edi-ku, lekin gapni cho'zmasdan, qisqa qilib qo'ya qolardi.

Qishloqda Sibukinni kelini uyidan haydab yuboribdi, ovqat bermasmish, gadoychilik qilib yurganmish, degan gaplar yoyildi. Bunga ba'zilar suyundi, ba'zilar xafa bo'ldi.

Varvara battarroq semirib, badani toza bo'lib, oqarib ketdi, hali ham xayr-ehsonini qo'ymas, Aksinya ham uning bu ishiga indamas edi. Murabbosini ko'pligidan bu yil qaynatilgani kelasi yilgacha yeyilmasdan shakar boylab qolardi. Varvara bo'lsa murabbosini nima qilishini bilmay, yig'lagudek bo'lardi.

Anisimni eslaridan chiqara boshladilar. Bir kun undan xat kelib qoldi. Bu xat ham avvalgi xatlaridek arizaga o'xshagan katta, bir taxta qog'ozga bayt bilan chiroyli qilib yozilgan edi. Do'sti Samorodov ham uning bilan birga qamoqda bo'lsa kerak. Baytning oxirida zo'rg'a o'qib bo'ladigan badxat bilan: «Men bu yerda kasaldan chiqmay qoldim, ahvolim yomon, Xudo haqi, menga ozroq yordam bering», degan bir yo'lgina xat yozilgan edi.

Havo ochiq, kuz kunlaridan birida kech payti, chol Sibukin po'stinining yoqasini ko'tarib olib, cherkov eshigi tagida o'tirib edi, burkanib olganidan shapkasining soyaboni bilan burnidan boshqa hech joyi ko'rinmas edi. Uzun skameykaning narigi boshida pudratchi Yelizarov, uning yonida yoshi yetmishlarga borib qolgan, tishi to'kilib ketgan maktab qorovuli Yakov o'tirar edi. Yog'ochoyoq bilan qorovul gaplashar edi:

– Ota-ona keksayib qolganda ularni boqish bolalarning bo'ynida... Ota-onani hurmat qilish ham bolaning bo'ynida. Kelini buni o'z uyidan haydab qo'yibdi. Bechora cholga ovqat bermaydi, qayoqqa borsin? Uch kundan beri ovqat yemasmish, – derdi Yakov jahl bilan.

– Uch kundan beri-ya! – dedi Yog'ochoyoq ajablanib.

– Shu holda o'tiraveradi, birov bilan gaplashmaydi, xarob bo'lib qoldi, indamasdan yuraveradi. Bilmadim, nega indamas ekan? Sudga bersa-ku, keliniga yaxshi bo'lmaydi.

Yelizarov uning so'zini eshitmasdan:

– Kim sudga beribdi? – deb so‘radi.

– Nimadi?

– Kelini-ku epchil xotin-a. Ularning uyida u bo‘lmasa bo‘lmaydi.... Ya’ni koribadsiz-ularning uyi uy emas demoqchi-man...

Yakov hamon jahl qilib:

– O‘z uyidan-a, avval Xudo bersa, o‘zing uy qil, keyin birovni uyidan hayda. Seni qara-yu, bachchag‘ar, yaramas, – derdi.

Sibukin bu gaplarni eshitib, qimir etmasdan o‘tiraverdi.

– O‘zingning uyingmi yoki begonanikimi, mayli, ishqilib iliq-qina bo‘lsa, xotining urishavermasa bo‘lgani... – dedi Yog‘ochoyoq va kulib yubordi. – Yoshligimda xotanim Nastasyaga juda mehribon edim, o‘zi juda yuvosh edi. «Makarich, uy olsang-chi, uy olsang-chi! Makarich, ot olsang-chi, bitta ot olsang-chi!» deb javragani-javragan edi. O‘lib ketayotganida ham «Makarich, axir o‘zingga chopqir ot bilan bitta arava olsang-ku, piyoda yurmay-san-a», deb o‘lib ketdi. Men bo‘lsam unga shirin-shirin nondan boshqa hech narsa olib bermadim.

Yakov Yog‘ochoyoqning gapiga quloq solmay, yana gapini ma’qullaydi:

– Eri kar, tentak, ahmoqligi shunchaki, g‘ozdan ham battar, nimaga aqli yetardi? G‘ozni kallasiga ursang ham tushunmaydi.

Yog‘ochoyoq uyiga ketmoqchi bo‘lib o‘rnidan turdi. Yakov ham turdi, ikkovlari gaplashib ketdilar. Ular ellik qadamcha nari ketganlaridan keyin chol Sibukin ham o‘rnidan turib, xuddi sirpanchiq yerdan zo‘rg‘a yurib ketayotgandek, sekin-sekin, imillab, ular orqasidan ketaverdi.

Pastlikdagi qishloqqa allaqachon qorong‘i tushib, faqat pastdan yuqoriga ilonizi bo‘lib ketgan yo‘lning tepasigina yorug‘ edi. Kampirlar va ular bilan bolalar o‘rmondan kelardi. Stansiyada vagonga g‘isht yuklagan qiz-juvonlar yuz-ko‘zlarini qip-qizil tuproqqa bulab, galalashib, qo‘shiq aytib stansiya tomondan kelardi. Lipa ham xuddi kun botib, kech kirib, rohat vaqti kelganiga suyungandek, osmonga qarab, ingichka tovush bilan chinqirib, qo‘shiq aytib, hammaning oldiga tushib kelardi.

Kelayotgan xotinlar ichida Lipaning onasi mardikor Praskovya ham bor, u qoʻlida tugun bilan harsillab kelar edi.

· Lipa Yogʻochoyoqni koʻrib:

– Salom, Makarich! Qalaysiz! – deb soʻrashdi.

Yogʻochoyoq quvonib:

– Yaxshimisan, bolam! Yaxshi qizlar, yaxshi juvonlar, boy buvalaringga ham qarab qoʻyinglar, qoʻzilarim, boʻtalarim, chirogʻlarim!

Yogʻochoyoqning xoʻrligi kelib, oʻpkasi toʻldi.

Yogʻochoyoq bilan Yakov ikkovi gaplasha-gaplasha oʻtib ketdi, ancha nari ketganlaridan keyin ham ularning gʻovur-gʻuvur gaplari eshilib turardi. Birozdan keyin chol Sibukin ham kelib qoldi. Xotinlar uni koʻrgandan keyin hammalari jim boʻlib qoldilar. Lipa bilan Praskovya xotinlardan keyinroqda qolib, qarab turdilar. Chol ular oldiga kelganda Lipa engashib salom berdi:

– Assalom, Grigoriy Petrovich!

Onasi ham engashib salom berdi. Chol toʻxtab, indamasdan ularga tikilganicha qarab turdi; lablari qaltirab, koʻzlariga jiq-jiq yosh toʻldi. Lipa onasining tugunidagi guruchli somsadan bir burda ushatib cholga berdi, chol somsani olib yedi.

Kun botib, oftobning balanddagi yoʻlga tushib turgan yorugʻi ham oʻchdi. Qorongʻi tushib havo sovidi. Lipa bilan Praskovya ancha yergacha choʻqina-choʻqina ketdilar.

VANKA

Uch oy avval Alyoxin degan etikdo'zga shogirdlikka berilgan to'qqiz yashar bola Vanka Jukov rojdestvoga o'tar kuni kechasi yotmadi. Xo'jayinlari va boshqa shogirdlar ertalabki ibodatga ketishgandan keyin u, xo'jayinining javonidan siyohdon bilan zang bosib ketgan ruchka oldi-da, g'ijimlangan bir varaq qog'ozni oldiga yozib, xat bitishga kirishdi. Xatni boshlashdan oldin eshikka va derazalarga bir necha marta qo'rqa-pisa qarab qo'ydi, ikki tomoniga etik qoliplari tizib qo'yilgan sanamga ham ko'z qirini tashlab qo'ydi, keyin bir uf tortdi. Qog'ozni skameyka ustiga yozib, uning oldiga tiz cho'kib o'tirdi.

«Bobojonim Konstantin Makarich! – deb yoza boshladi u xatni. – Men sizga duoyi salom yozmoqdaman. Sizni rojdestvo bayrami bilan qutlab, u tomonlarda eson-omon yurishingizni Xudodan tilab qolaman. Mening otam ham, onam ham yo'q. Sizdan boshqa hech kimim yo'q».

Vanka sham shu'lasi aks etib turgan qorong'i derazaga qaradi, Jivarev degan boynikida kechasi qorovullik qiladigan bobosi Konstantin Makarich darrov ko'z oldiga keldi. Bobosi oltmish besh yoshlar chamasida, kichkinagina, qotmadan kelgan, ammo nihoyatda epchil va serharakat, yuzlari doim kulib turadigan, ko'zlari suzuk bir chol edi. Kunduzlari u xizmatkorlar turadigan uyda uxlaydi yoki oshpaz xotinlarga tegishib o'tiradi, kechalari esa keng po'stinni kiyib, qo'rg'on atrofida shaqildog'ini chalib yuradi. Uning ketidan Kashtanka degan qari it va uzun bo'yi, qora juni uchun Vyun deb atalgan yana bir it boshlarini osiltirib ergashib yuradi. Vyun juda itoatkor va yuvosh it, o'z odamlarini ham, begonani ham baravar hurmat qiladi, ammo unga hech kim ishonmaydi. Uning itoatkorligi va yuvoshligida ayyorlik bor. Bildirmasdan kelib turib oyoqni uzib olishda, muzxonaga

kirib, u yerdagi go'sht-yog'larni urishda, dehqonning tovug'ini qiyratishda undan o'tkiri yo'q. Odamlar bir necha marta uning keyingi oyog'ini urib mayib qilishgan, ikki marta dorga ham osishgan, chala o'lik qilib ham urishgan, biroq har safar o'limdan omon qolgan.

Bobosi shu tobda darvoza oldida qishloq butxonasining charog'on yongan derazalariga ko'zini suzib qarab turgandir, yo bo'lmasa sovqotganidan piymasi bilan yer tepinib, qarollar bilan o'ynashayotgandir. Shaqildog'ini belbog'iga osib olgani aniq. Qo'llarini bir-biriga ishqab, sovuqdan seskana-seskana hirlinglaydi va yo beka oqsochini, yo oshpaz xotinning biqinini chimchilaydi.

– Qani, tamakidan hidlaylik, tamakidan, – deydi-da, xotinlarga tamaki tutadi.

Xotinlar tamaki hidlab, aksirishadi. Chol bundan nihoyatda xursand bo'lib ketadi-da, qah-qah urib kuladi va:

– Burningni art, yaxlab qopti! – deb qichqiradi.

Keyin itlarga ham tamaki hidlatishadi. Kashtanka aksiradi, xafa bo'lganidan boshini chayqab-chayqab chetga chiqib o'tiradi. Vyun odob saqlab, aksirmaydi, dumini silkitib turadi. Havo shi-nam, jimjit, musaffo. Tun qorong'i, ammo butun qishloq, uning oppoq tomlari, mo'rilardan buralib-buralib chiqqan tutunlari, kumushday qirov bosgan daraxtlar, qor bosgan tepaliklar ravshan ko'rinib turadi. Osmon jilvali charaqqlab turgan yulduzlar bilan to'la, somon yo'li ham oydindek yorug', hayit oldidan uni yuvib, qor bilan ishqalaganday...

Vanka xo'rsindi-da, peroni siyohga botirib, yana xatni davom ettirdi:

«Kecha bo'lsa meni o'lgudek qiynashdi. Xo'jayinlarning belanchakdagi bolasini tebratib o'tirib, bilmasdan uxlab qolibman. Xo'jayin sochimdan sudrab hovliga olib chiqib, tasma bilan rosa savaladi. O'tgan hafta beka menga selyodka tozalashni buyurdi, men uni dumidan tozalay boshlagan edim, beka baliqni qo'limdan tortib olib, uning kallasini basharamga ishqadi. Xalfalar meni masxara qilishadi, qovoqxonaga araqqa yuborishadi, xo'jayinlarnikidan bodring o'g'irlattirishadi, xo'jayin bo'lsa qo'liga

tushgan narsa bilan uradi. Ovqatdan hech narsa yo'q. Erta bilan non beriladi, tushda bo'tqa, kechqurun ham quruq nonning o'zi: choyni, karam sho'rvalarni nuqul o'zlari tushirishadi. Kechasi yotadigan joyim – yo'lak, xo'jayinning bolasi yig'lasa, mijja qoqmay kechasi bilan belanchakni tebratib chiqaman. Jon bobom, Xudo xayr bersin, meni bu yerdan uyga, qishloqqa olib keting, hech sabr-toqatim qolmadi... Oyoqlaringizga boshimni qo'yib yalinaman, o'lgunimcha duo qilay, meni bu yerdan olib keting, bo'lmasa, o'lib qolaman...»

Vankaning lablari burishdi, qop-qora mushti bilan ko'zlarini artdi-da, piqilladi.

«Men sizga tamakilaringizni maydalab beraman, – deb davom etdi bola, – ibodat qilaman, biron ayb qilsam, itday sa-valang. Agar menga ish topilmaydi desangiz, yalinib-yolvorib gumashtaga etik tozalovchi bo'lib kiraman, yo bo'lmasa Fedkaning o'rniga podachiga shogird bo'laman. Bobojon, sira toqatim qolmadi, jonimdan to'ydim. Qishloqqa piyoda jo'nay desam etigim yo'q, sovuqdan qo'rqaman. Bu qilgan yaxshiligingizga katta bo'lganimda sizni boqaman, hech kimga xo'rlatmayman, o'lganingizda onam Pelageyaga qilinganday, sizga ham duoyi fotiha qilaman.

Moskva katta shahar. Hamma uylar boylarga qaraydi, ot ko'p, qo'ydan sira yo'q, itlari yuvosh. Bu yerning bolalari ramazon aytishmas ekan. Cherkovlarda ham hech kimga qo'shiq aytirishmaydi, bir kuni bir do'konda ipi va yog'ochi bilan sotiladigan qarmoq ko'rdim, bunaqa qarmoqqa har qanaqa baliq ilinadi, hatto bir pud keladigan laqqa baliq ilinadigan qarmoq ham bor. Shunaqangi do'konlar ham borki, u yerda badavlat kishilarning kuchi yetadigan miltiqlar bor, har bittasi yuz so'mdan turar deyman... Go'sht do'konlarida esa qirg'ovullar, kakliklar, quyonlar to'lib yotibdi, ularning qayerda otilganini qassoblar sira aytishmaydi.

Bobojonim, xo'jayiningiznikida archa bayrami bo'lganda menga usti yaltiroq yong'oqdan olib, ko'ksandiqqa solib, yashirib qo'ying. Vankaga desangiz, oyimqiz Olga Ignatyevna beradi».

Vanka yana bir xo'rsindi-da, derazaga tikilib xayolga cho'mdi. Xo'jayinga archa olib kelish uchun bobosining o'rmonga borishini va o'zi bilan birga Vankani ham olib borganlarini esladi. Qanday yaxshi zamonlar ekan! Bobosi zo'r berardi, sovuq ham zo'r berardi, ularga qarab Vanka ham zo'r berardi. Bobosi ba'zan archa kesishdan oldin trubka chekib olardi, tamaki hidlardi, sovqotgan Vankani masxara qilardi. Qirovga o'ralgan yosh archalar qaysi birlarining kuni bitganini bilmasdan tik turardi. Bir yoqdan lip etib quyvon chiqib qolar va qor uyumlari ustidan o'qday uchib o'tib ketardi... Bobosi esa:

– Ushla! Ushla uni!.. Ushla! Ha, shayton, – deb ketidan qichqirib qolardi.

Kesilgan archani bobosi xo'jayinlar uyiga sudrab olib keldi, keyin uni bezatishardi. Vankani yaxshi ko'rgan oyimqiz Olga Ignatyevna hammadan ko'p jon kuydirardi. Vankaning onasi Pelageya tirikligida xo'jayinlarnikida oqsoch edi, Vankaga Olga Ignatyevna popuklar berardi, zerikkanidan uni o'qishga, yozishga, yuzgacha sanashga va hatto raqs tushishga o'rgatgan edi. Pelageya o'lgandan keyin yetim qolgan Vankani qarollar turadigan oshxonaga chiqarib, bobosiga qo'shib qo'yishdi, u yerdan Moskvaga, Alyoxin etikdo'znikiga jo'natishdi.

«Tezroq keling, bobojon, – deb xatni davom ettirdi Vanka, – Xudo xayr bersin, meni bu yerdan olib keting. Mendek bechora yetimga rahmingiz kelsin, bu yerda meni uzzukun savalaydilar, o'lardek och yuraman. Shunday zerikdimki, yig'laganim-yig'lagan. Qaysi kuni xo'jayin qolip bilan boshimga shunday urdiki, yiqilib tushdim, zo'rg'a o'zimga keldim. Turmushim har qanday itnikidan ham battar... Alyonaga ham salom ayting, g'ilay Yegorkaga ham, kucherga ham, mening garmonimni hech kimga bermang, deb nevarangiz Ivan Jukov, jon bobo, tezroq keling».

Vanka xatni to'rt bukladi-da, bir kun oldin bir tiyinga sotib olgan konvertga soldi... Biroz o'ylab turib, keyin peroni siyohga botirdi-da:

Bobom qishlog'iga,

deb manzilini yozdi.

Keyin yelkasini qashib, biroz o‘ylanib «Konstantin Makarichga tegsin», deb qo‘shib qo‘ydi. Hech kim xalaqit bermasdan xat yozganidan xursand bo‘lib, boshiga shapkasini kiydi va ko‘ylakchan yugurganicha ko‘chaga chiqib ketdi...

Kunduz kuni so‘rganida qassoblar «Xat pochta qutisiga solinadi, qutilardan olinib, mast yamshehiklar mingan, uch o‘tli qo‘ng‘iroqlar osilgan aravalarda butun yer yuziga tarqatiladi», deb aytishgan edi. Vanka eng yaqin pochta qutisiga chopib bordi-da, qimmatbaho xatni qutiga soldi.

Bir soatlardan keyin umidlar allasi ostida qattiq uyquga ketdi... Tushiga pech kirdi. Pechda bobosi yalang oyoqlarini pastga osiltirib, oshpaz xotinlarga xat o‘qib berayotgan emish... Pech yonida Vyun, dumini likillatib aylanib yurganmish...

MUNDARIJA

Nashriyotdan	
Semiz va oriq. Abdulla Qahhor tarjimasi.....	
Niqob. Abdulla Qahhor tarjimasi.....	
Yovuz niyatli kishi. Abdulla Qahhor tarjimasi.....	
Lozim choralar. Abdulla Qahhor tarjimasi.....	
Xameleon. Abdulla Qahhor tarjimasi	
Unter Prishibeyev. Abdulla Qahhor tarjimasi	
Chiqdi. Abdulla Qahhor tarjimasi	
Chinovnikning o‘limi. Abdulla Qahhor tarjimasi	
Mujiklar. Nabi Alimuxamedov tarjimasi	
Soylikda. Nabi Alimuxamedov tarjimasi.....	
Vanka. Odil Rahimiy tarjimasi.....	

Adabiy-badiiy nashr

Anton Pavlovich Chexov

SEMIZ VA ORIQ

Hikoyalar

«Ziyo nashr»

Toshkent – 2019

Tuzuvchi

Abdurahmon Jo‘rayev

Tarjimonlar

Abdulla Qahhor, Nabi Alimuxamedov, Odil Rahimiy

Muharrir

Abdurahmon Jo‘rayev

Badiiy muharrir

Bahodir Ibrohimov

Musahhih

Ibrohim Jovliyev

Sahifalovchi

Surayyo Sunnatullayeva

Nashriyot litsenziyasi AA № 0008, 27.03.2019

29.06.2019-yilda bosishga ruxsat etildi. Qog‘oz bichimi 84x110

Ofset qog‘ozi. «Times» garniturasida ofset usulida bosildi

Shartli bosma tabog‘i 6,72. Nashriyot-hisob tabog‘i 6,6.

Adadi 10000 (1-zavod 5000). Shartnoma № 64–19.

Buyurtma raqami № 237.

«Ziyo nashr»

Masuliyati Cheklangan Jamiyati

Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 23-mavze, 42-uy.

«Print Line Group» XK bosmaxonasida chop etildi.

100097, Toshkent sh., Bunyodkor shohko‘chasi, 44,

Tel.: (+998) 71-276-37-00.